

Editoriál

Ako obsiahnuť tridsať rokov práce jedného filozofa

Toto mimoriadne číslo vychádza ako ocenenie a poďakovanie Petrovi Volekovi, profesorovi filozofie na Katolíckej univerzite v Ružomberku.

V úvode je na mieste krátka biografická skica. Peter Volek sa narodil v Bojniciach v roku 1964. Vyrastal v rodine, kde jeho dvaja strýkovia boli rehoľníci, Jozef salezián a Alojz jezuita. Petrov otec, Imrich Volek bol chemický inžinier, ktorý sa pôvodne uchádzal o prijatie do Spoločnosti Ježišovej, kde aj nastúpil do noviciátu v Ružomberku (spolu s Pavlom Horským, Dominikom Kaľatom, Tomášom Muncom a ďalšími). Barbarská noc a ďalšie prekážky (bol pridelený do PTP tábora) však nakoniec nasmerovali ďalšie životné cesty Imricha Voleka do laického života. Založil si rodinu a spolu s manželkou v Šali vychovali tri deti. Ich syn Peter sa po absolvovaní gymnázia prihlásil na teologickú fakultu do Bratislavy. Ako neprijatý seminarista išiel Peter Volek po úspešnej maturite pracovať do robotníckej profesie do Západoslovenských nábytkárskych závodov v Galante. Po tejto ročnej pracovnej skúsenosti sa Peter Volek opäť hlásil do seminára, ale tento raz nie za Trnavskú arcidiecézu, ale za Banskobystrickú diecézu; a bol prijatý. Peter Volek po vysvätení za kňaza pôsobil v pastoraácii na niekoľkých miestach banskobystrickej diecézy. V roku 1990 začal štúdium filozofie v rakúskom Innsbrucku. Teologická fakulta Innsbruckej univerzity bola v tom čase známa svojou filozofickou tradíciou silne orientovanou na dialóg klasickej tomistickej filozofie a modernejších prúdov: Kantovho transcendentalizmu a Husserlovej fenomenológie. Práve v Innsbrucku zavŕšil svoju akademickú kariéru Karl Rahner, ktorý tu zomrel 6 rokov predtým, než Peter Volek prišiel. Z najznámejších innsbruckých profesorov, ktorí mali na Voleka vplyv, možno spomenúť Emericha Coretha, Edmunda Runggaldiera a Otta Mucka.

V Innsbrucku Peter Volek postupne obhájil magisterskú prácu a neskôr dizertačnú prácu z filozofie pod názvom *Erkenntnistheorie bei Edith Stein. Metaphysische Grundlagen der Erkenntnis bei Edith Stein im Vergleich zu Husserl und Thomas von Aquin* (Teória poznania u Edity Steinovej. Metafyzické základy poznania u Edity Steinovej v porovnaní s Edmundom Husserlom a Tomášom Akvinským). Po návrate na Slovensko sa pustil do filozofickej akademickej práce. Pôsobil na Trnavskej univerzite, na Teologickom inštitúte Univerzity Komenského v Bádíne a od roku 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku, kde je už 24 rokov vedúcim katedry filozofie.

Peter Volek bol viackrát ocenený, len nedávno cenou *Fides et Ratio*, ktorú udeľuje Konferencia biskupov Slovenka. Toto ocenenie získal za prínos k dialógu medzi vierou a vedou, plodnú vedeckú prácu a jej medzinárodne uznané výsledky, za 25-ročnú vynikajúcu akademickú prácu na poli kresťanskej filozofie, za významný medzinárodný prínos v bádanií o diele Edity Steinovej, za vytrvalú a rešpektovanú obhajobu katolíckych bioetických princípov vo filozofickej, etickej a medicínskej komunite a za zakladajúce a úspešné inštitucionálne úsilie (od roku 1997: Spoločnosť pre kresťansky orientovanú filozofiu v ČR a SR spolu s prof. Stanislavom So-

usedíkom, ktorá sa v súčasnosti volá Spoločnosť pre kresťansky orientovanú filozofiu, a od roku 2001: Katedra filozofie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku).

Od polovice 90. rokov patrí Peter Volek medzi dôležité postavy kresťanskej, resp. katolíckej filozofie na Slovensku. Tá po období komunistického režimu nemala veľa postáv a už vôbec nie etablovaných univerzitných profesorov. Široký záber jeho výskumu a publikácií zahŕňa dejiny stredovekej filozofie, najmä dielo Tomáša Akvinského a Rajmunda Lulla, a tiež dielo Edity Steinovej. Zo systematických filozofických otázok sa Peter Volek extenzívne venuje bioetickej problematike (ontologický status ľudských embryí, darcovstvo orgánov, kritérium smrti človeka), problému identity osoby (personálna identita, sloboda človeka, filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského) a vzťahu filozofie a neurovied. Vedecký a akademický výkon profesora Voleka nemožno zredukovať na scientometriu. Napriek tomu sa patrí spomenúť aspoň niektoré dáta. Peter Volek je autorom 6 vedeckých monografií, 13 karentovaných štúdií, 4 štúdie má v časopisoch registrovaných v databáze Scopus a je tiež autorom 7 skrípt, resp. učebných textov. Jeho bohatá publikačná činnosť zahŕňa 132 vedeckých prác a ďalších 124 publikácií, prekladov a zostavovateľských prác. Okrem slovenčiny sú jeho publikácie dostupné aj v angličtine, nemčine, taliančine a španielčine.

Ohlasy na vedeckú činnosť Petra Voleka zahŕňajú 85 indexovaných citácií, z toho 57 zahraničných, a celkovo 609 citácií, z toho 211 zahraničných. Jeho najcitovanejšou prácou je nemecká monografia o epistemológii Edity Steinovej v komparácii s Husserlom a Tomášom Akvinským. Na túto prácu do dnešného dňa bolo zaregistrovaných 106 citácií, najmä zahraničných. Bez prehánania možno konštatovať, že sa dostala do akéhosi kánonu prác, ktoré sa venujú výskumu filozofického diela Edity Steinovej. To potvrdzuje aj fakt, že Petra Voleka pozvali za člena medzinárodného vedeckého výboru "Edith Stein nella filosofia contemporanea" na Pontificia Università Lateranensis, Roma-Vaticano, 12. apríl 2013.

Na Slovensku a v Čechách je Peter Volek známy aj bioetickými prácami a svojím verejným, ako aj akademicko-intelektuálnym pro-life postojom. Povšimnutiahodnou je v tejto súvislosti jeho intenzívna polemika s prof. Petrom Sýkorom na stránkach časopisu *Filozofia*, ktorý vydáva SAV. Dôležitým počinom je aj Volekovo dielo v oblasti tomistických štúdií. Podieľa sa na vydávaní nových prekladov (spolu s profesorom Michalom Chabadam) *Summy teologickej* v SSV Trnava. Petra Voleka si vybrali na expertné posudzovanie vedeckých projektov grantové agentúry okrem Slovenska, aj z Česka a Švajčiarska. Pod jeho školským vedením obhájilo svoju dizertačnú prácu 10 doktorandov. Peter Volek absolvoval študijné a vedecké pobyty v Innsbrucku (1990 – 1995), Ríme (1997), Budapešti (2003), Salzburgu (2009) a na University of Notre Dame v USA (2013). Peter Volek prednášal na konferenciách a univerzitách v zahraničí v Európe, ale aj Amerike. Za svoje akademické a vedecké výsledky bol pozvaný stať sa členom viacerých vedeckých spoločností a rád, spomeňme aspoň najvýznamnejšie: *Internazionale Ferdinand Ebner Gesellschaft* v Innsbrucku, *Società internazionale di Tommaso d'Aquino*, v rámci poľskej sekcie v Lubline, *Society for Medieval Logic and Metaphysics*, so sídlom v New Yorku, je členom redakčnej rady českého časopisu *Studia neoaristotelica*, *Edith-Stein-Gesell-*

schaft Deutschland, v nemeckom Speyeri, a *American Catholic Philosophical Association*. Zo širších akademických úloh možno uviesť, že Peter Volek je predsedom partnerského grémia “KAAD (Katholischer Akademischer Ausländer Dienst)”, na Slovensku. Za najvýznamnejšie ocenenie Petra Voleka možno doteraz považovať ocenenie doplňujúcim vedeckým grantom, ktorý prebral z rúk Johna Templetona ml. za vynikajúce plnenie vytýčených výskumných úloh v projekte udelenom spoločnosťou Metanexus Institute vo Filadelfii, PA, USA, v roku 2005.

Do tohto čísla prispeli bývalí i súčasní kolegovia Petra Voleka, jeho doktorandi, a ľudia, ktorých ovplyvnil akademicky i ľudsky. Svoje texty sme tvorili k témam, ktorým sa venoval aj Peter Volek a ktoré sme s ním v minulosti diskutovali, ktoré komentoval a o ktoré sa zaujímal. V čísle majú zastúpenie autori z pracovísk zo Slovenska, z Česka, Talianska a Nemecka. Radi prijali moje pozvanie prispieť a zostaviť tento Festschrift pri príležitosti 60. narodenín profesora Voleka v tomto roku (2024) a 30 rokov jeho plodnej akademickej kariéry v roku budúcom (od roku 1995, keď obhájil doktorát na univerzite v Innsbrucku).

Ďakujem všetkým ôsmim autorom a aj v ich mene najmä Petrovi Volekovi za jeho dlhodobú a žičlivú spoluprácu. Ad multos annos!

Ján Hrkút

Obsah / Contents

strana

Štúdie, články / Studies, Articles

Eugen ZELENÁK: Koligačné pojmy v histórii ako predmet sporu medzi realizmom a konštruktivismom / <i>Colligatory Concepts in History as an Object of Dispute between Realism and Constructivism</i>	7
Pavol LABUDA: Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie: škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov / <i>The Problem of a Non-Representationalist Philosophy of History: The Scandal of the Missing Object</i>	27
Marian KUNA: Právna ochrana historickej pamäti a jej úskalia / <i>Protection of Historical Memory and its Pitfalls</i>	41
Ivan KONIAR: Od mýtických automatov k smrtiacim robotickým zbraňam 21. storočia / <i>From Mythical Automaton to the Lethal Robotic Weapons of the 21st Century</i>	58
Michal CHABADA: Prirodzenosť a norma: komparácia prístupov T. Akvinského a Ph. Footovej / <i>Nature and norm: a comparison of the approaches of T. Aquinas and Ph. Foot</i>	82
Ján HRKÚT: Obhajoba pluralitnej koncepcie kresťanskej filozofie (kritická revízia Seifertovho katafatického prístupu na pozadí diskusie z 1930) / <i>Defense of the Pluralist Conception of Christian Philosophy (Critical Revision of Seifert's Cataphatic Approach in Light of the 1930 Debate)</i>	100

Pramene, preklady / Sources, Translations

Francesco ALFIERI: Elfride Petri Heidegger: relentless “custodian” of Heidegger's thought. An examination of several unpublished documents 113

Hanna-Barbara GERL-FALKOVITZ: Ein Blitzlicht: Das Echo auf Martin Heideggers Antrittsvorlesung „Was ist Metaphysik?“, Freiburg 1930 bei Ida Friederike Coudenhove (1901-1971) 136

Publication Ethics and Malpractice Statement 142

Naši autori / List of Contributors:

- doc. Mgr. Eugen Zelenák, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta, Katedra filozofie; SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; eugen.zelenak@ku.sk; ORCID: 0000-0002-0576-4080
- doc. Mgr. Pavol Labuda, PhD., Univerzita Palackého v Olomouci; Filozofická fakulta, Katedra filosofie CZ-77900 Olomouc, Křížkovského 12; pavol.labuda@upol.cz; ORCID: 0000-0001-5522-435X
- doc. Mgr. et Mgr. Marian Kuna, MA, MPhil, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta, Katedra filozofie; SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; marian.kuna@ku.sk; ORCID: 0000-0002-6139-2410
- Mgr. Ivan Koniar, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta, Katedra filozofie; SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; ivan.koniar@ku.sk; ORCID ID: 0009-0008-6003-9392
- Prof. Mgr. Michal Chabada, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave; Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie; SK-811 02 Bratislava 1, Gondova ulica 2; michal.chabada@uniba.sk; ORCID 0000-0002-2072-6453
- Mgr. Ján Hrkúť, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta, Katedra filozofie; SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; jan.hrkut@ku.sk; ORCID: 0000-0002-5268-1106
- Prof. Dr. Francesco Alfieri, Albert-Ludwigs-Universität (Freiburg im Breisgau); Vico Massimo D'Azeglio, 4; 73048 Nardò (LE), Italia; frafrancescoalfieriofm@yahoo.it
- m. Univ.-Prof. Dr. phil., Dr. h. c. Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz; Professor Emeritus of Religious Philosophy and Comparative Religious Studies, Technical University of Dresden, Germany
&
Director of the European Institute for Philosophy and Religion at the Pope Benedict XVI Philosophical-Theological University, Heiligenkreuz, Austria email: hanna-barbara.gerl-falkovitz@tu-dresden.de; ORCID: 0000-0002-6727-8627

Koligačné pojmy v histórii ako predmet sporu medzi realizmom a konštruktivismom*

EUGEN ZELENÁK

Colligatory Concepts in History as an Object of Dispute between Realism and Constructivism

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.7-26>

ABSTRACT: In their works, historians do not only deal with individual acts or small-scale events, but also with complex phenomena. Thus, it is common in historical works to discuss late antiquity, the Middle Ages, the Scholastic period, the Renaissance, the French Revolution, and the Cold War. In this context, some theorists and philosophers of history speak of specific concepts or terms used to unify a mass of information into a single whole. These so-called colligatory concepts are not only used in political history, but are common in cultural history, the history of philosophy, and elsewhere. How are these concepts to be understood and what is their relationship to past reality? Answers to these questions vary according to whether the respondent holds a position close to a realist or a constructivist view of historical work. On the one hand, there are authors who argue that these concepts are about given past events and processes. On the other hand, there are opponents who argue that these are constructs without a pre-existing counterpart in reality. The aim of this paper is to present this debate with an emphasis on the dispute between realism and constructivism.

Keywords: Theory and Philosophy of History, Historical Works, Colligatory Concepts, Realism, Constructivism, Plurality.

„Kúzlo“ koligácie je presne v tom, že umožňuje prepojiť pod jeden pojem sadu rozličných javov.“ Jouni-Matti Kuukkanen, Postnarrativist Philosophy of Historiography, s. 112.

Úvod

Autori z oblasti politických dejín, kultúrnych dejín, dejín ideí či dejín umenia bežne píšú o rôznych obdobiach či smeroch. V ich prácach sa tak dočítame o renesancii, studenej vojne, neskorej gotike, impresionizme či katolíckej moderne. Výnimkou nie sú ani práce z dejín filozofie. Aj tu je reč o antickej, renesančnej alebo kontinentálnej filozofii.

Podobné označenia nájdeme i v prácach Petra Voleka, ktorému je venované toto špeciálne číslo. Napríklad vo svojej staršej monografii o Tomášovi Akvinskóm, v rámci úvodných pasáží venovaných historickému a filozofickému kontextu, píše o ranom období gréckej filozofie, o patristike, o scholastickej filozofii či o vrcholnej

scholastike.¹ V jeho nedávno vydanéj vysokoškolskej učebnici dejín stredovekej filozofie píše o stredovekej filozofii, o stredoveku, ale tiež o období patristiky, o období scholastiky či o arabskej a o židovskej filozofii. Volek pritom reflektuje, že takéto označenia a členenia majú nejakú tradíciu a komplexnosť. Pre potreby učebnice však, samozrejme, potrebuje relatívne fixné oporné body. O stredoveku tak uvádza nasledovné: „*Vo všeobecnosti sa v dejinách pod stredovekom chápe obdobie od konca staroveku (4. – 5. storočie) do začiatku novoveku (15. storočie). Označenie stredovek pochádza z humanistickej tradície a pôvodne vyčleňovalo toto obdobie ako čisto prechodovú fázu medzi starovekom a novovekom. Prvýkrát sa objavilo v roku 1604 a prvý historik, ktorý rozčlenil dejiny na antiku, stredovek a novovek, bol Christoph Cellarius (1638 – 1707) v diele Dejiny stredoveku od čias Konštantína Veľkého po dobytie Konštantínopola Turkami z roku 1688. Takéto chápanie stredoveku obsahovalo zároveň názor o ňom ako o temnom stredoveku, ako o niečom, čo treba rýchlo preskočiť.*“²

V rámci úvah o členení a datovaní stredovekej filozofie Volek doplnia, že existujú určité ohraničenia, štandardne považované za začiatok stredoveku (z politického hľadiska je to koniec Západorímskej ríše z roku 476 a z hľadiska duchovných dejín zatvorenie platónskej akadémie v Aténach) a za koniec stredoveku (pád Konštantínopola z roku 1453, resp. nástup reformácie).³ Volek sa ďalej zamýšľa, ako sa takéto medzníky dajú aplikovať v dejinách filozofie: „*Dejiny filozofie sú dejinami myslenia, dejinami ideí. Na tieto má rozhodujúci vplyv príchod kresťanstva do stredovekého myslenia. ... Pre koniec stredovekého myslenia môžeme znova určiť ako rozhodujúce nové myšlienky Martina Luthera a ďalších reformátorov.*“⁴ Ako je to v prípade menších celkov, ako je napr. patristika? „*Pod patristikou možno chápať obdobie v teológii a vo filozofii od poapoštolských čias po smrť Bédu Ctihodného na Západe... a na východe po smrť Jána Damascénského... Slovo patristika vzniklo v 17. storočí, keď teológovia-dogmatici pod názvom Theologia patristica označili náuku cirkevných Otcov, aby ju rozlíšili od biblickej, scholastickej, symbolickej a špekulatívnej teológie. ... Centrálnymi otázkami z hľadiska filozofie medzi cirkevnými Otcami je otázka Boha, téma stvorenia, otázka človeka, najmä nesmrteľnosť duše, otázka sveta, problém výkladu ľudského poznania a etické problémy.*“⁵ Pre kľúčové označenia typu „stredoveká filozofia“ alebo „patristika“ nám Volek ponúka informácie o pôvode a vzniku označenia, oporné body nápomocné pre datovanie, ale tiež úvahy o tom, čo stredovekú filozofiu a patristiku charakterizuje, čo nám pomáha odčleniť ich od iných období.

Takéto uchopenie problematiky vyzerá štandardne. Aj zahraniční autori používajú podobné označenia zvyknú ponúknuť členenie, datovanie, úvahu o medzníkoch či charakteristiku rozoberaného obdobia. Príkladom je Gyula Klima, ktorý sa v úvode do antológie z diel stredovekých mysliteľov zamýšľa nad pojmom, datova-

* Práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0354/24 *Pluralita a relativizmus v súčasnej filozofii*.

¹ VOLEK, Peter. *Filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2003, s. 14 – 20.

² VOLEK, Peter. *Dejiny stredovekej filozofie I. Patristika. Arabská filozofia. Židovská filozofia. Byzantská filozofia. Slovanská filozofia*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2022, s. 6.

³ VOLEK, *Dejiny stredovekej filozofie I*, s. 7.

⁴ VOLEK, *Dejiny stredovekej filozofie I*, s. 7.

⁵ VOLEK, *Dejiny stredovekej filozofie I*, s. 20.

ním a charakteristickými črtami tohto obdobia v dejinách filozofie. Na začiatok poznamenáva, že prívlastok „stredoveký“ (medieval) sa zvykne spájať s ideami temna, dogmatizmu či barbarstva, avšak on považuje toto obdobie za najdlhšie a najviac rôznorodé v dejinách západnej intelektuálnej tradície.⁶ Bežne sa datuje „približne od posledného storočia Západorímskej ríše do obdobia náboženských vojen v Európe, resp. približne od čias sv. Augustína po Descartesa“, avšak Klima upozorňuje, že ohraničenie je približné a diskutabilné.⁷ Tak časovo, ako aj priestorovo tu ide o „dost' nejasné a čiastočne arbitrárne“ členenie, keďže už prvý významný filozof obdobia, sv. Augustín, striktné vzaté, do stredoveku nepatrí (je to skôr postava staroveku) a navyše pochádza a zväčša aj pôsobil v Afrike.⁸ Klima čitateľovi ďalej ponúka úvahy o tom, čo stredovekú filozofiu charakterizuje (ide hlavne o systematickú reflexiu vzťahu medzi vierou a rozumom), ako aj analýzy takých aspektov, akými sú vplyv antického myslenia, kláštorná kultúra, vznik univerzít a pod.⁹ Už tento stručný pohľad do prác Voleka a Klimu naznačuje, že označenia takéhoto typu, „stredoveká filozofia“, „patristika“ a pod., a súvisiace členenie, datovanie, charakteristiky, nie sú samozrejmosťou a majú svoje diskutabilné aspekty.¹⁰ Autori spravidla túto problematiku reflektujú, ale i tak majú snahu niečo identifikovať ako charakteristické, niečo určiť a navyše aj zdôvodniť, ako vhodný začiatok alebo koniec daného obdobia.

Existujú však aj výnimky. Henrik Lagerlund v predslove k encyklopédii stredovekej filozofie píše: „Špecifikom tejto encyklopédie je, že sa neusiluje definovať stredovekú filozofiu. Jednoducho sa venuje filozofii v období medzi rokmi 500 a 1500. Som presvedčený, že filozofiu tohto obdobia necharakterizuje nič osobitne stredoveké. Skôr možno povedať, že filozofi a teológovia tu (tak, ako aj v iných obdobiach) pracovali s historicky dostupnými materiálmi a predložili svoje vlastné odpovede na filozofické otázky, z ktorých niektoré boli tak staré ako samotná filozofia, zatiaľ čo iné sa objavili v kultúrnom kontexte konkrétneho mysliteľa.“¹¹ Možno takýto pohľad na vec vyzerať prekvapivo a relatívne hrubozrnne. Lagerlund neponúka ohraničenie viazané na konkrétnu udalosť (zánik niečoho, začiatok niečoho konkrétneho), ani úvahu o špecifických črtách stredovekej filozofie. Na základe čoho potom tú či onú tému a heslo zaraďuje do encyklopédie? Prečo sa rozhodol ohraničiť obdobie práve na roky 500 až 1500? Nevyzerá takýto prístup k stredovekej filozofii arbitrárne? Ako by to vyzeralo, keby sme podobne voľne uchopili také obdobia ako stredovek, renesancia alebo studená vojna?

⁶ KLIMA, Gyula. General Introduction. In KLIMA, Gyula (ed.). *Medieval Philosophy: Essential Readings with Commentary*. Oxford : Blackwell Publishing, 2007, s. 1 – 2.

⁷ KLIMA, General Introduction, s. 2.

⁸ KLIMA, General Introduction, s. 2.

⁹ KLIMA, General Introduction, s. 1 – 25.

¹⁰ Doplním navyše, že nie všetky označenia majú rovnakú popularitu a samozrejmosť. Napríklad v domácom kontexte bežne používané pomenovanie „patristika“ nie je až tak samozrejmé v inom kontexte. Príkladom je autoritatívne heslo o stredovekej filozofii *Stanfordskej encyklopédie filozofie*, kde sa s takouto kategóriou vôbec nepracuje. MARENBN, John. *Medieval Philosophy*. In ZALTA, Edward N. – NODELMAN, Uri (eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/medieval-philosophy/>> [7.8. 2024]

¹¹ LAGERLUND, Henrik (ed.) *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy Between 500 and 1500*. Dordrecht; Heidelberg; London; New York : Springer, 2011.

Stručné priblíženie toho, ako trojica autorov narába s označením „stredoveká filozofia“, otvára viacero otázok. V tomto príspevku roanalyzujem všeobecnejšiu tému takýchto výrazov, resp. pojmov, ktoré sa niekedy nazývajú koligačné termíny, resp. pojmy a zamyslí sa, ako im máme rozumieť.¹² Na jednej strane je faktom, že termíny ako „renesancia“, „stredoveká filozofia“, „studená vojna“ a pod. historici používajú. Dalo by sa povedať, že v ich prácach figurujú tak bežne, že sa nad nimi nezvykneme pozastavovať. Považujeme ich za samozrejmu súčasť historických prác, ktoré nám pomáhajú členiť dejiny, hovoriť o udalostiach väčšieho rozsahu či diskutovať o nejakých činoch. Na druhej strane, ak sa nad nimi zamyslíme, zdá sa, že tu ide o komplexné a do istej miery aj problematické výrazy. Na základe čoho ich používame? Sú jasné ich časové či priestorové ohraničenia? Líšia sa niečím podstatným od iných výrazov používaných v histórii, ako napríklad „Ludovít Štúr“, „Uhorský snem“, „Matica slovenská“? Používajú rôzni historici koligačné výrazy rovnakým spôsobom? Nevládne tu pluralita, keď jeden autor napríklad pod „stredovekou filozofiou“ má na mysli niečo iné ako kolega? Dá sa pri používaní týchto výrazov zabrániť bezbrehému relativizmu? V tomto texte sa síce nebudeme venovať všetkým uvedeným otázkam, dotkneme sa však viacerých z nich a sústredíme sa na dva rámcové prístupy ku koligačným výrazom. Pôjde o realistický a konštruktivistický prístup. Najskôr teda predstavíme tému koligačných termínov, resp. pojmov. Následne rozoberieme ich realistický a konštruktivistický výklad a porovnáme, v čom sa líšia.

Keďže sa nižšie budeme venovať realistickému a konštruktivistickému výkladu, na tomto mieste si aspoň stručne odlíšme dané pozície.¹³ Realistický výklad historickej práce zdôrazňuje, že historici sa vo svojich prácach usilujú o čo najvernejšie a najobjektívnejšie zobrazenie minulého diania. Minulosť sa udiala a historici, vychádzajúc z dostupných prameňov, sa majú snažiť o jej pravdivý opis a vysvetlenie. Konštruktivistický prístup spochybňuje možnosť objektívneho a pravdivého zobrazenia vopred danej predlohy a podčiarkuje, že veľká časť práce historika je tvorivá, a preto by sme sa na výsledné historické diela mali pozeráť ako na produkty tvorivej konštrukcie, ako na originálne návrhy. Spor medzi týmito pozíciami tak možno veľmi zjednodušene zhrnúť do dichotómie medzi *nachádzaním/objavovaním* (realisti) a *tvorením/vymýšľaním* (konštruktivisti).

¹² Anglické výrazy „colligation“, „colligatory concepts“ alebo „colligatory terms“ sa v našom prostredí prekladajú rôzne. Juraj Šuch hovorí o „spojovacích“, resp. o „zjednocujúcich pojmocho“, Jan Horský v češtine používa tak termín „koligace“, ako aj „sjednocení“ a „sjednocující“. Sám som v minulosti používal rôzne preklady. V tomto texte som sa rozhodol pre preklad „koligácia“ a „koligačné pojmy“. Pozri napr. ŠUCH, Juraj. *Narativny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010, s. 186, s. 141; HORSKÝ, Jan. *Teorie a narace*. Praha : Argo, 2015, s. 76 – 77. Za konzultáciu o preklade ďakujem Ewe Domaňskej a Davidovi Černinovi.

¹³ V literatúre neexistuje zhoda na charakteristike týchto pozícií. Vstup do témy ponúka napr. PETERS, Rik. Constructivism and Realism. In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*. London : Routledge, 2022, s. 263. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-16>

Koligačné pojmy

Začiatky diskusie o koligácii sa vo filozofii histórie spájajú hlavne s Williamom H. Walshom, ktorý síce samotný termín preberá od Williama Whewella,¹⁴ ale aplikuje ho na úvahy o histórii. Walsh sa zamýšľa nad tým, že tak pri opisovaní, vysvetľovaní a komentovaní súčasného diania, ako aj v prácach historikov sa stretávame s výrazmi typu „súčasná Británia“ alebo „priemyselná revolúcia“. Takéto komplexné označenia nám pomáhajú prepojiť množstvo čiastkových udalostí, faktov a činov do celku. Len čo použijeme takéto označenia, prepájame rôzne udalosti, akoby patrili do „jedného vývoja“. Už na ne nepozierame ako na „oddelené“, ale ako na udalosti, ktoré charakterizuje nejaký vzťah.¹⁵ Ide tu o to, že rôznorodé fakty vlastne usporiadame či dokonca pokryjeme pod spoločný koncept. Identifikujeme pritom niečo spoločné, spravidla nejaký vývoj alebo proces, do ktorého tieto fakty radíme.

V tomto procese je v rámci histórie dôležitá perspektíva, resp. možnosť spätného pohľadu. Ak napríklad pri pohľade na aktuálnu situáciu identifikujeme spoločný komplex (napr. „radikalizácia Slovenska“), hoci poznáme to, čo danému daniu predchádzalo, nevieme ešte, k čomu to povedie, do čoho to vyústi. Historici však majú výhodu v tom, že minulé udalosti, ktoré takto spracúvajú, majú známu nielen svoju minulosť, ale aj to, k čomu viedli. Ako to formuluje Walsh: *„Historik je prinajmenšom často v pozícii, že dokáže hovoriť o minulom diani s kompletnou znalosťou situácie, pretože procesy, ktorým sa venuje, sú zväčša ukončené a dokáže sledovať štádiá v dejinách daných procesov s jasnou predstavou, kam smerovali. V tomto ohľade má lepšiu pozíciu ako akýkoľvek súčasník diania, o ktorom píše. Má výhodu spätného pohľadu a vie, ako veci dopadli ako aj to, ako sa vyvíjali.“*¹⁶ Na niečo podobné už poukázal Arthur Danto vo svojom známom myšlienkovom experimente o ideálnej kronike, ale aj Louis Mink, ktorý podčiarkol, že v histórii je dôležité celostné porozumenie prepájajúce dianie s kontextom.¹⁷ Hoci to na prvý pohľad môže vyzeráť prekvapivo, priamy svedok, súčasník nejakého diania nemá výhodnejší vhlad do toho, čo sa deje. Práve historik, ktorý pozná predchádzajúce i nasledujúce dianie a dôsledky toho, čo skúma, je lepšie disponovaný dianie objasniť a identifikovať v ňom to podstatné. Voľnejšie povedané, historik dokáže ponúknuť plnší, komplexnejší pohľad na takéto dianie. Práve toto zdôrazňuje aj Walsh.

Walsh teda od Whewella preberá termín „koligácia“ a identifikuje viacero črt tohto procesu a súvisiacich koligačných pojmov. Základná charakteristika znie tak,

¹⁴ Tento britský polyhistor je známy napr. svojimi prácami z oblasti filozofie a histórie vedy. V rámci úvah o indukcii hovorí tiež o koligácii. Podľa neho je to „*mentálna operácia prepájania množstva empirických faktov, superindukovaním konceptu, ktorý spája fakty a umožňuje, aby boli vyjadriteľné všeobecným zákonom. Koncept tak poskytuje, pravé puto Jednoty, ktorým sú javy spojené.*“ (SNYDER, Laura J. William Whewell. In ZALTA, Edward N. – NODELMAN, Uri (eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/whewell/>> [7. 8. 2024], časť 2.) Základný prvok koligácie je tak spájanie, resp. vytváranie komplexu.

¹⁵ WALSH, William H. Colligatory Concepts in History. In BURSTON, W. H. – THOMPSON, D. (eds.). *Studies in the Nature and Teaching of History*. London : Routledge, 1967, s. 66.

¹⁶ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 67.

¹⁷ DANTO, Arthur C. Naratívne vety. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 98 – 133; MINK, Louis O., History and Fiction as Modes of Comprehension. In MINK, Louis O. *Historical Understanding*. Ithaca : Cornell University Press, 1987, s. 42 – 60.

že termín „koligácia“ „*pokrýva aktivitu, v rámci ktorej historik začlení rôzne udalosti pod vhodný koncept*“.¹⁸ Koligácia sa spravidla používa na pomenovanie a na objasnenie diania, procesov, vývoja, ktorý sa týka ľudského konania. Walsh taktiež upozorňuje na určitý vývoj v jeho vlastnom chápaní koligácie. Keďže o koligácii sa hovorí v súvislosti s procesmi, ktoré možno určitým spôsobom zjednotiť a v tejto súvislosti hovoriť o pláne či celi, vyvstáva otázka, či sa zamýšľané musí realizovať. Walsh sa domnieva, že koligáciu možno použiť i vtedy, ak je nesúlad medzi aspiráciami a výsledkami.¹⁹ Situácia podľa neho vyzerá nasledovne. Historik čelí tomu, čo vyzerá ako „*v podstate neprepojená masa materiálu a následne sa historik pokúša dodať jej zmysel tak, že v nej odhalí určujúce témy a vývoj. Vyjadrením toho, čo sa tam dialo, historik zároveň zhrnie individuálne udalosti a povie nám, ako sa na ne máme pozerať*“.²⁰ Koligácia je tak podľa Walsha súčasťou historickej interpretácie. Použitím koligačných pojmov totiž historik vykladá minulé dianie, dáva komplexu udalostí nejaký význam. Dôležité črty Walshovej koligácie výstižne zhrňa i D. Thompson. V koligácii dochádza k zhromaždeniu a prepojeniu rôznych udalostí, lenže nie akýmkoľvek spôsobom. Udalosti a činy musia byť prepojené tak, ako by boli nejakým spôsobom zacielené a navyše, a toto je dôležité, prepojenie udalostí prináša nový „*význam a porozumenie*“.²¹

Ak sa na koligáciu pozeráme týmto spôsobom, vyvstáva otázka, aký je vzťah medzi nami použitými pojmami (ako priemyselná revolúcia, renesancia, stredoveká filozofia) a samotnými minulými udalosťami. Walsh ohľadom tohto uvádza: „*Koligovať znamená zhruba organizovať a vo všeobecnosti by bol súhlas, že každá akceptovateľná schéma organizácie musí mať pevný základ vo faktoch. Na druhej strane je zrejmé, že zhrňujúce opisy minulých dejinných dôb – napríklad, keď hovoríme, že Rím v časoch Sullu zasiahla vážna finančná kríza alebo o dobe sofistov ako o gréckom osvietenstve – sú často formulované s využitím termínov, ktoré sú zrozumiteľné pre nás, ale boli by ťažko zrozumiteľné či dokonca nezrozumiteľné pre osoby, ktorých činy a skúsenosti sa usilujú zhrnúť*“.²² Toto považujem, s ohľadom na tému tohto príspevku, za jedno z kľúčových vyjadrení. Na jednej strane totiž Walsh tvrdí, že koligácia má základ vo faktoch. Vyznieva to teda tak, že koligačné pojmy musia zachytávať fakty, mapovať reálne procesy a väzby, musia byť napojené na realitu. Na druhej strane však Walsh dodáva, že tu dochádza k určitému odstupu a spätnému pohľadu či výkladu, ktorý by bol pre súčasníkov minulých udalostí nezrozumiteľný. Koligácia musí byť zároveň blízka i vzdialená interpretovanej realite. Musí tu byť faktuálny i voľnejší, možno metaforický, možno konštrukčný element. Takéto obojaké vyjadrenie môže pre niekoho znieť alibisticky, ale zrejme zachytáva skutočnosť, že prax histórie nie je čierno-biela. Niektoré komplexné a sofistifikované procesy sa

¹⁸ WALSH, Colligatory Concepts in History, s. 72. Vo svojej skoršej práci Walsh hovorí o koligácii v kontexte explanácie ako o „*postupe vysvetľovania udalosti sledovaním jej vnútorných vzťahov k iným udalostiam a jej zaradením do historického kontextu*.“ WALSH, William H. *An Introduction to Philosophy of History*. Bristol : Thoemmes Press, 1961, s. 59.

¹⁹ WALSH, Colligatory Concepts in History, s. 72.

²⁰ WALSH, Colligatory Concepts in History, s. 75.

²¹ THOMPSON, D. Colligation and History Teaching. In BURSTON, W. H. – THOMPSON, D. (eds.). *Studies in the Nature and Teaching of History*. London : Routledge, 1967, s. 94.

²² WALSH, Colligatory Concepts in History, s. 75.

opierajú tak o realistickú, ako aj konštruktivistickú oporu. Domnievam sa, že Walsh takéto niečo naznačuje vo viacerých svojich tvrdeniach.

Zamerajme sa teda na tento dualizmus vo Walshových vyjadreniach o koligácii a koligačných pojmoch. Na jednej strane je bežné, že historici sa vyjadrujú tak, akoby za úlohu histórie považovali „oživiť minulosť“ vo svojej pôvodnej podobe.²³ Veľká časť historikov teda zdôrazňuje, že ich úlohou je priblížiť minulé dianie tak, ako sa udialo a nie vykladať ho vo svetle dnešných dní. Podľa týchto autorov by historici do svojho výskumu nemali projektovať svoje záujmy či optiku prítomnosti. Na druhej strane sa zdá, že odmietanie aktualizácie či dnešnej perspektívy má mať a možno aj musí mať, aspoň podľa niektorých, limity. Veď predsa historici spravidla poznajú dôsledky udalostí, a preto ich nemôžu ignorovať. Takže akýsi odtrhnutý pohľad na samotné minulé dianie, bez akéhokoľvek zváženia neskoršieho diania, sa javí prehnane a nerealizovateľne.

Walsh si túto dilemu uvedomuje a opakovane sa jej venuje počas úvah o koligácii. V tejto súvislosti hovorí o dvoch podmienkach na výber koligačných pojmov. (Ak totiž koligačné pojmy tvorí historik na organizáciu minulého diania, vzniká tu viacero súvisiacich otázok. Čo musí rešpektovať pri navrhovaní a používaní týchto konceptov? Limituje ho niečo? Môže kreatívne navrhovať čokoľvek sa mu zapáči?) Prvou podmienkou je, že takéto pojmy musia byť „pevné“, nemôžu byť „arbitrárne“, jednoducho musia „zodpovedať faktom“.²⁴ Toto sa dá skontrolovať tak, že si overíme, či máme dostatočné dôkazy, dáta, informácie, ktoré podporujú takéto pojmy. Ak by zásadné dáta nezodpovedali koligačným pojmom, je to neprijateľné. Na druhej strane však Walsh takto prísne formulovanú prvú podmienku oslabuje. Upozorňuje totiž, že pri koligácii v skutočnosti dochádza k zovšeobecneniam a zjednodušeniam, takže historik nám dáva len rámcovú schému o tom, čo sa dialo. Občas si to vyžaduje, aby historik „poodstúpil od detailov udalostí a dokonca, v extrémnych prípadoch, zavrel oči pri protirečivých dokladoch.“²⁵ Samozrejme, kedy sa prísne držať faktov a kedy možno prižmúriť oči, ak nejaké detaily nesedia, nie je jednoduché vopred stanoviť. Druhá Walshova podmienka vyžaduje, aby koligačné pojmy „objasňovali fakty“, pretože kľúčové je, aby minulosť urobili „zrozumiteľnú pre nás.“²⁶ História totiž minulé dianie približuje ľuďom, a preto je dôležité, aby výklad a interpretácia ponúkaná v historických dielach pomáhala čitateľom minulosti porozumieť.

Walsh teda v rôznych obmenách upozorňuje na to, že historik jednak musí vychádzať z faktov, ale výsledok jeho práce musí niečo priniesť adresátom. Ako sám uvádza: „Domnievam sa, že historik má dve úlohy: musí rešpektovať dôkazy a zároveň si musí splniť svoju povinnosť voči čitateľom. Tí od neho totiž nechcú len holý opis toho, čo sa stalo, ale tiež usmernenie, čo to znamenalo, a toto usmernenie im musí byť podané zrozumiteľným spôsobom.“²⁷ Úlohou koligácie (a všeobecnejšie povedané, historických diel) je teda ponúknuť fakty, dáta, oprieť sa o realitu a dôkazy, ale treba to realizovať prístupným spôsobom. Inak povedané, koligácia sa musí opierať o dva

²³ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 76.

²⁴ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 77.

²⁵ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 78.

²⁶ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 79.

²⁷ WALSH, *Colligatory Concepts in History*, s. 80.

piliere: 1) o realitu, fakty, dôkazy, ale tiež 2) o výklad, interpretáciu či konštruovanie. Ak v historickom diele tieto dva aspekty spojíme, prepojí sa tak nachádzanie a do-
tváranie, fakty a pripisovanie významu.

Realistický výklad

Z rozboru Walshových názorov je zrejme, že v základoch úvah o koligácii a o koligačných termínoch možno identifikovať i realistický pilier. Walsh totiž trval na tom, ako si to všíma aj zástanca realizmu Branko Mitrović,²⁸ že koligačné pojmy musia mať fundament vo faktoch. Preto nie je prekvapivé, že niektorí autori spájajú koligáciu s nachádzaním existujúcich vzorov, prepájaním vopred daných vývojových trendov a koligačné termíny vnímajú ako vlastné mená. V tejto časti si predstavíme názory C. Behana McCullagha, ktorý prezentuje realistický prístup ku koligácii.

V piatej kapitole svojej knihy *Logika histórie* McCullagh rozlišuje tri druhy historických narácií.²⁹ Nazýva ich *bežné rozprávania* (commonsense narratives/commonsense structures), *koligačné vzory* (colligatory patterns) a *súhrnné interpretácie*. Prvý druh narácie je charakteristický tým, že tu ide o bežné prerozprávanie minulého diania, životov a činov, ktoré nevyužíva špeciálne teoretické nástroje, ako je tomu napr. pri koligačných rozprávaniach.³⁰ Ide tu jednoducho o narácie, ktoré nepoužívajú technický slovník, ale uchopujú minulé dianie a robia ho zrozumiteľným, veľmi prístupným, hoci trochu povrchným spôsobom. Preto takéto príbehy, napr. životopisy alebo dejiny významných udalostí, bývajú na záver doplnené akousi úvahou alebo výkladom o tom, čo sa stalo. Ide tu o ďalší druh narácie, o súhrnnú interpretáciu, o „*reflexiu o tom, čo bolo povedané*“.³¹ Takže prvý druh rozprávania ponúka bežné priblíženie, posledný druh rozprávania zhrňujúcu interpretáciu. Ako je to podľa McCullagha so stredným druhom?

Koligačné rozprávania sú príkladom sofistikovaného uchopenia. Ide v nich o spájanie viacerých prvkov do spoločného celku. Toto je však iba rámcové vymedzenie. McCullagh koligačné vzory bližšie charakterizuje nasledovne: „*Historici často nachádzajú vzory v minulosti, alebo presnejšie povedané, v informáciách o minulosti, ktoré získali po prešľudovaní dostupných dôkazov. Sú to vzory vytvorené činmi a udalosťami a často predstavujú zmeny určitého druhu. Opis týchto vzorov poskytujú nové informácie o minulosti, o spôsobe, akým činnosti a udalosti navzájom súviseli. Pojmy používané na opis týchto vzorov nie sú bežné pojmy, ale sú to pojmy vypnuté na základe štúdia dejín, napríklad 'renesancia' a 'revolúcia'. Označujú typy vzorov, ktoré sa v dejinách vyskytujú pomerne často.*“³² Podstatnou črtou McCullaghovho realistického vymedzenia je to, že historici vzory, vzorce či trendy v dejinách (resp.

²⁸ MITROVIĆ, Branko. What Is Historical Anti-realism and How to Define It? In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 117. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341520>

²⁹ McCULLAGH, C. Behan. *The Logic of History : Putting Postmodernism in Perspective*. London : Routledge, 2003.

³⁰ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 120.

³¹ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 132.

³² McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 125.

v informáciách o minulom diani) *nachádzajú*.³³ Nejde tu o ich tvorivé návrhy, ale o opisy toho, čo možno identifikovať v minulom diani. Preto sú podľa neho slová používané na opis takýchto záležitostí menami. Možno to znie samozrejme, ale ide tu o zásadne realistické a korešpondenčné uchopenie tejto problematiky. Predtým, ako si tento realistický aspekt podrobnejšie rozoberieme, priblížme si McCullagho-vo delenie koligačných termínov.

McCullagh sa trochu líši od iných autorov, ktorí sa vyjadrujú o koligačných výrazoch. V súvislosti s koligáciou totiž nehovorí len o takých výrazoch ako „Francúzska revolúcia“ či „studená vojna“, ale rozlišuje minimálne dva principiálne odlišné druhy koligačných výrazov. Niektoré (napr. „Francúzska revolúcia“) fungujú ako *vlastné mená* unikátnych vzorov, pomenúvajú teda jedinečné výseky minulosti. Na druhej strane existujú koligačné slová ako „revolúcia“, ktoré možno aplikovať na viaceré udalosti, úseky a vzory. V podstate sú to *mená tried* udalostí.³⁴

Kľúčové je to, že podľa McCullagha všetky tieto výrazy fungujú ako mená. Bez toho, aby sme sa venovali detailom diskusií o vlastných menách, určitých deskripciách a ďalších výrazoch z filozofie jazyka,³⁵ zjednodušene možno povedať, že vlastné mená (napr. „Ludovít Štúr“), ale niekedy tiež určité deskripce („autor diela *Slovanstvo a svet budúcnosti*“) sa bežne chápu ako označenia individuí. (Samozrejme, ide tu o zjednodušenie, pretože vo filozofii jazyka existujú búrlivé debaty o povahe rôznych druhov výrazov.) Tradične sa teda takéto výrazy považujú za akési výhradné „nálepky“ konkrétnych jednotlivín, jednotlivých vecí, ľudí, miest a pod. Ak chceme jednoznačne vybrať spomedzi rôznych objektov práve jeden konkrétny, použijem na selekciu práve vlastné meno alebo určitú deskripciu (a spomedzi všetkých možných ľudí tak identifikujem Ludovíta Štúra). Takéto výrazy sú preto nepochybne veľmi užitočné. Pomáhajú nám selektovať konkrétny objekt a hovoriť o ňom ďalej, napríklad mu pripísať nejaké vlastnosti, hovoriť o jeho činoch a pod. Minimálne vlastné mená pritom výborne pasujú do realistického rámcovania. Vlastné mená totiž nie sú tvorivým konštruktom, ale aplikáciou výrazu na vopred existujúci objekt. Ak chce napríklad historik napísať biografiu Ludovíta Štúra, jednoducho použije príslušné vlastné meno, aby mohol opísať minulé dianie týkajúce sa tejto osoby. Nenachádza sa v situácii, že by, obrazne povedané, čelil akejsi beztvarej hmote a z nej sa snažil vyčleniť, vytvarovať, sformovať niečo konkrétnejšie, čo následne nazve „Ludovít Štúr“. Nie, Ludovít Štúr je tu vopred daný, zo skúmanej reality jasne vyčleniteľný objekt, i keď pomenovaný dohodnutým/konvenčným označením (rodičia ho hypoteticky mohli pomenovať inak). Skutočnosť, že McCullagh považuje koligačné výrazy typu „Francúzska revolúcia“ za vlastné mená neprekvapí. Zaujímavejšie je možno to, že za mená podobného typu považuje výrazy ako „revolúcia“. V tomto prípade však už nejde o vlastné mená, mená individuí, mená špecifických, unikátnych objektov,

³³ „Dobří historici, teda ti, ktorí nie sú ovládaní predsudkami, vzory objavujú [discover] v minulých udalostiach...“ McCULLAGH, C. Behan. Colligation. In TUCKER, Aviezer (ed.). *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Oxford : Blackwell Publishing, 2009, s. 156. <https://doi.org/10.1002/9781444304916.ch12>

³⁴ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 125 – 126.

³⁵ Pozri napr. LYCAN, William G. *Philosophy of Language : A Contemporary Introduction*. London : Routledge, 2000.

ale ide tu o mená tried objektov. Aký je tu rozdiel? Označenia typu „Ludovít Štúr“ či „Francúzska revolúcia“ opisujú jeden unikátny objekt či proces, zatiaľ čo označenia typu „revolucionár“ či „revolúcia“ označujú triedu objektov. Preto sa takéto výrazy zvyknú niekedy považovať za mená tried alebo druhov („žena“, „medveď sivý“, „jedla biela“). Situácia sa dá pritom vnímať do určitej miery podobne ako pri vlastných menách. Aj toto sú označenia, ktoré jednoznačne selektujú vopred dané druhy *entít* a dajú sa bezproblémovo použiť na ich opis. Zásadný rozdiel je v tom, že zatiaľ čo vlastné mená sa používajú na jednotliviny, tieto druhové mená sa používajú na označenie vopred existujúcich druhov alebo tried objektov.

McCullagh teda považuje koligačné termíny za mená. Buď za unikátne mená, alebo všeobecné výrazy, mená použiteľné na triedy vzorcov udalostí. V oboch prípadoch však historik nič nekonštruje, len aplikuje opis na vopred odohrané minulé dianie. S ohľadom na ďalšie črty pritom McCullagh ponúka ešte košatejšie členenie koligačných výrazov. Robí tak počas komentovania Walshových príkladov. Podľa McCullagha pri koligačných frázach typu „politika nemeckého presadzovania a expanzie“ (na začiatku Hitlerovho pôsobenia) ide o pomenovanie racionálneho vzorca; vzorca, v pozadí ktorého je explicitne formulovaný cieľ.³⁶ Nie vždy je však takýto cieľ vedome formulovaný, hoci stále tu ide o vzorce konania a diania, ktoré sú racionálne prepojené. Príkladom je označenie „britská idea imperiálneho poslanca“.³⁷ Ďalej existujú prípady, keď nemožno hovoriť o nejakom nasmerovaní alebo zacielení, avšak i tak tu možno identifikovať určitý vývoj alebo pohyb, ktorý charakterizujú spoločné hodnoty a idey. Príkladom sú „osvietenstvo“, „rast monopolného kapitalizmu“ a pod. Stále tu ide o racionálne vzorce, pretože udalosti opísané týmto spôsobom možno charakterizovať s odkazom na špecifické myšlienky a hodnoty.³⁸ Nakoniec McCullagh hovorí o vzorcoch zmeny, akými sú rast, úpadok, revolúcia či konflikt.³⁹ Tieto termíny nazýva tiež formálne koligačné termíny a sú to práve vyššie spomínané mená tried ako „revolúcia“ a pod.⁴⁰

Realistický pohľad na vec je zrejme aj z McCullaghových vyjadrení týkajúcich sa použitia a hodnotenia koligačných výrazov. Tak výrazy týkajúce sa jednotlivých udalostí, ako aj tried udalostí môžu správne alebo nesprávne pomenovávať minulú realitu. „Ak je vzor označený koligačným termínom, tento termín ho hodnoverne opisuje, ak boli naplnené podmienky, ktoré zaručujú jeho použitie.“⁴¹ Výrazy sú teda správne použité, ak sú splnené podmienky ich použitia. V takom prípade historici správne referujú na daný úsek minulosti ako na „Francúzsku revolúciu“, resp. ako na „politickú revolúciu“. V prvom prípade správne použili koligačný výraz na zachytenie unikátneho charakteru daného diania. V druhom prípade túto unikátnu udalosť správne začlenili do skupiny s inými politickými revolúciami. Avšak môže sa stať, že koligačné výrazy sa nepoužijú správne, že jednoducho nie sú vhodnými

³⁶ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 126.

³⁷ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 126.

³⁸ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 126.

³⁹ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 127.

⁴⁰ Viac o formálnych koligačných termínoch pozri aj v práci McCULLAGH, C. Behan. Colligation and Classification in History. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 3, s. 267 – 284. <https://doi.org/10.2307/2504740>

⁴¹ McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 130.

menami toho, čo sa v minulosti odohralo. McCullaghov príklad je „studená vojna“. Podľa neho je to nevhodný výraz na označenie komplexných vzťahov medzi Spojenými štátmi a Sovietskym zväzom po druhej svetovej vojne.⁴²

Zhrňme si teda jadro tohto realistického pohľadu na koligáciu. Minulá realita pozostáva zo sumy udalostí a činov, v ktorých možno identifikovať vzorce opísateľné koligačnými termínmi. Ak si historici všimnú tieto zaujímavé črty či vzťahy v minulom dianí, navrhnú na ich pomenovanie buď vlastné mená, alebo termíny, ktoré pomenúvajú triedy udalostí. Takéto označenia sú pritom zaujímavé a prínosné práve tým, že našu pozornosť obracajú na prepojenia minulých udalostí, že nás upozorňujú na *nájdene* minulé vzorce. Historici koligačné termíny používajú oprávnené, ak sú naplnené podmienky ich použitia, ak dané termíny skutočne reprezentujú prepojenia minulých činov a udalostí. Ak sa im to však nedarí, nie sú vhodné a hoci ich niekto môže využívať s konkrétnym cieľom, historici by tak robiť nemali, lebo nezachytávajú to, čo sa v minulosti udialo.

Konštruktivistický výklad

Priblíženie Walshových názorov na koligáciu ukázalo aj to, že jej druhým fundamentom je výklad, interpretácia, resp. tvorivá aktivita historika. Práve na tento aspekt nadväzujú autori, ktorým je bližší konštruktivistický či antirealistický pohľad na prácu historika.⁴³ V tejto časti si stručne predstavíme názory dvoch vplyvných autorov, ktorí sa o koligácii vyjadrujú konštruktivisticky, Frank Ankersmit a Jouni-Matti Kuukkanen.

Pre lepšie porozumenie Ankersmitovmu chápaniu koligácie je potrebné aspoň veľmi stručne predstaviť základy jeho narativistického prístupu k histórii. Podľa tohto holandského autora je história unikátna disciplína, pretože v nej nejde o prezentovanie pravdivého či objektívneho zobrazenia reality. Historici neponúkajú verné obrazy minulých udalostí. Sú to skôr originálni tvorcovia návrhov, ako sa treba na vybrané časti minulosti pozeráť. Na jednej strane Ankersmit akceptuje, že historici vychádzajú zo základných informácií, dát, skúmajú pramene. Na druhej strane však zdôrazňuje, že to najzaujímavejšie v historickej práci sa deje až na úrovni tzv. historického písania, keď historici zo získaných faktov tvoria celé historické diela.⁴⁴

Historické práce podľa Ankersmita pozostávajú z jednotlivých tvrdení a tie *opisujú* minulé udalosti. Úlohou historikov je však nielen nazhromaždiť množstvo jednotlivých tvrdení, ale z veľkého počtu tvrdení skonštruovať komplexný celok – výsledné historické dielo. Niekedy o takomto výslednom celku hovorí ako o *narratii*

⁴² McCULLAGH, *The Logic of History*, s. 131.

⁴³ Jouni-Matti Kuukkanen si napríklad všima, že Walsh v neskorších prácach uznáva subjektívny aspekt v koligácii, resp. to, že koligácia je nástroj interpretácie. KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015, s. 100. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>

⁴⁴ Pozri napr. ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983; ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford, CA : Stanford University Press, 2001; ŠUCH, *Narativný konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*; TAMM, Marek – ZELENÁK, Eugen. In *a Parallel World: An Introduction to Frank Ankersmit's Philosophy of History*. In *Journal of the Philosophy of History*, 2018, roč. 12, č. 3, s. 325 – 344. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341401>

či „obraz“ („image“ alebo „picture“) minulosti, inokedy píše o *interpretácii* a v neskorších prácach dokonca o *historickej reprezentácii*.⁴⁵ Stále má však na mysli sofistikovaný jazykový útvar, ktorý nie je výsledkom priamočiareho opisu/zobrazenia údajnej minulej predlohy, ani ho nemožno posudzovať kritériom korešpondencie textu s realitou, ale treba sa naň pozrieť ako na výstup tvorivej činnosti. Čitateľa, ktorý nepozná details Ankersmitovej náuky, môže pomýliť jeho terminológia, konkrétne to, že na úrovni celých historických diel hovorí o historickej reprezentácii a občas dokonca o „obraz“ minulosti. Obe formulácie síce mätúco navodzujú predstavu zobrazovania vopred danej predlohy, avšak jeho základným postulátom je, že historické reprezentácie či „obrazy“ minulosti (úmyselne dáva slovo *obraz* do úvodzoviek) rozhodne nie sú obrazmi v bežnom zmysle, nie sú to opisy, kópie ani žiadne iné druhy verných reprodukcii. V jeho terminológii sú výsledné historické práce, historické reprezentácie, interpretácie či „obrazy“ minulosti originálne návrhy historikov na výklad minulého diania.

Ako je možné, že zatiaľ čo jednotlivé tvrdenia opisujú realitu (sú o faktoch, korešpondujú s realitou), sumy takýchto tvrdení, t. j. historické reprezentácie, historické diela, už nie sú opismi reality, ale ponúkajú originálne interpretácie? Principiálny rozdiel medzi jednotlivými tvrdeniami a celkami, historickými dielami, je jedným z Ankersmitových kľúčových postulátov. Práve tento rozdiel je základom jeho uvažovania o histórii. V pozadí rozdielu je pritom predpoklad o dvojitej funkcii tvrdení: 1) tvrdenia jednotlivo opisujú minulosť, ale 2) spolu vo väčších celkoch konštruujú „obraz“ minulosti.⁴⁶ Napríklad jednotlivé tvrdenie v knihe o renesancii opisuje konkrétnu udalosť („Michelangelo Buonarroti sa narodil 6. marca 1475“), ale celé historické dielo konštruuje „obraz“ minulosti, výklad daného obdobia, zjednodušene povedané, konštruuje renesanciu.

A tu prichádza na scénu koligácia. Podľa Ankersmita mal Walsh pravdu, keď upozornil, že také komplexné pojmy ako renesancia koligujú, že prepájajú mnoho javov do jedného celku. Historik, ktorý sa venuje tomuto obdobiu, spája „*tak odlišné javy, ako je určitý štýl v maliarstve, sochárstve alebo vojenstve, určitú filozofiu ľudského osudu, konkrétnu koncepciu politiky a toho, čo by mal vzdelaný človek vedieť. Všetky tieto rôzne aspekty európskej spoločnosti v rokoch 1450 až 1600 sa koligačný pojem „renesancia“ pokúša zjednotiť do jednej ucelenej interpretácie kultúry tohto obdobia.*“⁴⁷ Takže Walshova koligácia výborne vystihuje to, na čo poukazuje Ankersmit. Keď historici píšu svoje diela, ich cieľom nie je ponúknuť bežný korešpondenčný obraz minulého diania, ich cieľom je prepojiť množstvo rôznorodých javov a vytvoriť tak celok. Vytvorí výklad, interpretáciu, „obraz“ príslušnej časti minulosti. Vo výsledku máme historické diela o renesancii, o studenej vojne, o ranom kapitalizme a pod. Podľa Ankersmita dokonca rôzne historické diela môžu ponúknuť rôzne renesancie. Na prvý pohľad sa situácia môže javiť nasledovne. V určitom období sa odohra-

⁴⁵ ANKERSMIT, *Narrative Logic*; ANKERSMIT, *Historical Representation*; ANKERSMIT, Frank. Obrat k jazyku : literárna teória a teória histórie. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 182 – 228.

⁴⁶ ANKERSMIT, Frank. Šesť téz o naratívnej filozofii histórie. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 177, téza 5.

⁴⁷ ANKERSMIT, *Narrative Logic*, s. 93.

la renesancia a historici sa ju dodatočne snažia čo najvernejšie zobrazit' vo svojich prácach. Ankersmit sa však na celú vec pozerá úplne inak. Nejaké minulé dianie sa odohralo, niečo sa udialo v oblasti umenia, v oblasti prístupu k ľudskému životu, odohrali sa konkrétne činy. Lenže až historik je ten, kto dodatočne príde s nápadom zjednotiť rôznorodé dianie pod jednotiaci interpretačný rámec renesancie. Slova-mi Rika Petersa, u Ankersmita „koligácia znamená vytvorenie metafory spájajúcej všetky opisné tvrdenia do koherentného celku, ktorý nám umožňuje vidieť minulosť z určitej perspektívy.“⁴⁸ Takže koligačné pojmy, resp. termíny nie sú mená vopred ohraničených čiastočiek či úsekov minulosti. Sú to skôr nápadité návrhy historikov. Ako píše Ankersmit, „*takéto pojmy nereferujú na veci alebo aspekty minulosti... ale výlučne na naratívne interpretácie minulosti.*“⁴⁹ Historici nedostávajú stredovek, renesanciu či studenú vojnu, obrazne povedané, „na tanieri.“ Práve historici tieto interpretácie, tieto výkladové schémy navrhujú. Dvaja autori sa pritom môžu rozchádzať v tom, aký pojem renesancie, akú interpretáciu výseku minulosti ponúknu. Preto sa v histórii stretávame s pluralitou. Nie je to preto, že jeden historik verne zobrazí vopred existujúcu predlohu a druhému sa to nepodarí. Je to preto, že jeden historik prepája jednu sadu udalostí jedným spôsobom, zatiaľ čo druhý historik spojí inú sadu udalostí odlišným spôsobom; pričom obaja sa môžu zameriavať na zhruba rovnaké časové obdobie.

V konečnom dôsledku Ankersmit zavádza svoje vlastné termíny a namiesto „koligácie“, „koligačných pojmov“ či „termínov“ hovorí radšej o „naratívnych subnanciách“ a neskôr o „historických reprezentáciách“. I tak s určitým zjednodušením možno povedať, že jeho pohľad na historickú prácu predpokladá koligáciu. Ako to sám píše v *Naratívnej logike*, „*túto knihu možno považovať za pokus o rozpracovanie Walshovho pojmu koligačný pojem.*“⁵⁰

Fínsky filozof Kuukkanen otvorene hovorí, že na úrovni koligačných pojmov „*vládne antirealizmus.*“⁵¹ Predtým, ako si objasníme, čo tým myslí, predstavme si, ako rámcovo rozumie koligácii. V súlade s dominantným a pritom tradičným pohľadom Kuukkanen považuje koligačné termíny predovšetkým za syntetizujúce výrazy, ktoré spájajú, unifikujú, vytvárajú komplexné celky. Dôležité je pritom mať na pamäti, že koligáciou sa spájajú javy z rôznych oblastí. Niekedy sa napríklad časť týka politického diania a časť kultúrneho, takže spravidla ide o zjednotenie rôznych javov, ktoré nemajú jednu spoločnú črtu a nedajú sa prepojiť ani cez sieť rodinných podobností. Nakoniec treba spomenúť, že tu ide o singulárne termíny, týkajúce sa špecifického časopriestorovo lokalizovaného diania či udalosti.⁵²

Kuukkanen spomína viaceré bežne diskutované príklady ako renesancia, osvietenstvo, studená vojna, ale detailnejšie sa venuje svojim dvom príkladom koligačných pojmov: *chruščovské oteplenie* („the Thaw“, obdobie uvoľnenia situácie v Sovietskom zväze po smrti Stalina, ktoré sa zvykne datovať od polovice 50. rokov do polovice 60. rokov 20. storočia a spájať s prvým tajomníkom ÚV KSSZ Nikitom

⁴⁸ PETERS, *Constructivism and Realism*, s. 263.

⁴⁹ ANKERSMIT, *Narrative Logic*, s. 92.

⁵⁰ ANKERSMIT, *Narrative Logic*, s. 93.

⁵¹ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 114.

⁵² KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 113.

Chruščovom) a *kresťanská expanzia* („the Christian expansion“, obdobie rozšírenia kresťanstva v prvých desaťročiach a storočiach prvého tisícročia). Využime prvý príklad na objasnenie postrehov z predchádzajúceho odseku. Pod chruščovovské oteplenie sa zaraďujú rôznorodé udalosti tak z politického, ako aj spoločenského a kultúrneho života vtedajšieho Sovietskeho zväzu. Pod tento pojem tak možno zahrnúť komplex diania od politických zmien po Chruščovovej reči z roku 1956 kritizujúcej kult Stalina, cez prepustenie niektorých politických väzňov, zlepšenie vzťahov so západom, ale tiež uvoľnenie v kultúrnej oblasti. Ak by sme si zobrali všetky udalosti a javy, ktoré sa zvyknú týmto pojmom unifikovať, nenašli by sme jednu vlastnosť spoločnú každému činu či udalosti. Podľa Kuukkanena by sme neuspeli ani s rodinnými podobnosťami. No napriek tomu je možné takto rôznorodé činy, udalosti a javy začleniť pod jeden pojem. Nakoniec netreba zabudnúť na to, že tu nejde o všeobecný pojem, ale o pojem, ktorý prepája časopriestorové dianie a v takomto zmysle je predmetom niečo konkrétne.⁵³

Ako je to so vzťahom takýchto pojmov alebo termínov k realite? Možno o výraze „chruščovovské oteplenie“ povedať, že opisuje v realite dané chruščovovské oteplenie, resp. referuje na takúto entitu, ktorú vnímavý historik dokáže na základe dostupných prameňov identifikovať? Kuukkanenov pohľad na tento problém je jednoznačný. Koligačné pojmy sú užitočné nie preto, že by identifikovali to, čo je reálne, ale preto, že ponúkajú zaujímavé a plodné perspektívy na rozoberané obdobie: „*Sklon koligačných pojmov „presmerovať“ myslenie je skutočne kľúčový. Tieto pojmy otvárajú nové cesty skúmania a poskytujú nové „významy“ a spôsoby chápania minulosti.*“⁵⁴ I v prípade spomínaného oteplenia nejde o to, že by tu vopred bolo niečo jasne ohraničené a prístupné ako chruščovovské oteplenie. Tento zvrat je skôr obrazným pomenovaním, je to návrh na to, ako sa treba pozrieť na dostupné informácie o dianí v príslušnom období. Práve takáto perspektíva ponúka zaujímavý výklad a pomáha porozumieť viacerým čiastkovým udalostiam. Preto Kuukkanen odmieta korešpondenčnú predstavu, podľa ktorej by koligačné termíny jednoducho zobrazovali vopred dané úseky minulosti. Samozrejme, nejaká opora v realite tu je, ale koligačné pojmy sú podľa neho do výraznej miery výtvary historikov. Na viacerých miestach to Kuukkanen hovorí veľmi otvorene, hoci pre niektorých to môže znieť kontroverzne: „*Koligačné pojmy sú konštrukcie bez náprotivkov v historickej realite.*“⁵⁵ Takže pri koligácii nejde o jednoduchú reprezentáciu, korešpondenciu či pomenovanie. To má na mysli, keď hovorí, že tu nejde o mapovanie náprotivkov. Ide tu vyslovene o tvorivú činnosť historika, o konštrukty, ktoré pomáhajú interpretovať minulé dianie.

Uvedené si môžeme objasniť aj s využitím Kuukkanenovej dichotómie medzi oblasťou historikovej práce pod vplyvom objektu a subjektu („object-sided“ a „subject-sided“ časť histórie).⁵⁶ Podľa Kuukkanena sa historická práca odohráva na kontinuu medzi objektívnym a subjektívnym pólom. Pri niektorých aktivitách je historik viac pod vplyvom objektu (napr. štúdium prameňov, formulovanie základných

⁵³ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 100 – 105.

⁵⁴ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 105.

⁵⁵ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 116, s. 113.

⁵⁶ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, kap. 10.

informácií o mieste a čase výskytu udalostí, referujúce tvrdenia), no pri iných krokoch je určujúci práve historik, subjekt. Niekedy je totiž determinujúce rozhodnutie, tvorivosť či nápaditosť historika. Preto Kuukkanen hovorí o koligácii pod vplyvom historika. „*Koligácia je syntéza realizovaná subjektom historika a výsledok historikovo uvažovania.*“⁵⁷ Hoci pramene mnohé napovedajú a historika limitujú v jeho ďalších krokoch, minulé realita ani dostupné pramene jednoznačne neurčia, ako treba uchopiť to, čo sa dialo v 50. rokoch 20. storočia v Sovietskom zväze. Ide tu naopak o rozhodnutie urobené subjektom historika, a teda výklad daného diania v zmysle chruščovského oteplenia je „*vtlačený*“ (imposed) historikom.⁵⁸

Na druhej strane si, samozrejme, treba uvedomiť hrozby neobmedzenej tvorby, teda radikálneho relativizmu. Historik pri svojich konštrukciách nie je jediným pánom celej situácie. Nemôže o danom výseku minulosti napísať hocičo, nemôže si osvojiť akúkoľvek interpretáciu, nemôže konštruovať akýkoľvek koligačný pojem. Hoci má spravidla vždy viacero možností výkladu, určite sa nemôže púšťať do ľubovoľných konštrukcií. Pri zjednocovaní množstva udalostí musí rešpektovať dostupné dáta. Kuukkanen taktiež upozorňuje, že občas sa historici dopúšťajú toho, čo fínsky historik Osmo Jussila nazval históriou cez kľúčovú diрку („*key-hole historiography*“).⁵⁹ Ide o situáciu, keď sa historik na množstvo rôznorodých udalostí pozerá cez veľmi limitovanú optiku, napr. dejiny rôznych útvarov a etník žijúcich na území Slovenska od dávnych čias vníma tak, akoby smerovali k vytvoreniu samostatnej Slovenskej republiky. Toto je typický príklad aplikácie vyhranenej optiky na minulosť. Samozrejme, pri koligácii historik musí používať svoju tvorivosť – veď samotný Kuukkanen tvrdí, že tu ide o subjektívny vklad autora – avšak i tá musí rešpektovať určité limity. Konkrétosti ohľadom limitov však nie je jednoduché stanoviť na všeobecnej úrovni. To, čo je ešte prijateľné a čo už nie je, možno niekedy lepšie ukázať na konkrétnych príkladoch. Kuukkanen však napriek tomu ponúka orientačné kritériá použiteľné na výber spomedzi plurality konkurenčných koligačných pojmov. Na tomto mieste ich len stručne spomeniem. Ak na rovnaký úsek minulosti možno použiť rôzne koligačné pojmy, vybrať by nám mohli pomôcť také kritériá ako exemplifikácia, koherencia, komprehenzívnosť, záber a originalnosť. Inak povedané, uprednostniť by sme mali taký pojem, ktorý je koherentný, možno ho použiť na viac a rôznorodejších historických dát, je originálnejší a pod.⁶⁰

Zhrňme si teda jadro konštruktivistického pohľadu na koligáciu. Tak Ankersmit, ako aj Kuukkanen akceptujú, že historik pri svojej práci musí vychádzať z faktov. Na druhej strane je podľa nich tvorba historických diel, ako aj komplexných pojmov, tvorivá aktivita, pomocou ktorej sa navrhuje spôsob, ako jednotne vykladať určité udalosti. Preto sa ani na celostné historické práce, ani na koligačné pojmy nepozerajú ako na jazykové opisy reality, ale ako na konštrukty. Kuukkanen to výstižne sumarizuje v piatich bodoch.⁶¹ Koligačné pojmy nekorešpondujú (a v tomto zmysle ani nie sú pravdivé) s minulosťou; neponúkajú akési prirodzené členenie reality;

⁵⁷ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 111.

⁵⁸ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 109.

⁵⁹ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 111.

⁶⁰ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 123 – 128.

⁶¹ KUUKKANEN, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*, s. 128 – 129.

nemožno ich priamočiaro odvodiť z dostupných dát (skôr opačne, historici navrhujú rôzne výklady dostupných dát). Nakoniec si treba uvedomiť, že v oblasti koligačných pojmov vládne pluralita. Tej sa však nedá čeliť čisto empiricky, ale skôr racionálnym výberom s pomocou takých kritérií ako koherencia, originálnosť a pod.

Záver

Približná diskusia o koligačných pojmoch ukazuje, že v literatúre je zhoda na tom, že tieto pojmy sú v histórii bežné a akceptované. Používajú sa na spájanie, zjednocovanie, unifikáciu rôznorodých javov pod jeden pojem. Nezhoda sa objaví len čo sa zameriame na detailnejší výklad koligácie a na to, aký vzťah majú koligačné pojmy k minulej realite. Názory sa rôznia podľa toho, či daný autor uprednostňuje realistické alebo konštruktivistické chápanie koligácie a histórie celkovo. Je pritom zaujímavé, ako sa ukázalo vyššie, že korene tohto rozdielného pohľadu na koligáciu možno identifikovať už vo vyjadreniach Walsha, na ktorého sa obe strany občas odvolávajú. Walsh totiž tvrdí, že koligačné pojmy sa opierajú o fakty, lenže ponúkajú interpretáciu spracovaných podkladov. Realisti zdôrazňujú prvú vec – koligácia má základ vo faktoch –, zatiaľ čo konštruktivisti podčiarkujú druhú – ide tu o tvorivý výklad, o konštrukciu. Poďme si na záver zhrnúť jadro týchto stanovísk.

Ukazuje sa, že pre diskusiu o koligácii je kľúčový rozdiel medzi *nachádzaním* a *tvorením*. Realisti ako McCullagh považujú koligačné termíny za mená vopred daných udalostí a procesov, ktoré historik len objavuje a pomenúva. Úvaha realistov je približne nasledovná. História je o zachytávaní minulého diania, ktoré sa odohrálo, a nie o vymýšľaní. Preto ak historik na základe štúdia prameňov identifikuje v minulom dianí nejaký proces alebo súhrn udalostí, ktoré spolu súviseli, prepojí ich a zastreší spoločným pomenovaním typu „stredoveká filozofia“, „renesancia“ a pod. Nevadí, že aktéri daného diania niekedy tieto označenia nepoužívali, resp. že ich zaviedli ľudia či historici oveľa neskôr. Prepojenie a následné pomenovanie bolo možné len vďaka tomu, že určitá jednota nastala v samotnom dianí.

Konštruktivisti ako Ankersmit a Kuukkanen naopak odmietajú, že by koligačné pojmy zobrazovali vopred dané, akési fixované procesy či komplexy javov. Hoci uznávajú, že minulosť sa skladá z udalostí a činov, až ľudia navrhujú, ako chaos diania spracovať. Historici navrhujú, akou optikou sa na vybranú sadu minulých javov pozrieť, oni sa rozhodujú, že na nejaké dianie sa pozerú cez optiku prechodného obdobia medzi niečím starým a moderným, na iné dianie cez optiku znovuzrodenia antických myšlienok a na ďalšie obdobie cez prizmu oteplenia. Je to ich tvorivý návrh, nie je to niečo, čo by bolo v realite vopred sfomované a pripravené na zaznamenanie ako jediný správny výklad minulého diania.

Ako rozhodnúť otázku, či koligačné pojmy zobrazujú to, čo je vopred dané v realite alebo skôr navrhujú originálne výklady? Realisti podporujú svoje chápanie koligácie celkovým realistickým a korešpondenčným chápaním historického poznania. Podľa nich sa história principiálne líši od tvorby fikcie, preto jadrom práce historika nemôže byť konštrukcia. Historické diela majú minulú realitu zachytávať a napriek tomu, že nie vždy sú všetky procesy ihneď zrejmé, ak komunita historikov zjednotí nejaké dianie pod pojem stredoveká filozofia, robí tak na základe

toho, že tu ide o korešpondenciu s niečím reálnym. Konštruktivisti oponujú: minulé dianie či pramene, z ktorých historici vychádzajú, ponúkajú historikom len základné informácie. Neprezentujú im hotové celky typu stredovek či renesancia. Preto práca historika nemá korešpondenčný základ. Nejde tu o verné zobrazenie vopred daného. Dokazuje to aj pluralita výkladov v histórii. Niektorí historici budú súhlasiť s nejakým koligačným pojmom, iní nie, a niektorí budú zasa preferovať mierne odlišné chápanie už používanej kategórie. Rozdiel pritom nie je v tom, že iba jedna skupina správne zobrazila predlohu, ale v tom, že tie isté alebo podobné informácie možno vyložiť rôznym spôsobom.

Asi najkontroverzejším prvkom konštruktivistického chápania koligačných pojmov sú tézy Ankersmita a Kuukkanena, že tieto pojmy nereferujú, resp. že nemajú náprotivky v historickej realite. John Zammito takémuto názoru oponuje. Podľa neho totiž skutočnosť, že nejaké pojmy alebo celé historické práce neponúkajú priamočiare zobrazenie reality, nutne neznamená, že sa ruší prepojenie s realitou. Zvažujúc postrehy postpozitivistickej filozofie vedy tvrdí, že aj vo vede sa pracuje s teoretickými termínmi, ktoré nemožno označiť za naivné kópie reality a napriek tomu sa rešpektuje, že odkazujú/referujú na niečo reálne.⁶² Ešte tvrdším kritikom konštruktivismu je Branko Mitrović. Ten vo viacerých prácach spochybňuje daný pohľad na históriu, a to aj za pomoci kritiky konštruktivisticky chápanej koligácie. Jedna z jeho úvah vyzerá nasledovne. Ak niekto tvrdí, že pojem renesancia nemá náprotivok v historickej realite, tvrdí vlastne, že „Leonardo nenamaľoval *Poslednú večeru* a Palladio nenavrhol *La Rotundu* – napriek všetkým dôkazom o opaku.“⁶³ Navyše, ak sa to domyslí do dôsledkov, aj pojem minulosť (the past) je koligačný pojem a ak konštruktivisti tvrdia, že takéto pojmy nemajú náprotivky, znamená to, že podľa nich sa žiadne minulé udalosti neudiali.⁶⁴ Mitrovićov záver znie: konštruktivistické chápanie koligácie v sebe obsahuje popretie minulosti a to je pre historikov neprijateľná pozícia. Takže lepšie urobíme, ak ju odmietneme.

Konštruktivistická koligácia so sebou síce prináša otázky, Mitrovićova kritika však stavia na dezinterpretácii konštruktivistov.⁶⁵ Ani Ankersmit, ani Kuukkanen netvrdia, že minulé udalosti neexistovali, že Leonardo nenamaľoval *Poslednú večeru* a pod. Keď Ankersmit hovorí, že koligačné pojmy nereferujú a Kuukkanen hlása, že nemajú náprotivok v historickej realite, majú tým na mysli niečo iné. Tvrdia, že hoci sa realita skladá z objektov, udalostí a činov, minulosť nepozostáva z vopred jasne sformovaných komplexných celkov typu stredovek, renesancia a pod. Mitrovićova

⁶² ZAMMITO, John H. Ankersmit and Historical Representation. In *History and Theory*, 2005, roč. 44, č. 2, s. 177. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2005.00316.x>

⁶³ MITROVIĆ, *What Is Historical Anti-realism and How to Define It?*, s. 121.

⁶⁴ MITROVIĆ, *What Is Historical Anti-realism and How to Define It?*, s. 122 a MITROVIĆ, Branko. Arguments, Partisanship, and Politics : Is Anti-realism in the Philosophy of History a Right-wing Ideology? In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism : Critical Perspectives on Postmodernist Philosophy of History*. London : Lexington Books, 2023, s. 190.

⁶⁵ Pozri tiež reakcie Ankersmita a Kuukkanena. ANKERSMIT, Frank. Being Realistic about Anti-realism. In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 135 – 151. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341522>; KUUKKANEN, Jouni-Matti. Intuition Is Not Enough. In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 125 – 134. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341521>

možno sugestívna, ale vo výsledku zavádzajúca kritika nám nakoniec pomáha odhaliť, čo konštruktivisti tvrdia a čo nie. Tvrdia, že historik tvorí a navrhuje komplexné zjednocujúce celky, ale netvrdia, že jednotlivé udalosti a činy sa neudiali.

Predstavená debata o povahe koligačných pojmov ukazuje najmä rozdiely v dvoch konkurenčných prístupoch, ktoré možno zhrnúť pomocou dichotómie nachádzanie verus tvorenie. Napriek tomu sa domnievam, že v tejto debata je možné identifikovať viacero všeobecne prijateľných, resp. pre väčšinu historikov minimálne zaujímavých postrehov o koligačných pojmoch. Ako presvedčivo tvrdia realisti, koligácia musí budovať na dostupných dôkazoch a v takomto zmysle sa musí zakladať na faktoch. Konštruktivisti však upozorňujú – a v istom zmysle to naznačujú aj autori, ktorí vo svojich dielach diskutujú o vhodnom datovaní či charakteristike takých záležitostí ako stredovek, stredoveká filozofia či renesancia –, že koligačné pojmy sú komplexné zjednocujúce nástroje používané historikmi. Treba k nim preto pristupovať opatrne a považovať ich za viac sofistikované, ale aj viac problematické ako bežné pomenovania jednotlivcov či miest.⁶⁶

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic : A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Publishers, 1983.
- ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford, CA : Stanford University Press, 2001.
- ANKERSMIT, Frank. Obrat k jazyku : literárna teória a teória histórie. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 182 – 228.
- ANKERSMIT, Frank. Šesť téz o naratívnej filozofii histórie. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 171 – 181.
- ANKERSMIT, Frank. Being Realistic about Anti-realism. In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 135 – 151. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341522>
- CHRISTIAN, David. *Origin Story : A Big History of Everything*. New York : Hachette, 2018.
- DANTO, Arthur C. Naratívne vety. In KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava : Chronos, 2009, s. 98 – 133.
- HORSKÝ, Jan. *Teorie a narace*. Praha : Argo, 2015.
- KLIMA, Gyula. General Introduction. In KLIMA, Gyula (ed.). *Medieval Philosophy : Essential Readings with Commentary*. Oxford : Blackwell Publishing, 2007, s. 1 – 25.
- KUUKKANEN, Jouni-Matti. *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London : Palgrave Macmillan, 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137409874>

⁶⁶ Jeden z posudzovateľov ma upozornil, že zaujímavou témou by bolo zvážiť použitie koligácie v historických prírodných vedách. Podobne ako sa v kultúrnych dejinách hovorí o stredovekej filozofii, renesancii a pod., pri členení histórie Zeme sa hovorí o rôznych eónoch, érach, etapách a pod. (napr. fanerozoikum, proterozoikum alebo holocén, antropocén a pod.). Pozri napr. CHRISTIAN, David. *Origin Story : A Big History of Everything*. New York : Hachette, 2018. Na prvý pohľad to vyzerá, že aj tu ide o koligačné pojmy, avšak táto téma by si vyžadovala samostatný rozbor.

- KUUKKANEN, Jouni-Matti. Intuition Is Not Enough. In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 125 – 134. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341521>
- LAGERLUND, Henrik (ed.) *Encyclopedia of Medieval Philosophy : Philosophy Between 500 and 1500*. Springer, 2011.
- LYCAN, William G. *Philosophy of Language : A Contemporary Introduction*. London : Routledge, 2000.
- MARENBOON, John. Medieval Philosophy. In ZALTA, Edward N. – NODELMAN, Uri (eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/medieval-philosophy/>> [6. 8. 2024]
- MCCULLAGH, C. Behan. Colligation and Classification in History. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 3, s. 267 – 284. <https://doi.org/10.2307/2504740>
- MCCULLAGH, C. Behan. *The Logic of History : Putting Postmodernism in Perspective*. London : Routledge, 2003.
- MCCULLAGH, C. Behan. Colligation. In TUCKER, Aviezer (ed.). *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Oxford : Blackwell Publishing, 2009, s. 152 – 161. <https://doi.org/10.1002/9781444304916.ch12>
- MINK, Louis O. History and Fiction as Modes of Comprehension. In MINK, Louis O. *Historical Understanding*. Ithaca : Cornell University Press, 1987, s. 42 – 60.
- MITROVIĆ, Branko. Arguments, Partisanship, and Politics : Is Anti-realism in the Philosophy of History a Right-wing Ideology? In FØRLAND, Tor Egil – MITROVIĆ, Branko (eds.). *The Poverty of Anti-realism : Critical Perspectives on Postmodernist Philosophy of History*. London : Lexington Books, 2023, s. 183 – 208.
- MITROVIĆ, Branko. What Is Historical Anti-realism and How to Define It? In *Journal of the Philosophy of History*, 2024, roč. 18, č. 2, s. 113 – 124. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341520>
- PETERS, Rik. Constructivism and Realism In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*. London : Routledge, 2022, s. 254 – 268. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-16>
- SNYDER, Laura J. William Whewell. In ZALTA, Edward N. – NODELMAN, Uri (eds.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/whewell/>> [7.8. 2024]
- ŠUCH, Juraj. *Narativný konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010.
- TAMM, Marek – ZELENÁK, Eugen. In a Parallel World : An Introduction to Frank Ankersmit's Philosophy of History. In *Journal of the Philosophy of History*, 2018, roč. 12, č. 3, s. 325 – 344. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341401>
- THOMPSON, D. Colligation and History Teaching. In BURSTON, W. H. – THOMPSON, D. (eds.). *Studies in the Nature and Teaching of History*. London : Routledge, 1967, s. 85 – 106.
- VOLEK, Peter. *Filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2003.
- VOLEK, Peter. *Dejiny stredovekej filozofie I. Patrística. Arabská filozofia. Židovská filozofia. Byzantská filozofia. Slovanská filozofia*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2022.
- WALSH, William H. *An Introduction to Philosophy of History*. Bristol : Thoemmes Press, 1961.
- WALSH, William H. Colligatory Concepts in History. In BURSTON, W. H. – THOMPSON, D. (eds.). *Studies in the Nature and Teaching of History*. London : Routledge, 1967, s. 65 – 84.
- ZAMMITO, John H. Ankersmit and Historical Representation. In *History and Theory*, 2005, roč. 44, č. 2, s. 155 – 181. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2005.00316.x>

SUMMARY

Colligatory Concepts in History as an Object of Dispute between Realism and Constructivism

In their works, historians do not focus only on individual acts or events of a smaller scale, but also on complex phenomena. Large-scale events or entire historical periods and epochs are also the subject of their interest. Thus, it is common in historical works to read about the late antiquity, the Middle Ages, scholasticism, the Renaissance, the French Revolution, or the Cold War. In this context, some theorists and philosophers of history speak of specific concepts or terms used to unify a mass of information into a single whole. These so-called colligatory concepts (the Middle Ages, the French Revolution, etc.) are not only used in political history, but they are also common in cultural history, the history of philosophy, and elsewhere. How are these concepts to be understood and what is their relation to past reality? The aim of my paper is to introduce the topic of colligation and colligatory concepts and to focus on the debates that are associated with this topic. The topic in question was opened in the philosophy of history by William H. Walsh, who considers colligation to be an activity in which diverse events are brought together under a single concept. According to him, colligatory concepts must be based on facts, but they must provide an intelligible interpretation of the past. In my paper, I therefore try to show that already Walsh builds his understanding of colligation on two pillars: the realist pillar emphasizes that colligatory concepts are based on facts, while the constructivist pillar points to the need for interpretation. Following Walsh, other authors continue to analyze colligatory concepts and either interpret them in terms of realism or in terms of constructivism. The first group includes C. Behan McCullagh, who believes that historians discover pre-existing patterns and processes in past events. It is these real processes and connections that are the basis for colligatory concepts. McCullagh considers colligatory terms to be names and offers an interesting typology. On the one hand, proper names such as “the French Revolution” refer to unique events; on the other hand, general terms such as “revolution” are names of sets of events. In both cases, it is crucial that these are names of pre-existing entities. The group offering a constructivist interpretation includes authors such as Frank Ankersmit and Jouni-Matti Kuukkanen. The former author argues that colligatory concepts such as the Renaissance bring together a diverse mass of phenomena into a unified interpretation. Colligatory concepts are not names of clear-cut events, but rather suggestions about how to view a certain part of past reality. Kuukkanen points out that colligatory concepts are original proposals that have no counterparts in historical reality. Therefore, the constructivist interpretation can be characterized as a position according to which colligation is a creative activity of the historian. It is about constructing, not discovering pre-given past reality. The debate between realists and constructivists can thus be summarized as a dispute over whether colligation is about finding/discovering or creating/constructing. For historians, this dispute is of interest because it problematizes the nature of such complex concepts. Historians themselves seem to be aware that although they must rely on evidence and facts in their writings on the Middle Ages, the Renaissance, etc., there is a plurality of views on how best to characterize and date them. This shows how complex and sophisticated colligatory concepts are.

doc. Mgr. Eugen Zelenák, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <eugen.zelenak@ku.sk>
ORCID: 0000-0002-0576-4080

Problém non-reprezentacionalistickej filozofie histórie: škandál chýbajúceho predmetu skúmania historikov

PAVOL LABUDA

The Problem of a Non-Representationalist Philosophy of History:
The Scandal of the Missing Object

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.27-40>

ABSTRACT: Two concepts are of interest in this polemic, the notion of past events and the notion of representation. All the arguments presented here should be understood in the context of my attempt to defend the usefulness of this pair of concepts for understanding the nature of history as a discipline and for interpreting the nature of historical works. In the first part of the paper, I argue for the necessity of these notions by means of a critique of non-representationalism (represented by the claims of Eugen Zelenák), which seeks to dispense with these notions in explaining the nature of historical works. In the second part, I sketch my own interpretation of how representation needs to be understood to be not only necessary but also useful for the work of the historian. Thus, the aim of the paper is to answer the following, interrelated trio of questions formulated by Eugen Zelenák (2022): 1. Do we need to use the notion of representation in order to be able to do history? My answer: Yes, we do. 2. In order to understand the results of the work of historians, do we need to assume that these works represent a past reality? My answer: Yes, we do. 3. Is there a way to comprehend what historians do without resorting to the notion of representation? My answer: Even if there is, it is problematic because it fails to explain the difference between historically inspired fiction and the historian's own work.

Keywords: Representation, The Past (Events), History, Non-representationalism, Eugen Zelenák.

*Úvod: história a filozofia histórie**

Predmetom záujmu filozofov histórie je história. Tak ako v prípade filozofie lingvistiky, filozofie biológie či filozofie matematiky, tak aj v prípade filozofie histórie ide o filozofickú reflexiu určitého výskumného programu a praxe. Konkrétne o filozofickú reflexiu sociálne koordinovanej praxe zameranej na výskum a vysvetlenie

* Za kritické pripomienky k predchádzajúcim verziám textu ďakujem kolegovi Ivanovi Koniarovi.

minulých udalostí týkajúcich sa života človeka v rámci určitej spoločnosti/kultúry.¹ Filozofi histórie uskutočňujú kritickú reflexiu povahy histórie prostredníctvom reflexie východísk, postupov, ale aj výsledkov práce historikov. Snažia sa napríklad zachytiť povahu historických prác, vysvetliť základné princípy a logiku historickej explanácie, určiť aký je podiel tvorivého výkonu historikov na finálnej podobe ich prác, vysvetliť fakt plurality historických výkladov vzťahujúcich sa k určitej udalosti alebo vymedziť kritériá určenia kvality či dôveryhodnosti historických prác.

A hoci je predmetom záujmu filozofov histórie výskumná prax histórie a predmetom záujmu historikov je špecifický druh minulých udalostí, na spore, ktorý už niekoľko desaťročí prebieha medzi filozofmi histórie tzv. realistického a tzv. antirealistického (niekedy tiež konštruktivistického) tábora sa ukazuje, že fundamentálnou otázkou, ktorá obe disciplíny zaujíma, je práve otázka povahy minulých udalostí. Povedané slovami neskorého Wittgensteina, otázka povahy minulých udalostí sa zdá byť oným pántom, na ktorom sa názory na povahu a poslanie histórie otáčajú. Zdá sa teda, že v základoch uvažovania každého filozofa či teoretika histórie je už aspoň implicitne zodpovedaná aj otázka predmetu skúmania histórie. Táto práca chce byť príspevkom do diskusie, ako by sa mohlo o otázke predmetu histórie, respektíve o povahe minulých udalostí zmysluplne uvažovať.

Realizmus vs antirealizmus: spor o existenciu vopred daných minulých udalostí

Čo je teda predmetom práce historikov? Exemplárnym prípadom poskytnutia radikálne odlišných odpovedí na otázku predmetu práce historika je spor realistov s antirealistami. Tento spor má svoje radikálne aj menej radikálne vyjadrenia. Vo všeobecnosti v ňom však ide o nasledujúce. Kým realisti predpokladajú existenciu vopred daných minulých udalostí, ktoré sú síce relevantným spôsobom nezávislé od výkonu historikov, ale ku ktorým sa historici dokážu v princípe dopracovať (t. j. dokážu ich adekvátne poznávať a zobrazovať pomocou reprezentačných nástrojov nášho jazyka), antirealisti predpoklad o existencii vopred daných minulých

¹ To, že história sa týka spoločnosti, respektíve komunit je zrejme z faktu, že neexistuje história jednotlivca, ktorá by nebola vymedzená v určitom kultúrnom kontexte. História skúma a zobrazuje to, ako ľudia niečomu (ne)rozumeli, aké ciele si kládli, aké hodnoty vyznávali, aké podmienky boli v určitých situáciách nútení trpieť, a tak do predmetu záujmu histórie patrí nakoniec aj to, aké nezamýšľané dôsledky malo takéto zamýšľané či mimovoľné správanie sa daných ľudí.

História ako výskumná disciplína bola takto – predmetne – vymedzená už od svojho počiatku. Herodotos ju predstavil ako snahu skúmať a spritomňovať minulé udalosti ľudí (sociálnych skupín, národov a ich reprezentantov) a takto, ako čiastočne vedecký a čiastočne naratívny program, bola vykrešľovaná aj Aristotelom či oveľa neskôr Nietzsche. Všetci traja totiž chápali, že bez identifikovania cieľa a pripísania zmyslu niet (ľudského) konania, bez konania niet zodpovednosti a bez zodpovednosti niet aktérov ani trpiteľov. História teda bola Herodotom, Aristotelom a Nietzsche chápaná ako doména odkrývania, poznávania a snahy o pochopenie vopred sformovaných *minulých udalostí*. To, že história bola od svojho zrodu chápaná ako *kultúrna história* som spracoval aj v textoch: LABUDA, Pavol. O naratívnej povahe Herodotových dejín. In ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ, Paulína (ed.). *Podoby faktúálneho naratívu*. Bratislava : Chronos, 2017, s. 55 – 70; LABUDA, Pavol. Počiatky a povaha vedy v archaickom Grécku. In *Kultúrne dejiny*, 2017, roč. 8, č. 2, s. 176 – 199.

udalostí neprijímajú, a preto následne odmietajú aj možnosť ich poznania a reprezentácie.²

Kým realistický tábor filozofov histórie predpokladá, že predmetom skúmania historikov je určitá minulosť a cieľom je čo najvernejšie zobrazenie tejto minulosti (preto tendencia používať výrazy ako korešpondencia či rekonštrukcia), konštruktivistický tábor je k takýmto vymedzeniam predmetu a cieľa histórie skeptický (preto preferencia používania výrazov ako konštrukcia či interpretácia). Podľa konštruktivistického tábora historici nemajú k dispozícii nič také ako vopred existujúce minulé udalosti a cieľom histórie preto ani nemôže byť ich zobrazovanie.

Antirealistická pozícia sa v tomto zmysle riadi gorgiovským heslom: To, čo neexistuje, pretože nemá v realite svojho pravditeľa (*truthmaker*), nemožno ani poznať, ani jazykovo vyjadriť.³ Z povahy takto vedeného sporu je potom celkom zrejmé, že kým predstavitelia realistického tábora majú preferencie pre rozmanité varianty korešpondenčnej teórie pravdy, konštruktivistický tábor preferuje varianty koherenčnej teórie pravdy, ktorá zakladá pravdivosť určitého presvedčenia na koherencii s inými presvedčeniami a v ktorej sa pravda nechápe vo vzťahu k minulým udalostiam, ale ako interná relácia, teda vzťah medzi viacerými prvkami vo vnútri určitého súboru presvedčení.

Eugen Zelenák ako proponent antirealizmu a non-reprezentacionalizmu

Jedným z proponentov antirealistického prístupu k povahe histórie a jej prác je aj Eugen Zelenák. Vo svojom výskume sa už viac ako dve desaťročia venuje predstavovaniu, analýze a obhajobe rozmanitých antirealistických pozícií, najmä však narativizmu Haydena Whita a Franka Ankersmita a non-reprezentacionalizmu Paula Rotha a Jouni-Matti Kuukkanena. A hoci sa Zelenáková pozícia nevyznačuje radikálnosťou formulácií, ktoré sú charakteristické pre práce Paula Rotha,⁴ napriek tomu stojí tak na kardinálnom odmietnutí idey vopred sformovaných minulých udalostí, ktoré by mali byť predmetom práce historikov, ako aj na následnom odmietnutí užitočnosti pojmu reprezentácie. Keďže s danými antirealistickými pozíciami Zelenáka nesúhlasím, pokúsim sa najprv o sformulovanie kritiky jeho pozí-

² Tento spor filozofov a teoretikov histórie je v našom prostredí precízne a kriticky spracovaný – popri prácach Eugena Zelenáka, ku ktorým sa vyjadrim bližšie – najmä v prácach Juraja Šucha a Davida Černína. Pozri: ŠUCH, Juraj. Konštruktivistické chápanie histórie a jej etická dimenzia. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 4, s. 587 – 595; ŠUCH, Juraj. Niekoľko poznámok k naivnému realizmu, konštruktivismu a kritickému (vedeckému) realizmu. In *Filozofia*, 2010, roč. 65, č. 7, s. 664 – 671; ČERNÍN, David. Historický anti-realizmus a historie bez minulosti. In ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ, Paulína (ed.). *Podoby faktualneho narativu*. Bratislava: Chronos, 2017, s. 11 – 25; ČERNÍN, David. Historical Antirealism and the Past as a Fictional Model. In *Organon F*, 2019, roč. 26, č. 4, s. 635 – 659. <https://doi.org/10.31577/orgf.2019.26405>

³ Aby však nedošlo k skresleniu, dovoľm si zdôrazniť, že program antirealistov neostáva pri kritike, má vlastnú agendu. Po kritickom vymedzení sa voči východiskám realistov obracia pozornosť na tvorivú časť výkonu historikov a za cieľ histórie, respektíve práce historikov označuje tvorbu textov, ktoré sú v čo najväčšom súlade so súborní toho, čo odborná komunita uzná za pramene a s tým, čo je širším politickým či hodnotovým cieľom komunity, v rámci ktorej historici operujú. Túto časť pozície konštruktivistov oceňujem, a preto nebude predmetom tejto polemiky.

⁴ Roth explicitne tvrdí, že „minulosti nie sú nachádzané, ale utvárané“. In ROTH, Paul Andrew. The Pasts. In *History and Theory*, 2012, roč. 51, č. 3, s. 313. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00630.x>

cie a následne budem argumentovať v prospech užitočnosti idey pre-existujúcich minulých udalostí a v prospech užitočnosti pojmu reprezentácie. Téza, ktorú budem obhajovať, by sa dala vyjadriť nasledovne: Bez pojmu reprezentácie a pojmu minulých udalostí nedokážeme vymedziť predmet výskumného programu histórie a odlíšiť (nároky a ciele) práce historikov od (nárokov a cieľov) prác literátov vytvárajúcich práce iba inšpirované historickými udalosťami (t. j. historické romány či fikcie).⁵

Kritika Zeleňákovho antirealizmu a non-reprezentacionalizmu

Vo dvojici svojich neskorších prác, v monografii *História a relativizmus. Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?*⁶ a v kapitole *Representation* publikovanej v rámci *The Routledge Companion to Historical Theory*,⁷ sa Eugen Zeleňák nepriamo, najmä cez predstavenie koncepcií Paula Rotha a Jouni Matti-Kuukkanena, hlási k antirealistickej pozícii non-reprezentacionalizmu.⁸ Pozrime sa teraz spoločne, na čom Zeleňák zakladá svoju skepsu voči realistickej pozícii a reprezentacionalizmu.

Inšpirovaný myslením Donalda Davidsona, nachádza Zeleňák hlavnú príčinu defektnosti pojmu reprezentácie v dualistickom predpoklade rozlišovania nesformovaného obsahu a bezobsažnej formy. Bez ohľadu na mieru svojej sofistikovanosti je podľa Zeleňáka každý pojem reprezentácie založený na dualistickom predpoklade rozlišovania obsahu a formy. „Na jednej strane máme určitý nesformovaný a inherentne zmysluprázdny materiál, a na druhej strane významovo a ideologicky nabitý formačný aparát. Aplikáciou druhého na prvé sa dopracujeme k výslednému historickému dielu.“⁹ Takýto dualistický výklad obsahu a formy pritom Zeleňák aplikuje nielen na realistov, ale aj na narativistických antirealistov, ktorí podľa neho ostávajú v pevnom područí dichotómie obsahu a formy, a preto i v zajatí defektného pojmu reprezentácie. Skutočným krokom k oslobodeniu sa z područia reprezentacionalizmu je podľa Zeleňáka až opustenie tzv. tretej dogmy.¹⁰ Opustenie dualistickej paradigmy, ktorá nám defektne vnucuje, aby sme o historických dielach uvažovali za pomoci dvoch rovín, roviny minulých udalostí a roviny ich opisov. Teoretici, ktorí ostávajú v zajatí reprezentacionalizmu, podľa Zeleňáka uvažujú prostredníctvom dualistickej korešpondenčnej ilúzie.¹¹

⁵ Považujem to za rovnako škandalózne, ako keby sme nevedeli odlíšiť nároky a ciele práce kriminalistov od nárokov a cieľov práce scenáristov kriminálok.

⁶ ZELENÁK, Eugen. *História a relativizmus. Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?* Bratislava : Chronos, 2021.

⁷ ZELENÁK, Eugen. Representation. In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*, 2022, s. 299 – 315. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-19>

⁸ Zeleňákovce antirealistické a non-reprezentacionalistické tendencie sú však evidentné už i v jeho skorších prácach, napríklad ZELENÁK, Eugen. *Konstruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok : Verbium – vydavateľstvo KU v Ružomberku, 2011.

⁹ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 12.

¹⁰ Slovný zvrät „tretia dogma“ sa vo filozofickom diskurze etabloval na základe práce DAVIDSON, Donald. On the Very Idea of a Conceptual Scheme. In *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 1973, roč. 47, s. 5 – 20. <https://doi.org/10.2307/3129898>

¹¹ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 67.

Keď Zelenák predstavuje príklad antirealistickej filozofickej reflexie práce historikov na príklade myslenia Paula Rotha, vraví, že Roth „neuvažuje v dualistickom reprezentacionalistickom rámci. Nehovorí, že máme nejaký obsah, ktorý by bol zatiaľ nesformovaný a historik by ho mal následne zorganizovať, stvárniť za pomoci pojmových schém (napr. použitím kombinácie modov naratívnej štruktúrácie, explanácie argumentom a ideologickou implikáciou) a následne v jazyku reprezentovať a vysvetliť.“¹² A v podobnom duchu na inom mieste svojho textu Zelenák ďalej používa dichotómiu beztvarej látky a formy. „Ak sa na poznávanie pozrieme cez optiku mysle či formujúcej pojmovej schémy na jednej strane a prírody či beztvarej látky na strane druhej, neprekvapí, že dospejeme k pluralite a relativite. Veď ak nám kontúry a tvary neurčuje látka, tá je buď amorfná, alebo nedostatočne sformovaná, rozhodnutie o výslednom tvare je na strane poznávajúceho subjektu. Jeden subjekt si pritom môže vybrať jednu pojmovú schému (spôsob organizácie predkladanej látky) a druhý subjekt si môže vybrať inú pojmovú schému. Látka samotná nedokáže určiť, ktorý výber je správny.“¹³

Zo Zelenákom použitého wordingu jasne vidieť, že reprezentacionalizmus (i naratívizmus) opakovane predstavuje prostredníctvom dualistického predpokladu buď nesformovaného, alebo menej často nedostatočne sformovaného obsahu na jednej strane a formujúceho výkonu historika na strane druhej. Problémom takéhoto wordingu však je, že v Zelenákom vykreslenom dualistickom rámci realistický filozof histórie adorujúci reprezentacionalizmus vôbec nepotrebuje pracovať. Realistovi s dostatočne štruktúrovaným pojmom reprezentácie¹⁴ totiž celkom stačí pohybovať sa v dualistickom rámci pripúšťajúcom odkrývanie a zobrazovanie vopred sformovaného obsahu, pretože práve vopred sformovaný obsah minulosti mu určuje, ktorý výber naratívu je vhodnejší či priam správny. Realistovi teda úplne stačí, aby namiesto nielen nesprávneho, ale priam absurdného predpokladu o rovine vopred nesformovaného (či nedostatočne sformovaného) obsahu a roviny formy uvažoval o dvoch rovinách celkom sformovaných obsahov. Jednej minulej a jednej vlastnej, ktorú na základe tej prvej vytvára.

Nato, aby sme aj po kritike zo strany antirealistov dokázali opätovne uvažovať o užitočnosti pojmu vopred existujúcich minulých udalostí, ktoré majú byť podmienkou zmysluplnej práce historika však nesmieme podľahnúť antirealistickým výzvam na uskutočnenie kroku, ktorý urobí z predmetu práce historika „nesformovaný a inherentne zmysluprázdny materiál“.¹⁵ Je pochopiteľné, že inherentne zmysluprázdny materiál patrí do koša. Pre historika, ktorý chce dôveryhodne opísať nejaké minulé udalosti totižto nemá žiadnu cenu. Vlastne nepatrí ani do koša, pretože taký materiál vôbec neexistuje.

K Zelenákovmu predstaveniu realistickej a reprezentacionalistickej pozície však našťastie existuje alternatívne chápanie predlohy práce historika. Nič totiž nebrá-

¹² ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 64.

¹³ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 57.

¹⁴ K otázke povahy pojmov, pojmových schém a dôvodom pre uvažovanie o vnútornej štruktúre pojmov pozri napríklad LABUDA, Pavol. Je pojmový relativizmus predpokladom filozofie ako pojmového inžinierstva?. In *Filozofia*, 2021, roč. 76, č. 1, s. 3 – 17. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2021.76.1.1>

¹⁵ ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 12.

ni tomu, aby historici, spolu s filozofmi reflektujúcimi ich prácu, chápali zachované stopy minulých udalostí ako reprezentácie par excellence. Nástenné maľby v Lascaux, Rosettská doska, Wittgensteinove *Denníky z r. 1914 – 1916* či zámkový mobiliár z Bojníc sú predsa reprezentáciami minulých udalostí par excellence. Všetky tieto artefakty – doska, denníky a mobiliár – sú predsa jasne sformovanými výsledkami minulej činnosti ľudí a *reprezentujú* ich spôsob života. Doslova zhmotňujú minulé dianie. Idea nesformovanej minulosti, ktorú Zelenák neoprávnene pripisuje realistom, preto nedáva zmysel. Minulosť má vždy celkom jasnú a dourčenú podobu. Nedourčené je jedine naše poznanie minulých udalostí.

Nato, aby realistický filozof histórie vysvetlil, že historik robí výskum, rekonštrukciu a vysvetlenie minulých udalostí (napríklad sprostredkováva nám poznanie toho, prečo a ako prebiehalo balzamovania faraónov či stretnutie nacistických pohlavárov na konferencii vo Wannsee) totiž nepotrebuje ani predpoklad jednej Minulosti, ani predpoklad jedného jediného správneho naratívu.¹⁶ O práci historika však musí začať znovu uvažovať tak, ako to navrhoval Collingwood. Ako o práci vyšetrovateľa, ktorého úlohou je urobiť rekonštrukciu určitej, a nie neurčitej minulej udalosti.

Moje presvedčenie o vhodnosti uvažovania o povahe histórie pomocou uvažovania o povahe kriminalistiky sa zakladá na tom, že kriminalista, rovnako ako historik, pri analýze dostupného a jednoznačne sformovaného materiálu musí vychádzať z predpokladu, že minulé udalosť sa odohrala určitým, rozumej jednoznačným spôsobom. Hoci je práca historika i kriminalistu nesmierne náročná, pretože je jednak principiálne nedourčená evidenciou (*underdetermination of theory by evidence*), a jednak principiálne zaťažená predsudkami (*theoryladenness of data*), v princípe sa dá spoľahlivo realizovať.¹⁷ Principiálnu realizovateľnosť jej dáva práve určitosť minulých udalostí. Všetky metodologické problémy teda ležia na strane skúmajúceho a tým, čo celú vec stabilizuje, je práve definitívna *určitosť* minulých udalostí.

V rámci tu diskutovaného sporu síce existuje istý výkladový manéver, ktorý chce dať za pravdu antirealistickej strane. Taký manéver spočíva v zdôrazňovaní toho, že v danom spore ide skôr o povahu historických diel, a nie o povahu predlohy historických diel. Ak by to tak naozaj bolo, tak by Zelenákov antirealistické zdôrazňovanie myšlienok o neexistencii vopred sformovanej minulosti a beztvorosti matérie dávalo ešte menší zmysel. Každé výskumné dielo je totiž výsledkom skúmania niečoho. Pozerať sa preto na jeho povahu bez ohľadu na tento predmet výskumu by bolo celkom absurdné. Keďže myslenie je vždy myslením niečoho určitého, tak by jedinou rozumnou interpretáciou tohto manévru sústredenia sa na povahu diel

¹⁶ ROTH, Paul Andrew. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston, Ill. : Northwestern University Press, 2020, s. 15 (preklad in ZELENÁK, *História a relativizmus*, s. 66) píše: „Minulosť nemôže existovať ako statický objekt, o ktorom dúfame, že budeme postupne vedieť viac, podobne ako je tomu v Kuhnovej predstave o normálnej vede. Nič nepodporuje predpoklad o existencii Minulosti, ktorá by bola chápaná ako zatiaľ neporozprávaný alebo iba čiastočne porozprávaný príbeh, avšak stále jeden rovnaký príbeh, ľudská minulosť prerozpráateľná *sub specie aeternitatis*.“

¹⁷ Deje sa to na základe preskúmania všetkých okolností a vypočutia všetkých dostupných svedkov pomocou vzájomnej konfrontácie všetkých okolností a výpovedí, ktoré krížovo svedčia o minulom skutku. Týmto zároveň dochádza k diskvalifikácii okolností, ktoré nemohli nastať a postupuje sa k zdôvodnenému výberu najpravdepodobnejšieho z priestoru všetkých možných scenárov.

(namiesto predlôh) mohlo byť, že by išlo o myslenie o inom myslení. Uvažovalo by sa teda o určitom (minulom) uvažovaní. Aj táto (k antirealistom ústretová) interpretácia však vo finále dosvedčuje ich zlyhanie, pretože minulé uvažovanie je konkrétnym, t. j. sformovaným uvažovaním. Predmet výskumu historikov teda bol, je a naďalej ostáva jednoznačne sformovaný. Sformoval sa v minulosti. Červeno-figurínové maľby na aiolských vázach sú reprezentáciou životnej formy určitej spoločnosti. Wittgensteinove *Denníky 1914 – 1916* zas jednoznačne reprezentujú ním reflektované pocity a ním sformulované myšlienky. Ako by o nich vôbec mohol niekto uvažovať ako o niečom beztvare a čiastočne neurčitom?

Škandál chýbajúceho predmetu: argument v prospech užitočnosti pojmu vopred existujúcich/sformovaných minulých udalostí a v prospech pojmu reprezentácie

Nutnosť sformovanej minulosti je podmienkou zmysluplnosti práce historika i vyšetrovateľa. Práve určitosť minulosti¹⁸ poskytuje obojmu profesiám tak predmet skúmania, ako aj legitimitu ich existencie. Jedine určitosť (stôp) minulých udalostí dáva historikovi a kriminalistovi možnosť poznania a opisu. A ani problém principiálnej zataženosti ich poznávania na tom nič nemení. Kauzálny smer závislosti ide totiž iba jedným smerom. Zmysluplnosť práce historika i kriminalistu je závislá od konkrétnej sformovanej minulej udalosti. Určitosť minulých udalostí je predmetom výskumu oboch praxí. To, že historici a kriminalisti (napriek svojej snahe o čo najväčšiu mieru nestrannosti) podávajú pluralitu zatažených opisov minulých udalostí predsa neznamená, že minulé udalosti nie sú určité.¹⁹

Zoberme príklad historickej reprezentácie určitého kultúrneho objektu,²⁰ násilného usmrtenia Cézara v rímskom senáte. O tejto minulej udalosti sa dozvedáme z viacerých pramenných materiálov, ktoré tvorili zatažení účastníci tejto udalosti a ktorú majú perspektívou a rozličnosťou pojmových schém zatažení historici za cieľ spoznať a zachytiť pomocou reprezentačných nástrojov svojho jazyka, v rámci svojej kultúry. Treba si pritom uvedomiť, že to, čo majú historici k dispozícii ako stopy minulých udalostí, sú objekty, ktoré sú objektmi len do takej miery, do akej boli a ostávajú súčasťou kultúrne stabilizovaných, teda minulých pojmových či referenčných schém. A práve tieto sú jednoznačne sformované. Cézara niekto považoval za

¹⁸ Samozrejme, minulosti nechápanej fyzikalisticky, ale kultúrne. Pretože obe praxe, história i kriminalistika, skúmajú na cieľ orientované správanie ľudí.

¹⁹ Podobne ako množstvo umeleckých reprezentácií, ktoré vyhotovili študenti pri plnení úlohy zachytenia vystaveného objektu na prijímacích skúškach na VŠVU, predsa neznamená pluralitu vystavených, ale pluralitu reprezentovaných čiže vnímaných/myslených objektov.

²⁰ Chcem zdôrazniť, že už o vstupech práce historika (t. j. o historických prameňoch) treba vždy uvažovať ako o niečom kultúrne podmienenom. Historické pramene nie sú žiadne holé či neutrálne fakty. Sú *niečím* iba v kultúrnom kontexte svojho vzniku, a preto musia byť tak aj uchopené a predstavované. Historické pramene sú teda kultúrne objekty svojej doby. Príkladmi kultúrnych objektov je pástny klin, akt revolty (napríklad násilné usmrtenie Cézara), ale aj deväťdesiatminútové stretnutie pätnásťh pohlavárov dňa 20. 1. 1942 vo Wannsee. Kultúrnym objektom je teda akýkoľvek „objekt“ našej pozornosti, ktorý svedčí o ľudskej praxi (vedenej vedomou či nevedomou intenciou), vyjadruje určitú perspektívu, cieľ či hodnotu. Práve a jedine *kultúrne objekty* sú prameňmi histórie, a to bez ohľadu na to, či ide o objekty inštrumentálnej praxe typu pástny klin alebo o objekty symbolickej reprezentácie typu stenografický záznam záverov rokovania z Wannsee.

hodného zabitia, iný za hodného ochrany.²¹ Pre historika je teda zaväzujúce poznanie kultúrneho rámca minulej udalosti, teda poznanie toho, ako určití, perspektívou zafarbení ľudia minulej kultúry/spoločenstva rozumeli svojim činom, ako rozumeli svojmu konaniu aj nekonaniu. Bez tohto predpokladu historik nedokáže na niečo nazrieť ako na vraždu (povstanie, vojnu, smilstvo, nevoľníctvo atď.).

Ak historik nepochopí motívy, ciele a hodnoty rámca, v ktorom sa uskutočnil určitý (minulý) jav, tak sa minie svojmu cieľu, pretože žiadny minulý jav či minulý objekt ním nie je mimo určitého (minulého) rámca. Podstatným pritom je, že z dôvodu jednosmernej kauzálnej závislosti platí, že skúmané a už stabilizované pojmové schémy a referenčné rámce nie sú zafarbené našimi súčasnými schémami a rámcami, a práve preto poskytujú našim súčasným rámcom možnosť ich poznania.

Z vyššie uvedených dôvodov sa domnievam, že aj pri uvedení si toho, že historik nemá len jeden, ale viacero legitímnych cieľov svojej práce (napr. porozumieť, inšpirovať, ohodnotiť, kritizovať, pobaviť), tou fundamentálnou, ktorá ho robí historikom, pretože funduje jeho ďalšie odborné výkony, je práve znovu predvedenie, teda doslova re-prezentovanie minulých udalostí/objektov v ich kultúrnom kontexte. Sprostredkovanie minulých pojmových schém a referenčných rámcov nám časovo vzdialených kultúr. Na ceste za týmto fundamentálnym hermeneutickým cieľom by sa mal historik snažiť hneď od počiatku o čo najväčšiu mieru nestranosti. Mal by sa snažiť nepristupovať k skúmaniu minulosti len cez svoje schémy a svoje perspektívy, z ktorých musel nutne vyjsť. Mal by sa snažiť pochopiť aktérov a trpiteľov minulých udalostí v ich vlastnom kontexte a snažiť sa pritom všetkom zároveň pochopiť a tematizovať to, prečo to nie je úplne možné.²² Som presvedčený, že na týchto veciach sa so Zelenákom či inými non-reprezentacionalistami určite zhodneme.

Na stope možnej príčiny vzniku problému chýbajúceho predmetu: Od Quina k Rothovi alebo od pokorného prístupu vo filozofii fyziky k nevhodnej aplikácii vo filozofii histórie

Moja nasledujúca úvaha je vysoko špekulatívna a vychádzam pri nej z predpokladu, že Quinom formulovaný entitový antirealizmus bol dimenzovaný pre oblasť fyziky a nie je správne prenášať ho do oblasti histórie (či celkovo do kultúry).

Ako som ukázal, konštruktivisti – na účely tejto polemiky zastúpení výhradne Zelenákom – sa dopúšťajú nesprávnej interpretácie realistického predpokladu o povahe minulých udalostí. Nesprávnosť ich interpretácie, presnejšie povedané ich nadinterpretácia realistických a reprezentacionalistických pozícií podľa mňa spočíva v tom, že realizmu podsúvajú ontologizovanie minulých udalostí. Tohto kroku sa však príčetní realisti nedopúšťajú a najmä nemusia dopúšťať. Zdá sa mi, že to je naopak, že pri vykladaní realistickej pozície sa tohto nadbytočného kroku dopúšťajú

²¹ Podobne, niečo bolo votívnym darom len v určitej náboženskej praxi, nejaké konanie bolo povstaním len v referenčnom rámci revolty a niečo sa odohralo v určitom roku len preto, že sa tak počítalo v určitom chronologickom rámci (napríklad *ab urbe condita* alebo *od z nášho pohľadu zle vypočítaného, ale stabilizovaného narodenia Spasiteľa*).

²² Ako skúsенý vyšetrovateľ, ktorý sa vystaví dlhému pozorovaniu sprevádzanému vedomou snahou zdržiavať sa unáhlených záverov.

práve konštruktivisti. Myslím, že konštruktivisti realitom pripisujú podobný krok, ako učinil Platón, ktorý pri hypostazovaní stabilizovaných významov odhliadol od faktu, že stabilita všeobecných pojmov je výkonom komunity mysliacich bytostí. Konštruktivisti tak nevhodne spájajú realistický predpoklad a reprezentacionalizmus s manévrom ontologizácie minulých udalostí.

Konštruktivisti sa podľa mňa mylne domnievajú, že nato, aby minulé udalosti pre realistu mohli plniť úlohu predmetu histórie, musia mať nejakú silnejšiu ako sociálnu formu stabilizácie. Z tohto dôvodu tlačia realistov do absurdnej pozície ontologickej stability minulých udalostí, ktorú realisti vôbec nepotrebujú zastávať.²³ Zdá sa však, že tejto myšlienky, alebo minimálne jej dôsledkov, si je vedomý aj Eugen Zelenák. V kapitole *Representation* totiž hovorí, že sofistifikovaný pojem reprezentácie *à la* John Zammito (zohľadňujúci trojicu požiadaviek: theoryladenness of data, underdetermination of theory by evidence, situatedness of historical knowledge within the practiceness of relevant community) netrpí vlastne vôbec žiadnou z chýb pripisovaných naivným formám reprezentacionalizmu.²⁴ Je pre mňa preto celkom nepochopiteľné, že Zelenák i naďalej – a podľa môjho názoru nezdôvodnene a nesprávne – zotrváva pri konštatovaní, že rozdielom a výhodou antirealizmu predsa len je, že antirealizmus opúšťa ideu reprezentácie. Mali by sme za preto pýtať: Aká má byť výhoda plynúca z opustenia dostatočne bohatého pojmu reprezentácie? Nezaplatíme za opustenie pojmu reprezentácie príliš vysokú cenu? Budeme bez pojmu reprezentácie vôbec schopní objasniť rozdiel medzi výsledkami práce historika a spisovateľa? Budeme schopní rozlíšiť historický román od rekonštrukcie historickej udalosti?

Ak si uvedomíme, že predmetom histórie nie sú nejaké hypostazované ontologické jednotky typu *veci* či *fakty* vo forme kultúrnej nezatažených kusov reality, ale že predmetom histórie je minulé konanie ľudí a jeho kontext, tak sa ukáže, že antirealistické požiadavky na realistov sú neoprávnené a vznikajú z prekrútenia realistických východísk. Stačí si uvedomiť, že reprezentačné nástroje ľudí (rozumej jazykové výrazy typu *slová* a *vetý*, ale napríklad aj *výtvarné* či *hudobné performancie*) nevystupujú pred tribunálom rozumu (historikov) izolovane, ale vždy v určitom rámci. Následne by preto malo byť zřejmé, že minulé udalosti môžu byť vnímané len v istom stabilizovanom kontexte minulosti (nielen súčasnosti). Rosettská doska je dokladom minulej zmysluplnosti, pretože tvorí v minulosti sformovaný systém. Fenomén ostrakizmu je pochopiteľný iba v kontexte určitej (a nie neurčitej) politickej organizácie minulých gréckych *poleis*. Aristotelova idea prirodzeného otroctva je zmysluplná až v kontexte jeho presvedčení o akratikoch, ktorí nedokážu rozumne viesť ani vlastné životy, preto je pre nich nielen vecne správne, ale i osobne výhodné nechať sa viesť takými ľuďmi, ktorí sa na rozdiel od nich dokážu riadiť rozumom a zákonom. Aby som aspoň načrtnol dôvody, prečo sa domnievam, že historické práce *reprezentujú* a musia reprezentovať *minulé udalosti*, budem teraz ďalej aspoň

²³ Konštruktivisti následne ukazujú, že keďže takúto absurdnú požiadavku realisti nevedia splniť, tak ich predpoklad musíme odmietnuť.

²⁴ ZELENÁK, *Representation*, s. 312.

skratkovito argumentovať proti antirealistickému tvrdeniu o neexistencii minulých udalostí.

Proti non-reprezentacionalizmu

Antirealisti tvrdia, že niet čo reprezentovať, pretože minulé udalosti ani nie sú, ani nikdy neboli. Prvým dôkazom toho, že ich pozícia je nesprávna, je číra existencia trojice exaktných vied, ktoré skúmajú minulosť. Geológia je výskumom minulého diania týkajúceho sa vývoja Zeme, astrofyzika skúma minulosť vesmíru a evolučná biológia skúma a rekonštruuje vývin živočíšnych druhov. Ide o tri exaktné vedy, ktoré skúmajú pre-existujúcu a jednoznačne sformovanú minulosť, teda minulé udalosti. Úspešnosť týchto vied zároveň dokazuje, že akokoľvek môžu byť reprezentačné nástroje našich vied nedokonalé, predsa nimi zachytávame a re-prezentujeme minulé udalosti, teda niečo, čo sa určitým spôsobom odohralo. A to, že pri vytváraní nejakých zobrazujúcich a vysvetľujúcich modelov minulého diania používame zovšeobecnenia vo forme (všeobecných) kategórií ešte neznamená, že minulé dianie nemalo konkrétne podobu.

Je síce faktom, že história je – na rozdiel od vyššie menovaných exaktných vedeckých disciplín – disciplínou kultúrnou. Týka sa teda minulosti vždy s ohľadom na určitý kultúrny kontext, ale práve tento minulý kontext je predmetom, ktorý historik odкрýva a reprezentuje. Spoznáva ho a interpretuje. Odstup historika od minulého diania – ktorý sa preukazuje na principiálnej nemožnosti preskúmania či zladenia všetkých dostupných prameňov a na nutnosti voľby určitej perspektívy, z ktorej minulé udalosti opíše a predstaví – preto vytvára veľký priestor pre jeho tvorivosť. Historikov podiel na spolup tvorbe finálneho obrazu minulosti je preto výrazne väčší ako podiel vlastného vkladu pri tvorbe vysvetľujúcich modelov exaktných vedcov. I napriek tomu, že historik si určitý raster predstavovania minulosti volí relatívne slobodne a jeho voľba takéhoto rastra má potom priamy vplyv nielen na voľbu perspektívy a akcentov, ale aj na vlastnú stavbu historickej reprezentácie (príbehu), sú cieľ a zmysluplnosť práce historika dourčené kultúrnym dianím minulosti v rovnakom zmysle ako zmysluplnosť práce exaktných vedcov.²⁵

Proti antirealistickému narieknutiu realistov z predpokladu bez tvarosti látky, navrhujem postaviť tézu o realistickom predpoklade sformovanosti minulých udalostí. Veď každý realista predsa vie, že pravými objektmi záujmu historikov nie sú nesformované kopy kameňov pri cestách, ale až formácie opracovaných kameňov, ktoré prezrádzajú zámery a postupy svojich spracovateľov. Sústavy nepálených tehliel tvoriace mezopotámske zikkuraty, zachované nápisy zaznamenané v chetitskom klinopisnom písme nami nazývanom ako typ B, akt vyhlásenia vojny Amerike zo strany Slovenského štátu, písomná zmienka o spytovaní si svedomia zaznamenaná Auréliom Augustínom v diele *Confessiones* či zvolanie konferencie do Wannsee. To všetko sú sformované minulé udalosti, ktoré sú predmetom práce historika.

²⁵ Opäť si pripomeňme, že tak ako v prípade histórie, tak aj v prípade rigorózne praxe kriminalistiky je zmysluplnosť a realizovateľnosť práce kriminalistu garantovaná práve jednoznačne sformovaným minulým konaním osôb a problém nedourčenosti vyvstáva až a iba na strane vyšetrovateľa, nie na strane skutku.

Som presvedčený, že historik má k týmto udalostiam relatívne spoľahlivý prístup práve prostredníctvom zachovaných artefaktov. Tie sú priamymi, a preto pre nás principiálne prístupnými dôsledkami minulého diania. Collingwood hovorí o *zapúzdrení minulosti v prítomnosti*.²⁶ Domnievam sa, že danou frázou chce vyjadriť a zdôrazniť tak kauzálne pôsobenia (minulého) konania a diania, ako aj perzistenciu historických artefaktov naprieč časom. My, historici určitej doby, potom nachádzame takéto stopy minulého diania v podobe (a) zachovaných artefaktov (napríklad balzamovaných tiel alebo rozvalín zničených miest) a pri ich spoznávaní a uchopovaní využívame aj ďalšie, avšak komplexnejšie útvary minulosti v podobe (b) zachovaných reflexií tej-ktorej minulej doby, t. j. dokladov, ktorých reflexívna povaha nám priamo ukazuje, ako minulí aktéri či trpitelia rozumeli sebe, ako rozumeli druhým a ako rozumeli tomu, čo konali, respektíve tomu, čo sa s nimi dialo a čoho boli súčasťou. Historici teda majú k dispozícii pramene, ktoré sú kultúrnymi reprezentáciami svojej doby par excellence. Historické pramene totiž vyjadrujú pocity, náklady, preferencie, koncentrovanú pozornosť, prežívanie, uvažovanie, ale aj spoločné plánovanie či vyjadrovanie kritických hlasov ľudí minulých dôb.

Non-reprezentacionalisti často uvádzajú príklady, ktoré podľa nich dokladajú neexistenciu minulých udalostí ako zmysluplných celkov. Historici podľa nich minulú udalosť nenachádzajú, ale konštruujú.²⁷ Podľa nich o tom svedčí pluralita (protichodných) výkladov. Jedným z obľúbených príkladov používaných Eugenom Zelenákom je fenomén rozpadu Západorímskej ríše. Domnievam sa, že pri analýze a hodnotení tohto príkladu je potrebné postupovať tak, aby sme sa vyhli niekoľkým nástrahám.

Prvou z nich je zamieňanie hodnotenia a opisu. Akokoľvek je tvorba opisu a hodnotenia prepojená, pri teoretickej reflexii by sme si nemali zamieňať opis s hodnotením. Otázka či určité minulé dianie opísať ako zánik, ďalší rozvoj alebo transformáciu (Západorímskej ríše) je predsa vecou hodnotenia a nie opisu toho, či častejšie prenikanie germánskych kmeňov do vnútra hraníc Rímskej ríše alebo fenomén opúšťania rímskych vĺ *nastal* alebo *nenastal*. O daných minulých udalostiach – migračných vlnách a opúšťaní obydľí – niet sporu. Spor sa vedie iba o to, ako týmto udalostiam rozumieť a ako ich (vy)hodnotiť.²⁸

Druhou nástrahou je živienie antirealistickej domnienky o realistovej potrebe predpokladať možnosť bezperspektívnych opisov minulých udalostí. Ako som sa snažil preukázať, ak podľa realistu platí, že predmetom histórie je správanie sa a konanie ľudí, tak realisti zaráven musí byť jasné aj to, že nikto nedokáže definitív-

²⁶ COLLINGWOOD, Robin George. *An Autobiography*. Oxford : Oxford University Press, 1939, s. 113.

²⁷ Zopakujme, Roth doslova uvádza, že „[m]inulosti nie sú nachádzané, ale utvárané“. In ROTH, *The Pasts*, s. 313.

²⁸ Podobne tak otázky spojené s tým, či SNP bolo alebo nebolo povstaním; a ak bolo, či bolo povstaním proti alebo za národ, sú otázkami reflexie a hodnotenia. Výkon objavenia (artefaktu) nie je identický s výkonom tvorby (artefaktu), hoci sú oba výkony výkonmi intelektu. Opornými momentmi práce historikov ostávajú „svedkovia“ v podobe archeologicky odkrytých a/alebo v archívoch objavených záznamov o počte distribuovaných zbraní, o počte zapojených ľudí, o tvorbe ideových výziev či o koordinácii vedenia s pridruženými skupinami, ktoré sledovali množstvo mnohokrát aj relatívne protichodných cieľov (ako napríklad prežitie, boj za zachovanie slobody, ideovú nenávisť k fašizmu a mnoho ďalších motívov).

ne opísať všetky dôvody určitého konania. Takáto požiadavka by bola nerozumná a nerealizovateľná aj s ohľadom na výklad prítomného konania jedného jediného človeka, ktoré sa deje priamo pre našimi očami. Nikto totižto nedokáže podať nezaťažený obraz takto komplexnej minulej udalosti. Znamená to ale, že by sme realizáciu a definitívnosť (minulej) udalosti mali prestať predpokladať? Ak kriminalista nedokáže podať celkom nezaťaženú rekonštrukciu určitej udalosti, znamená to, že by sa mal predpokladať toho, že k nejakej udalosti došlo – a že táto udalosť je principiálne poznateľná a reprezentovateľná – celkom vzdať?

Záver: história reprezentujúca minulé udalosti

Tak ako sa kriminalisti svojím aktívnym podielom na rekonštrukcii násilného činu usmrtenia nejakej osoby snažia daný čin odhaliť, spoznať a rekonštruovať (a nie ho vytvoriť), presne tak sa historici snažia preskúmať, spoznať a pred čitateľa či poslucháča znovu predviesť minulé dianie. Robia to bez ohľadu nato, či je momentálnym predmetom ich záujmu sústava zachovaných obydľí, nejaký časovo a kultúrne vzdialený písomný záznam obsahujúci predstavy ľudí o vzniku vesmíru alebo osobná výpoveď konkrétneho človeka, ktorý sa zapojil do boja za väčšie presadenie svojich politických záujmov. Kriminalisti i historici sa snažia re-rezentovať konkrétne činy či udalosti minulých dôb a kultúr na účely aktuálneho súdneho/historického konania. Aby sa to kriminalistom i historikom podarilo, musia sa snažiť o čo najvernejšiu *re-prezentáciu minulého diania*. Postupujú pritom tak, že zo všetkých možných scenárov v súlade s evidenciou všetkého druhu vylúčia tie scenáre, ktoré sa nemohli stať a snažia sa dopracovať k takému scenáru, o ktorom sú s najlepším vedomím presvedčení, že na účely ich praxe má najvyššiu mieru dôveryhodnosti.

V tejto polemickej štúdii som sa snažil preukázať, že pojem vopred sformovaných minulých udalostí a pojem reprezentácie poskytuje historikom a filozofom histórie nutné a spoľahlivé nástroje, pomocou ktorých dokážu odlíšiť výsledky svojej práce od výsledkov práce históriou inšpirovaných literárnych diel. Práve vďaka týmto pojmom to dokážu inak ako len všeobecným a metateoretickým odkazom na zaužívanú prax odboru. Povedané wittgensteinovsky, metateoretická odpoveď antirealistov na otázku toho, čo je predmetom histórie, respektíve predmetom práce historikov, pripomína situáciu, v ktorej sa niekto pokúša vysvetliť povahu chovu včiel bez odkazu na včelstvo. Akoby stále len opakoval vety typu: „Oni chovajú.“ Presnejšie, akoby hovoril: „Oni *niečo* chovajú, ale to, *čo* chovajú, nie je vopred dané, pretože je to v podstatnej miere výsledkom výkonu ich práce.“ A ja sa pri počúvaní týchto viet nemôžem zbaviť nutkania nanovo sa pýtať: Ale čo vlastne má byť tým predmetom práce včelárov? Som totiž presvedčený, že otázka týkajúca sa predmetu práce včelárov nie je iba dôsledkom gramatiky, ktorá drží naše myslenie v zajatí nášho jazyka. Som presvedčený, že tak ako sa nedá vysvetliť včelárstvo bez eusociálnej dynamiky včelstva, tak sa bez pojmu (vopred daných) minulých udalostí a bez pojmu reprezentácie nedá predstaviť a pochopiť to, čo skúma história, a preto ani vysvetliť to, čo robí diela historika historickými a nie fikčnými.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- COLLINGWOOD, Robin George. *An Autobiography*. Oxford : Oxford University Press, 1939.
- ČERNÍN, David. Historical Antirealism and the Past as a Fictional Model. In *Organon F*, 2019, roč. 26, č. 4, s. 635 – 659. <https://doi.org/10.31577/orgf.2019.26405>
- ČERNÍN, David. Historický anti-realizmus a historie bez minulosti. In ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ, Paulína (ed.). *Podoby faktuálneho naratívu*. Bratislava : Chronos, 2017, s. 11 – 25.
- DAVIDSON, Donald. On the Very Idea of a Conceptual Scheme. In *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 1973, roč. 47, s. 5 – 20. <https://doi.org/10.2307/3129898>
- LABUDA, Pavol. Je pojmový relativizmus predpokladom filozofie jako pojmového inžinierstva? In *Filozofia*, 2021, roč. 76, č. 1, s. 3-17. <https://doi.org/10.31577/filozofia.2021.76.1.1>
- LABUDA, Pavol. O naratívnej povahe Herodotových dejín. In ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ, Paulína (ed.). *Podoby faktuálneho naratívu*. Bratislava : Chronos, 2017, s. 55 – 70.
- LABUDA, Pavol. Počiatky a povaha vedy v archaickom Grécku. In *Kultúrne dejiny*, 2017, roč. 8, č. 2, s. 176 – 199.
- ROTH, Paul Andrew. The Pasts. In *History and Theory*, 2012, roč. 51, č. 3, s. 313 – 339. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00630.x>
- ROTH, Paul Andrew. *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston, Ill. : Northwestern University Press, 2020.
- ŠUCH, Juraj. Konštruktivistické chápanie histórie a jej etická dimenzia. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 4, s. 587 – 595.
- ŠUCH, Juraj. Niekoľko poznámok k naivnému realizmu, konštruktivismu a kritickému (vedeckému) realizmu. In *Filozofia*, 2010, roč. 65, č. 7, s. 664 – 671.
- ZELEŇÁK, Eugen. *História a relativizmus. Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?* Bratislava : Chronos, 2021.
- ZELEŇÁK, Eugen. *Konštruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku, 2011.
- ZELEŇÁK, Eugen. Representation. In AKKER, Chiel van den (ed.). *The Routledge Companion to Historical Theory*, 2022, s. 299 – 315. <https://doi.org/10.4324/9780367821814-19>

SUMMARY

The Problem of a Non-Representationalist Philosophy of History:
The Scandal of the Missing Object

Philosophers of history undertake a critical reflection on the nature of history by reflecting on the origins, practices, and outcomes of the work of historians. For example, they try to capture the nature of historical works, explain the basic principles of historical explanation, determine what is the share of the creative output of historians in the final form of their works, explain the fact of the plurality of historical interpretations related to a certain event, or define the criteria of the credibility of historical works. And although the object of interest of philosophers of history is the research practice of history, and the object of interest of historians is a specific kind of past events, the dispute that has been going on for several decades between philosophers of history of the so-called realist and the so-called anti-realist (sometimes also constructivist) camps shows that the fundamental question that both dis-

ciplines are interested in is precisely the question of the nature of past events. In the words of the late Wittgenstein, the question of the nature of past events seems to be the hinge on which views about the nature and mission of history pivot. It would seem, then, that at the foundation of the thinking of any philosopher or theorist of history, the question of the object of history's inquiry has already been answered, at least implicitly. This paper intends to be a contribution to the discussion of how the question of the object of history, or the nature of past events, could and should be meaningfully thought about.

What, then, is the work of historians about? An exceptional case of providing radically different answers to the question of the object of the historian's work is the dispute between the realists and the anti-realists. In general, it is about the following. While realists assume the existence of pre-given past events, which historians are in principle able to arrive at (i.e. they are able to know and represent them more or less adequately using the representational tools of our language), antirealists do not accept the assumption of the existence of pre-given past events, and therefore consequently reject the possibility of knowing and representing them.

While the realist camp of philosophers of history assumes that the object of historians' inquiry is a particular (past) event and that the goal is to represent that past as accurately as possible (hence the tendency to use terms such as correspondence or reconstruction), the constructivist camp is sceptical of such descriptions of the object and goal of history (hence the preference to use terms such as construction or interpretation). According to the constructivist camp, historians have no such thing as past events at their disposal, and therefore the aim of history cannot even be to represent them. In this sense, the anti-realist position is guided by the Gorgiasian slogan: That which does not exist (because it has no truthmaker in reality) can neither be known nor linguistically expressed. From the nature of the argument thus conducted, then, it is quite clear that while the representatives of the realist camp have a preference for diverse variants of the correspondence theory of truth, the constructivist camp prefers variants of the coherence theory of truth, which bases the truth of a judgment on its coherence with other beliefs and in which truth is understood not in relation to past events but as an internal relation, that is, a relation between several elements within a particular set of beliefs.

One of the proponents of the anti-realist approach to the nature of history and its works is Eugen Zelenák. In his research for more than two decades, he has been presenting, analysing and defending a variety of anti-realist positions, especially (but not exclusively) the non-representationalism of Paul Roth and Jouni-Matti Kuukkanen. Although Zelenák's position is not characterized by the radical formulations that characterize Paul Roth's work, it nevertheless stands both on a cardinal rejection of the idea of past events that should be the object of historians' work and on a consequent rejection of the usefulness of the notion of representation. Since I disagree with the given anti-realist positions of Zelenák, I first formulate a critique of his conception and then argue positively in favour of the usefulness of the idea of past events and in favour of the usefulness of the notion of representation. I defend the following thesis: Without the notion of representation and the notion of past events, we cannot define the object of history's research program and distinguish (the claims and goals of) the work of historians from (the claims and goals of) the work of writers producing works merely inspired by historical events (i.e., historical novels or fictions).

doc. Mgr. Pavol Labuda, PhD., Univerzita Palackého v Olomouci,
Filozofická fakulta, Katedra filosofie
CZ-77900 Olomouc, Křížkovského 12
email: <pavol.labuda@upol.cz>
ORCID: 0000-0001-5522-435X

Právna ochrana historickej pamäti a jej úskalía

MARIAN KUNA

Legal Protection of Historical Memory and its Pitfalls

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.41-57>

ABSTRACT: The article deals with selected aspects of the memory legislation of the Slovak Republic by outlining and critically reflecting on its criminal and non-criminal elements. It identifies the risks that Slovak criminal protection of historical memory poses from a freedom of expression perspective, while proposing how to mitigate these risks. It considers the main contribution of the suggested changes to be the strengthening of the right to freedom of expression and an increase in the democratic legitimacy of the Slovak criminal protection of historical memory.

Keywords: Anti-extremist Legislation, Historical Memory, Extremist Crimes, Freedom of Expression.

Diskusia o optimálnej podobe právnej ochrany historickej pamäti je dôležitá v etickom, politickom i právnom zmysle. Je totiž dôležité kriticky reflektovať spôsob, akým politická moc, primárne moderný národný štát, a čoraz viac aj nadnárodné inštitúcie, presadzujú oficiálnu verziu historickej pamäti prostredníctvom nástrojov práva. Inými slovami, je potrebné neustále skúmať a v prípade potreby revidovať spôsob, akým verejná moc pracuje s interpretáciou minulosti. Tento spôsob sa manifestuje v pamäťovej politike štátu a štát ju presadzuje najmä obsahovou historicko-pamäťovou reguláciou vzdelávacieho systému, kultúrno-historických ustanovizní, verejnoprávnych médií, názvoslovía verejného priestoru či jeho architektonických prvkov. Niekedy je tvorba a ochrana historickej pamäti dominantným, inokedy čiastkovým poslaním týchto verejných inštitúcií. Osobitne dôležitý je silnejúci trend posledných rokov angažovať v ochrane historickej pamäti aj represívne orgány štátu, resp. trestné právo.

Článok predstavuje a kriticky reflektuje vybrané aspekty štátnej pamäťovej politiky Slovenskej republiky (ďalej len „SR“), ktoré možno označiť termínom „pamäťová legislatíva“,¹ s prihliadnutím na jej vývin a medzinárodný kontext. Najprv priblíži vzťah práva a historickej pamäti, ako aj v článku aplikovaný klasifikačný rámec pamäťovej legislatívy. Druhá časť načrtne základné prvky netrestnoprávnej pamäťovej legislatívy. Tretia časť predstaví jej trestnoprávnu zložku. Štvrtá, záverečná časť, kriticky posúdi slovenskú pamäťovú legislatívu, a to najmä jej trestnoprávnu ochranu

¹ Ide o tie prvky právneho poriadku, ktoré sa týkajú relatívne konkrétnych štátom *deklarovaných*, ako aj pod hrozbou sankcie *zakázaných* faktuálnych či evaluatívnych obsahov kolektívnej historickej pamäti.

historickej pamäti, resp. naznačí jej riziká v perspektíve slobody prejavu. Súčasne navrhne pár ľahko implementovateľných zmien, ktoré ju môžu vylepšiť, resp. znížiť tieto riziká.² Ambíciou týchto návrhov je nielen posilniť slobodu prejavu, ale tiež zvýšiť demokratickú legitimitu slovenskej právnej ochrany historickej pamäti.

Právo, politika a ochrana historickej pamäti

Právo, politika a historická pamäť sú vzájomne prepojené temer od počiatkov ľudskej civilizácie, minimálne od určitej úrovne vyspelosti toho ktorého konkrétneho politického spoločenstva.³ Zdá sa však, že posledné desaťročia v tomto smere výrazne ovplyvnil špecifický fenomén, to, čo býva označované „pamäťové zákony“ (*lois mémorielles*).⁴ Ich účelom je osobitná právna ochrana oficiálnej historickej pamäti v štátom schválenej podobe. Z francúzskeho javu sa rýchlo stal fenomén paneurópsky, a do určitej miery aj globálny.⁵ Pamäťové zákony vznikli v reakcii na pocitované riziká spojené so spochybňovaním určitých dôležitých aspektov oficiálnej verzie histórie, či už z hľadiska ich *fakticity* alebo z hľadiska ich *hodnotenia*. Už od počiatku bola predmetom polemík ich *účinnosť* a demokratická *legitimita*.

V polemikách ohľadom vhodnosti rastúcej úlohy štátu pri presadzovaní a ochrane historickej pamäti nejde ani tak o to, či štát má alebo nemá byť pamäťovo neutrálny. Súhlasíme v tom s právnym filozofom Ericom Heinzom, že nijaký štát nie je a ani nemôže byť vo svojom ideovom nastavení a pôsobení hodnotovo neutrálnym, teda takým nebude ani v oblasti svojej pamäťovej politiky. Heinze preto navrhuje, aby sme nedávne pamäťové zákony chápali skôr ako jeden z prvkov starobylej kategórie pod názvom „právo ovplyvňujúce historickú pamäť“ (*law affecting historical memory*). Tým chce zdôrazniť, že nečelíme otázke, či právo formuje verejnú pamäť,

² V tejto súvislosti treba spomenúť podstatne ambicióznejší a komplexnejší návrh optimalizácie protixtrémistickej legislatívy, ktorý vypracoval expert na trestné právo Eduard Burda. BURDA, Eduard. Sprehľadnenie protixtrémistickej legislatívy. In VRÁBLOVÁ, Miroslava (ed.) *Trestnoprávne a kriminologické možnosti eliminácie extrémizmu*. Praha : Leges, 2019, s. 13 – 30. A hoci v zásade súhlasíme s jeho návrhom, je treba vziať do úvahy, že záber nášho článku je užší, keďže sa týka len právnej ochrany historickej pamäti. Navyše, naše zámerne limitované návrhy nevyžadujú až také výrazné zmeny v Trestnom zákone, aké predpokladá Burdov návrh. Usilujeme sa len o *dočasnú* a *čiasťočnú* optimalizáciu aktuálnej úpravy v špecifikovanej oblasti, kým zákonodarca neprijme lepšie riešenie, napríklad v podobe Burdovho návrhu, ideálne po primeranom zohľadnení našich návrhov predstavených v štvrtej časti tohto článku.

³ Pojem „historická pamäť“ chápeme pomerne intuitívne ako primárne určitú formu kolektívnej reprezentácie minulosti príslušného spoločenstva, ktorá sa utvára, udržiava a viac alebo menej mení v rámci verejnej debaty.

⁴ Toto je užšie chápanie pojmu „pamäťové zákony“ v zmysle trendu francúzskej legislatívy po roku 2000 prijatej s cieľom trestného postihu popierania holokaustu. Niekedy sa tento pojem chápe širšie v zmysle všetkých zákonov, ktoré regulujú kolektívne reprezentácie minulosti, resp. štátom schválené interpretácie kľúčových historických skutočností. KOPOSOV, Nikolay. *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018, s. 1 – 6. <https://doi.org/10.1017/9781108304047>; BELAVUSAU, Uladzislau – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, Aleksandra (eds.). *Law and Memory. Towards Legal Governance of History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 1 – 2. <https://doi.org/10.1017/9781316986172> V tomto texte budeme síce pracovať so širším chápaním pamäťovej legislatívy, ktorá zahŕňa penitívne aj nepenitívne právne predpisy, ale jadro našej kritiky pamäťovej legislatívy sa bude týkať jej trestnoprávnej formy, čo má bližšie k jej užšiemu chápaniu.

⁵ K popisu tohto javu pozri KOPOSOV. *Memory Laws, Memory Wars*, s. 8 – 10; BELAVUSAU – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds.), *Law and Memory*, s. 3 – 14.

ale skôr otázke, *akým* spôsobom to robí.⁶ Je totiž principiálny rozdiel v tom, či štát presadzuje oficiálnu historickú pamäť prostredníctvom číro deklaratívnej alebo *aj* otvorene penitívnej legislatívy.

Článok skúma pamäťové zákony jednak v zmysle právnych noriem, ktoré vznikli *výlučne* na vyzdvihnutie určitej historickej udalosti a/alebo osobnosti v širšom zmysle slova, a jednak *aj* ako inú legislatívu, ktorá bola zapojená do ochrany oficiálnej histórie len *čiasťočne*. A to napríklad tým, že pod hrozbou trestu obmedzuje, resp. zakazuje verejnú verbálnu alebo symbolickú komunikáciu určitých tvrdení ohľadom minulosti, ktorá je v protiklade s oficiálnym popisom a hodnotením histórie. Aplikuje pritom Heinzeho typológiu pamäťových zákonov, ich rozlíšenie na (i) *neregulatívne* – neautorizujúce nijaký počin verejnej moci (*governmental action*), resp. *deklaratívne zákony* a (ii) *regulatívne* – oprávňujúce verejnú moc k určitému konaniu. Regulatívne pamäťové zákony môžu byť buď (a) *nepenitívne*, alebo (b) *penitívne*, teda také, porušenie ktorých je spojené s možnosťou uloženia sankcie zo strany verejnej moci.⁷

Článok aplikuje aj Heinzeho rozlíšenie na *substantívnu* a *expresívnu* váhu určitého tvrdenia o dejinách, ktorú dané tvrdenia požívajú v diskurzívnych kontextoch. Ide v ňom o to, že historická pamäť je generovaná primárne prostredníctvom verejnej rozpravy. Určité historické tvrdenie môže mať veľkú substantívnu silu, napríklad o fakticite holokaustu, ale vo verejnej rozprave nemusí mať priamo úmernú expresívnu silu v zmysle jej pôsobivosti. Naopak, aj substantívne slabé tvrdenie, napríklad popieranie holokaustu, môže za určitých okolností nadobudnúť neprimerane vysokú expresívnu silu. Prosté opakovanie vecne pochybného tvrdenia síce nikdy nezvyší jeho substantívnu silu, ale zvyšuje jeho expresívnu silu. Štát ako inherentne hodnotovo charakterizovaná entita preto *môže*, ale tiež *má* intervenovať vo verejnom diskurze v prospech zásadných substantívne silných historických tvrdení, s cieľom zvýšenia ich komparatívnej expresívnej sily voči historicky pochybným, ale expresívne silným historickým tézam ohľadom jednej a tej istej historickej skutočnosti.⁸

Inými slovami, „právo (...) ovplyvňuje historickú pamäť tým, že v rámci verejného diskurzu zvyšuje expresívnu váhu určitej preferovanej verzie danej histórie a primerane uberať expresívnu váhu konkurenčným verziám“.⁹ Samotná vecná oprávnenosť takejto štátnej alebo akejkolvek inej verejnej intervencie však zákonodarcu či iného držiteľa verejnej moci nezbavuje povinnosti zvážiť nielen *účinnosť*, ale tiež *legitimitu* zvoleného intervenčného nástroja, aby jeho typ a intenzita zodpovedal princípom demokratického právneho štátu v zmysle náležitého rešpektu k základným právam a slobodám, najmä k slobode myslenia a svedomia či slobody prejavu.

⁶ HEINZE, Eric. Epilogue. Beyond 'Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse. In BELAVUSAU – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds.). *Law and Memory*, s. 421. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.021>

⁷ HEINZE, *Beyond 'Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse*, s. 418.

⁸ *Ibid.*, s. 421 – 426.

⁹ *Ibid.*, s. 427.

Netrestnoprávna pamäťová legislatíva

Zdá sa, že slovenský právny poriadok v zásade neobsahuje jednotlivý čisto deklaratívny zákon *per se*. Najbližšie k nemu je asi **zákon č. 241/1993 Z. z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch v znení neskorších predpisov** (ďalej len „zákon o štátnych sviatkoch“). Okrem toho, že je pamäťový, je totiž aj regulatívny do miery, do akej zakotvuje vybrané štátne sviatky ako dni pracovného pokoja¹⁰ a sviatky, ktoré sú súčasne dňami pracovného pokoja¹¹. Viaceré vyzdvihujú dôležité udalosti slovenskej histórie, a ako také regulatívne pôsobia v oblasti pracovného práva tým, že sú dňami plateného pracovného voľna, prípadne dňami mzdového zvýhodnenia za prácu počas nich. Čisto deklaratívny a neregulatívny je zákon v rozsahu ním ustanovených štátnych sviatkov, ktoré nie sú dňami pracovného pokoja¹² a *pamätných dní*. Viaceré verejne pripomínajú dôležité dejinné udalosti národnej histórie, ako aj rozmanité prípady historickej nespravodlivosti, resp. jej obete či významné postavy slovenskej histórie.¹³ Zákon nadväzuje na relatívne dlhodobú tradíciu predpisov tohto typu na území Slovenska.

V katalógu pamäťovej legislatívy je dôležitý **zákon č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému** (ďalej len „zákon o komunistickom systéme“). Vznikol na základe poslaneckého návrhu, ako výraz snahy o vysporiadanie sa s komunistickým obdobím od 25. 2. 1948 do 17. 11. 1989.¹⁴ Usiloval sa právne upresniť režim, morálne ho odsúdiť, vzdať úctu bojovníkom proti nemu, pôsobiť preventívne a „fix[ovať] do pamäti budúcich generácií komunistické obdobie neslobody“.¹⁵ Zákon pripísal Komunistickej strane Slovenska (KSS), resp. Československa (KSČ) zodpovednosť za civilizačnú deštrukciu v rokoch 1948 – 1989 a jej režim označil za „odsúdeniahodný“,¹⁶ pričom KSS a KSČ vytkol ich *nečinnosť* zoči voči páchaniu zločinov jej členmi a pomáhačmi. Odporcom a obetiam režimu priznal v parlamente pamätnú tabuľu. Ide primárne o deklaratívny predpis s okrajovou penitívnu relevanciou, spočívajúcou v zakotvení nepremlčateľnosti závažných trestných činov, „politicky nedotknuteľných“ páchatelov komunistického obdobia.¹⁷

Typicky deklarativným pamäťovým právnym predpisom je **zákon č. 531/2007 Z. z. o zásluhách Andreja Hlinku o štátotvorný slovenský národ a o Slovenskú republiku** (ďalej len „zákon o zásluhách Andreja Hlinku“), prehlasujúci dve zásadné

¹⁰ Najmä výročie Slovenského národného povstania a Deň boja za slobodu a demokraciu.

¹¹ Najmä Deň víťazstva nad fašizmom.

¹² Napríklad Deň vzniku samostatného česko-slovenského štátu, ktorý je štátnym sviatkom, ale v súlade s § 2 ods. 3 zákona o štátnych sviatkoch nie je dňom pracovného pokoja.

¹³ Najmä Deň pamiatky obetí komunistického režimu, Deň obetí okupácie Česko-Slovenska v roku 1968, Deň obetí holokaustu a rasového násillia, Deň černovskej tragédie, výročie úmrtia M. R. Štefánika a Deň narodenia Ľudovíta Štúra.

¹⁴ Inšpiroval sa analogickou českou právnou úpravou: Zákon č. 198/1993 Sb. o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti nemu.

¹⁵ Por. Dôvodová správa k návrhu zákona zo septembra 1995.

¹⁶ K problematike legislatívneho vyrovnania sa s komunistickým režimom pozri LYSÝ, Miroslav. „Komunistický režim bol odsúdeniahodný“. Pokus o vyrovnanie sa s komunizmom a komunistickým režimom po roku 1989. In KLUKNAVSKÁ, Andrea (ed.). *Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 28 – 36.

¹⁷ Zodpovednosť za zločiny bola koncipovaná ako individuálna zodpovednosť členov strany a ich pomáhačov, nie ako kolektívna vina členov KSS a KSČ (§ 7).

zásluhy tohto významného slovenského politika vyjadrené v jeho názve. Obsahuje aj nepatrný prvok regulácie v zmysle povinnosti umiestniť Hlinkovi v slovenskom parlamente bustu a pamätnú tabuľu s textom o jeho zásluhách. Zákon v princípe obsahovo nadväzuje na analogický *Lex Hlinka* prijatý v roku 1939,¹⁸ a súčasne typovo zapadá do meritodeklaratívnej legislatívy medzivojnového (*Lex Masaryk*)¹⁹, ako aj postkomunistického Československa (*Lex Štefánik*).²⁰ Iniciovali ho poslanci Kresťanskodemokratického hnutia 24. 8. 2007, pričom ešte v ten istý deň podali konkurenčný a regulatívnejší aj návrh aj poslanci zo Slovenskej národnej strany. Tí neúspešne navrhovali zahrnúť do zákona aj priestupkovú a trestnoprávnú ochranu Hlinkovho dobrého mena. Zákon bol prijatý v jeho nepenitívnej verzii.

Lex Hlinka ako pamäťový zákon personálneho typu neostal dlho osamotený, keďže už nasledujúci rok bol prijatý analogický **zákon č. 432/2008 Z. z. o zásluhách Alexandra Dubčeka** (ďalej len „zákon o zásluhách Alexandra Dubčeka“). *Lex Dubček* deklaroval, že Dubček sa mimoriadne zaslúžil o demokraciu, slobodu slovenského národa a ľudské práva. Aj on získal bustu s textom o jeho zásluhách, a to priamo na námestí pred parlamentom, ktoré nesie jeho meno. Iniciovali ho poslanci ľavicovej postkomunistickej strany Smer 20. 8. 2008. Navrhovatelia sa usilovali týmto zákonom ukotviť v legislatíve SR Dubčekove zásluhy ako „výraz našej historickej pamäti“.²¹ Napriek Dubčekovmu široko pozitívnemu vnímaniu doma i v zahraničí býva hodnotený aj kriticky, najmä v súvislosti s jeho politickou angažovanosťou v zločinnej mašinérii československého komunistického režimu osobitne počas jeho krutej stalinskej etapy.²²

Zákon o komunistickom systéme významnejšie zmenila až jeho **novela z roku 2020** (ďalej len „novela 2020“)²³ na základe poslaneckého návrhu. V jej pozadí boli najmä pragmatické ciele,²⁴ keďže zmena zákona mala uľahčiť stíhanie trestných činov extrémizmu. Spresnenie zákona, najmä presunutím takmer celej preambuly do paragrafového znenia bolo odôvodňované zámerom, aby sa jej ustanovenia stali normatívnou časťou predpisu.²⁵ To malo znížiť, resp. eliminovať potrebu znaleckého dokazovania tejto kriminality. Zároveň novela 2020 presadila *pro*

¹⁸ Zákon č. 83/1939 Zb.

¹⁹ Zákon ze dne 26. února 1930 o zásluhách T. G. Masaryka, ktorý je rýdzo deklaratívny, teda neregulatívny právny predpis.

²⁰ Zákon č. 117/1990 Zb. o zásluhách M. R. Štefánika.

²¹ Dôvodová správa k návrhu zákona.

²² K pozitívnym a negatívnym hodnoteniam Dubčekovho politického pôsobenia pozri nedávnu monografiu HAJKO, Jozef. *Občan Dubček*, Bratislava : Premedia, 2023.

²³ Zákon č. 338/2020 Z. z. s účinnosťou od 1. 12. 2020.

²⁴ Napríklad došlo k posunu ohľadom chápania zodpovednosti KSS a KSČ za zločinnosť, resp. zločiny komunizmu. Obe politické strany boli označené za *zločinné* a zavrhnutiahodné *organizácie* (§ 2), pričom pôvodne boli zodpovedné len za svoju *nečinnosť* zoči voči zločinom jednotlivých komunistov a ich pomáhačov. Princíp individuálnej zodpovednosti páchatel'ov komunistických zločinov však ostal zachovaný (§ 7).

²⁵ V rámci medzirezortného pripomienkového konania vyjadrila pochybnosť o dôvodnosti tohto predkladu Generálna prokuratúra SR. Užitočne tiež poukázala na určité terminologické úskalia zákona, týkajúce sa termínu „komunistický režim“ či na nevhodnosť skráteného legislatívneho konania pre predpis tohto typu, resp. na žiadateľnosť čo najširšej spoločenskej diskusie o tejto téme, ktorú zrýchlený proces neumožňuje. Pripomienka zo dňa 19. 10. 2020, LP/2020/448.

futuro zákaz „umiestňovať na pamätníkoch, pomníkoch a pamätných tabuliach texty, vyobrazenia a symboly oslavujúce, propagujúce alebo obhajujúce režim založený na komunistickej ideológii alebo jeho predstaviteľov“, okrem tých, ktorí sa režimu vzopreli v súlade s § 7a.²⁶ Porušenie tohto zákazu sa stalo priestupkom.²⁷ V tejto súvislosti došlo tiež k schváleniu *pro futuro* zákazu pomenovávať ulice a priestranstvá po predstaviteľoch komunistického režimu a iných zločinných režimov v zákone o obecnom zriadení.²⁸ Novela posilnila regulatívnosť a penitívnu, resp. priestupkovú relevanciu tohto zákona.

Zákaz podľa § 7a Novely 2020 sa penitívne premietol do § 47a **zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch**²⁹ (ďalej len „priestupkový zákon“). A to ako priestupok extrémizmu podľa § 47a ods. 1, písm. d) spočívajúci v tom, že konajúci na pamätníku, pomníku či pamätnej tabuli „*umiestni ... text, vyobrazenie alebo symbol oslavujúci, propagujúci alebo obhajujúci režim založený na komunistickej, fašistickej alebo nacistickej ideológii alebo jeho predstaviteľa, alebo takéto umiestnenie iniciuje, rozhodne o ňom, umožní ho alebo sa na ňom inak podieľa*“.³⁰ Páchateľovi tohto priestupku hrozí v súlade s § 47a ods. 3 priestupkového zákona pokuta do výšky 1000 eur, a to aj opakovane až do odstránenia protiprávneho stavu. Úprava tohto priestupku pokrýva relatívne rozmanité formy jeho spáchania a reprezentuje najpenitívnejšiu netrestnoprávnú ochranu historickej pamäti v SR.

Trestnoprávna pamäťová legislatíva

Za určitý míľnik v etablovaní slovenského modelu trestnoprávnej regulácie historickej pamäti možno považovať **novelu zákona č. 140/1961 Zb. Trestný zákon** z 8. novembra 2001 (ďalej len „TZ 2001“).³¹ Navrhla ju skupina poslancov, argumentujúci potrebou čeliť rozmachu popierania zločinov holokaustu (tzv. osvienčimská lož), čo podľa nich dovtedajší Trestný zákon *efektívne* neumožňoval a tým, že analogickú úpravu už prijali viaceré západoeurópske štáty s cieľom účinnej represie takéhoto popierania.³² K tomu však pripojili aj kriminalizáciu popierania etc. zločinov „os-

²⁶ Zákon považuje za takýchto predstaviteľov členov KSČ a KSS na okresnej a vyššej úrovni, príslušníkov bezpečnostných zložiek štátu, ako aj osoby podieľajúce sa na komunistických zločinoch v období od 25. 2. 1948 do 30. 11. 1989 (§ 7a). Prípadné pochybnosti v tejto otázke vyrieši príslušný orgán tým, že požiada o vyjadrenie k tejto otázke Ústav pamäti národa (§ 7b).

²⁷ V súlade s § 47a ods. 1, písm. d) zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch. Viac k tomu nasledujúci odsek.

²⁸ Došlo k novelizácii ustanovenia § 2b ods. 3 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, ktoré zakazuje určovať názvy ulíc a iných verejných priestranstiev po predstaviteľoch „režimu založeného na komunistickej ideológii“, okrem tých predstaviteľov, ktorí sa mu vzopreli.

²⁹ Zákon č. 338/2020 Z. z., s účinnosťou od 1. decembra 2020.

³⁰ Kurzíva – autor.

³¹ Zákon č. 485/2001 Z. z., s účinnosťou od 1. januára 2002. Toto ustanovenie ostalo v tejto podobe až do rekodifikácie Trestného zákona v roku 2005, keď došlo k jeho vypusteniu v kontexte komplexnej zmeny trestnej legislatívy.

³² Bližšie k tomuto vývoju v západnej Európe pozri KOPOSOV. *Memory Laws, Memory Wars*, s. 82 – 98.

tatných totalitárnych hnutí“.³³ Nový § 261 implicitne kriminalizoval popieranie etc.³⁴ holokaustu, pod hrozbou trestu odňatia slobody na šesť mesiacov až tri roky tomu, „kto (...) verejne popiera, spochybňuje, schvaľuje alebo sa snaží ospravedlniť zločiny fašizmu alebo iného podobného hnutia uvedeného v § 260“.³⁵ V zmysle § 260 tak bolo trestnoprávne postihnuteľné aj verejné popieranie etc. komunistických zločinov.

Ďalšia a pomerne dynamická etapa v trestnoprávnej regulácii historickej pamäti sa začala rekodifikáciou trestných kódexov v roku 2005.³⁶ Aktuálne platný **zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov** bol v tomto smere opakovane novelizovaný, či už z dôvodov naplňovania medzinárodných a nadnárodných právnych záväzkov SR alebo z dôvodu vnútroštátnej politickej dynamiky. Trestný zákon účinný od 1. 1. 2006 (TZ 2006)³⁷ svojím § 422 ods. 2 síce zdánlivo nadväzoval na § 261 TZ 2001, v skutočnosti však dovtedajšiu úpravu podstatne zredukoval. Pôvodná kriminalizácia verejného popierania etc. zločinov politických systémov sa totiž zúžila výlučne na verejné popieranie etc. holokaustu.³⁸ Čiže verejné popieranie etc. *iných zločinov fašizmu* popri holokauste, a to zločinov proti mieru a vojnových zločinov,³⁹ ako aj zločinov *iných totalitných hnutí*, napríklad komunizmu už nebolo kriminalizované. Zákonodarca tým urobil z tragédie holokaustu *unikátnu* historickú udalosť, keďže ako jediná požívala trestnoprávnu ochranu pred jej popieraním etc.⁴⁰

Zásadnú zmenu v trestnoprávnej ochrane historickej pamäti priniesla **novela Trestného zákona účinná od 1. 9. 2009** (TZ 2009),⁴¹ ktorá bola iniciovaná vládou.⁴²

³³ K špecificky východoeurópskemu trendu rozšíriť trestnoprávny zákaz popierania aj na komunistické zločiny. Ibid., s. 160 – 176.

³⁴ Termín „popieranie etc.“ bude ďalej označovať súbor prejavov, ktoré sú v uvedenom kontexte typicky spolukriminalizované, najmä spochybňovanie, schvaľovanie a snaha o ospravedlnenie, prípadne vážne alebo hrubé zľahčovanie, v závislosti od konkrétnej dikcie trestného činu.

³⁵ V súlade s § 260 TZ išlo o „hnutie, ktoré preukázateľne smeruje k potlačeniu práv a slobôd občanov alebo hlása národnostnú, rasovú, triednu alebo náboženskú zášť“. Kurziava – autor.

³⁶ Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon a zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

³⁷ Zákon č. 650/2005 Z. z. Trestný zákon. V dôvodovej správe k vládnomu návrhu zákona sa síce odkazuje aj na právny akt Európskej únie Jednotná akcia z 15. júla 1996, prijatý Radou na základe článku K.3 Zmluvy o Európskej únii, ktorý sa týka akcie na potlačenie rasizmu a xenofóbie. Slovenský zákonodarca sa však rozhodol kriminalizáciu popierania etc. holokaustu nepodmieniť tým, že toto popieranie musí byť „opovrhlivé alebo ponižujúce k skupine osôb definovaných podľa ich farby kože, rasy, náboženstva alebo národného alebo etnického pôvodu“, ako to umožňovala uvedená Jednotná akcia.

³⁸ Po prvýkrát je v Trestnom zákone explicitne spomenutý termín „holokaust“.

³⁹ Por. článok 6 Štatútu medzinárodného vojenského súdneho dvora pripojeného k Dohode z 8. augusta 1945 o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej osi. Zákon 154/1947 Zb. Dohoda o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej osi.

⁴⁰ Poučnú analýzu v čase meniaceho sa prístupu Európskeho súdu pre ľudské práva v Štrasburgu pri posudzovaní ľudskoprávnej legitimity verejného popierania holokaustu v porovnaní s verejným popieraním iných genocíd a zločinov proti ľudskosti, ako je identifikovateľný v judikatúre súdu, spracoval právny teoretik Paolo Lobba. LOBBA, Paolo. Testing the 'Uniqueness': Denial of Holocaust vs Denial of Other Crimes before the European Court of Human Rights. In BELAVUSAU – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds.). *Law and Memory*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 109 – 128. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.006>

⁴¹ Zákon č. 257/2009 Z. z. Trestný zákon.

⁴² Právny teoretik Dalibor Jurášek poukazuje na celý rad problémov tejto koncepcie, najmä napätie so zásadou zákonnosti, jej možnú nadbytočnosť či nezohľadnenie omylnosti medzinárodných súdov. Novellu vníma skôr ako politickú propagáciu slovenskej vlády v zmysle jej odhodlania potierať extrémizmus,

Cieľom pomerne robustných zmien v oblasti kriminalizácie prejavov extrémizmu malo byť uskutočnenie budúcich záväzkov SR voči dvom európskym dokumentom, jeden pochádzal z Rady Európy,⁴³ druhý bol právne záväzným aktom Európskej únie.⁴⁴ Novela vytvorila tri nové extrémistické trestné činy v zmysle ich výroby podľa § 422a, rozširovania podľa § 422b a prechovávaní podľa § 422c. Zakotvila aj definíciu *extrémistického materiálu* v § 130 ods. 8 a 9 Trestného zákona. V zmysle ochrany historickej pamäti je relevantná najmä táto časť jeho definície:

(8) Extrémistickým materiálom sa na (...) rozumie písomné, grafické, obrazové, zvukové alebo obrazovo-zvukové vyhotovenie (...)

d) ospravedlňujúce alebo schvaľujúce čin považovaný článkom 6 Štatútu Medzinárodného vojenského súdneho dvora pripojeného k Dohode z 8. augusta 1945 o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej Osi a príslušnými článkami štatútu iného medzinárodného trestného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, za genocídium alebo zločin proti ľudskosti, ak bol páchatel alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe medzinárodného verejného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, ak takýto rozsudok nebol v predpísanom konaní zrušený, alebo

e) popierajúce alebo vážne zľahčujúce čin považovaný článkom 6 Štatútu Medzinárodného vojenského súdneho dvora pripojeného k Dohode z 8. augusta 1945 o stíhaní a potrestaní hlavných vojnových zločincov Európskej Osi a príslušnými článkami štatútu iného medzinárodného trestného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, za genocídium alebo zločin proti ľudskosti, ak bol páchatel alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe medzinárodného verejného práva, ktorého právomoc uznala Slovenská republika.

(9) Za extrémistický materiál sa považuje materiál podľa odseku 8, ak sa vyrába, rozširuje, uvádza do obehu, robí verejne prístupným alebo prechováva *v úmysle* podnecovať nenávisť, násilie alebo neodôvodnene odlišné zaobchádzanie voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich príslušnosť k niektorej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej

namiesto skutočného zápasu s ním, poukazujúc na to, že išlo „len o slepé prebratie textu dodatkového protokolu a rámcového rozhodnutia, bez nejakej koncepcnej úpravy či vlastného prínosu slovenského zákonodarcu“. JURÁŠEK, Dalibor. Súčasná právna úprava popieracích trestných činov v Slovenskej republike a niektoré výhrady voči nej. In *Právny obzor*, 2011, roč. 94, č. 2, s. 181.

⁴³ Dodatkový protokol k Dohovoru o počítačovej kriminalite, týkajúci sa kriminalizácie skutkov rasistickej a xenofóbnej povahy spáchaných prostredníctvom počítačových systémov. ETC č. 189. Išlo o jeho ustanovenia článkov 3, 5 a 6.

⁴⁴ Rámcové rozhodnutie Rady 2008/913/SVV z 28. novembra 2008 o boji proti niektorým formám a prejavom rasizmu a xenofóbie prostredníctvom trestného práva (ďalej len „Rámcové rozhodnutie“). Pojemným nedostatkom a negatívnym dôsledkom Rámcového rozhodnutia na historický výskum, ako aj rozmanitým formám jeho transpozície (v zmysle prenesenia jeho cieľov do vnútroštátneho právneho poriadku) v jednotlivých členských krajinách Európskej únie sa venuje právny teoretik Luigi Cajani. CAJANI, Luigi. *Legislating History: The European Union and the Denial of International Crimes*. In BELAVUSAU – G LISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds.). *Law and Memory*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 129 – 147. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.007>

skupine, pôvodu rodu alebo pre ich náboženské vyznanie, ak je zámenkou pre predchádzajúce dôvody a replika extrémistického materiálu alebo jeho napodobenina, ktorá je zameniteľná s originálom.⁴⁵

Burda zdôrazňuje, že pozitívne (ods. 8) a negatívne (ods. 9) vymedzenie sa má vykladať v nerozlučnej jednote, keďže druhé spresňuje prvé, resp. identifikuje podmienky, za ktorých materiál inak extrémistický, nie je považovaný za extrémistický, keďže absentuje účel trestnoprávneho postihu spočívajúci v prítomnosti extrémistického úmyslu v zmysle ods. 9 vyššie.⁴⁶ Oprávnené tiež akcentuje mimoriadny význam tohto ustanovenia, keďže „vylučuje *zbytočný*, a preto aj v demokratickej spoločnosti *neprípustný* postih osôb, ktoré vôbec *nemajú extrémistické zmýšľanie*, alebo ho *aspoň nemienia šíriť*, avšak z najrôznejších dôvodov disponujú materiálmi, ktoré inak spĺňajú *nesmierne široké podmienky* § 130 ods. 8 TZ“.⁴⁷ Teda, či nejaké vyhotovenie bude extrémistickým materiálom je podmienené aj *úmyslom* toho, kto s ním manipuluje. Nebolo preto páchaním extrémistického trestného činu, ak niekto vyrába, šíri či prechováva materiál podľa § 130 ods. 8 napríklad z dôvodov zberateľského záujmu, historického výskumu či vzdelávania.

TZ 2009 na jednej strane rozšíril trestnosť popierania etc. zločinov proti ľudskosti etc. aj nad rámec popierania holokaustu, holokaust sa však už explicitne nespomína, trestnosť jeho verejného popierania nahradili tri nové trestné činy podľa § 422a-c v spojitosti s úpravou extrémistického materiálu podľa § 130 ods. 8 písm. d) a e) a ods. 9. Trestný čin *verejného* popierania napríklad holokaustu bolo možné spáchať napríklad držbou publikácie popierajúcej holokaust v knižnici, *ak* ju jej držiteľ preukázateľne držal v úmysle podnecovať nenávisť, násilie etc. Totiž trestné nebolo len verejné konanie v zmysle „pred viac ako dvoma súčasne prítomnými osobami“, ale na verejnosť konania postačoval samotný obsah tlačoviny v zmysle § 120 ods. 2.⁴⁸ Páchatela bolo možné za extrémistické trestné činy podľa § 422a-c, potrestať odňatím slobody až na dva roky. TZ 2009 však už neobsahoval samostatný trestný čin *verejného* popierania fašistických či komunistických zločinov bežnou ústnou komunikáciou, v zmysle alternatívy „pred viac ako dvoma súčasne prítomnými osobami“, ako to upravoval TZ 2001 v jeho § 261. A verejné popieranie *komunistických* zločinov nebolo trestné ani v zmysle extrémistického materiálu, keďže nevyhovovali jeho kritériám.⁴⁹

⁴⁵ Kurzíva – autor.

⁴⁶ BURDA, Eduard et al. *Trestný zákon. Osobitná časť. Komentár – II. diel*. Bratislava : C. H. Beck, 2011, s. 971.

⁴⁷ Ibid., s. 985 – 986. Kurzíva – autor.

⁴⁸ TZ 2009 vymedzuje v § 120 ods. 2 verejný spôsob spáchania trestného činu dvoma alternatívami, a to buď „obsahom tlačoviny alebo rozširovaním spisu, filmom, rozhlasom, televíziou, použitím počítačovej siete alebo iným obdobne účinným spôsobom“, alebo „pred viac ako dvoma súčasne prítomnými osobami.“

⁴⁹ Ide o to, že hoci sú komunistické zločiny historikmi dostatočne zdokumentované, ich páchatelia neboli za svoje zločiny právoplatne odsúdení v zmysle § 130 ods. 8 písm. d) a písm. e) príslušným súdom. Súčasťou víťaznej protihitlerovskej koalície v druhej svetovej vojne bol totiž aj Stalinom vedený komunistický Sovietsky zväz, ktorý bol zločinný režim *par excellence*. A ani po páde komunistických režimov *de facto* nedošlo k právoplatnému odsúdeniu páchatelov komunistických zločinov proti ľudskosti.

Zmenu v tomto smere priniesla až **novela Trestného zákona účinná od 1. 9. 2011** (TZ 2011).⁵⁰ Pozmeňujúci a doplňujúci poslanecký návrh novely odôvodňoval zavedenie nového trestného činu, ktorý mal existovať popri vtedajších trestných činoch výroby, rozširovania a prechovávaní extrémistických materiálov podľa § 422a-c, „ochranou pravdy“. Navrhoval, aby sa verejné popieranie historickej pravdy v kontexte holokaustu,⁵¹ fašistických a komunistických zločinov stalo trestným *per se*, nepodmienené tým, že jeho páchatel „týmto konaním smeroval aj k znevažovaniu, verejnému hanobeniu, vyhrážaniu sa alebo iným obdobným negatívnym excesom voči príslušníkom určitého národa, národnosti, farby pleti, etnickej skupiny, pôvodu rodu alebo náboženského vyznania“. ⁵² Novelou bol vytvorený § 422d, ktorý kriminalizuje verejné popieranie etc. holokaustu a zločinov režimov založených na fašistickej alebo komunistickej ideológii, či iného podobného hnutia spojený s trestom odňatia slobody na šesť mesiacov až tri roky.

Posledná a súčasne z perspektívy slobody prejavu najkontroverzejšia novela trestného zákona týkajúca sa aj historickej pamäti je **novela TZ účinná od 1. 1. 2016** (ďalej len „TZ 2016“).⁵³ Zmenila totiž legálne vymedzenie „extrémistického materiálu“. Okrem doplnenia nového odseku k trestnému činu podľa § 422d z novely 2011,⁵⁴ účelného zjednodušenia dikcie⁵⁵ a opravy číslovania odsekov⁵⁶ však došlo aj k radikálnej zmene chápania extrémistického materiálu podľa § 130 ods. 7 a 8 (v novom číslovaní), zmenou jeho negatívneho vymedzenia. Konkrétne, prestala sa vyžadovať podmienka *úmyslu* podnecovať nenávisť, násilie, neodôvodnene odlišné zaobchádzanie z vymedzených extrémistických dôvodov. Zakotvené boli len tri zákonné výnimky pre beztrestnú manipuláciu s takýmto materiálom: vzdelávanie, zberateľstvo a výskum. A to bolo navyše treba preukazovať. Dôkazné bremeno sa tým *de facto* prenieslo na osobu manipulujúcu s predmetným materiálom.⁵⁷ Táto stále platná dikcia § 130 ods. 8 znie nasledovne:

(8) Za extrémistický materiál sa nepovažuje materiál podľa odseku 7, ak sa *preukázateľne* vyrába, rozširuje, uvádza do obehu, robí verejne prístupným alebo prechováva za účelom realizácie vzdelávacích, zberateľských alebo výskumných aktivít.⁵⁸

Maximum, na ktoré sa postkomunistický slovenský zákonodarcia zmohol, bolo deklaratívne morálne odsúdenie režimu ako „odsúdeniahodného“ v zákone o komunistickom systéme.

⁵⁰ Zákon č. 257/2009 Z. z. Trestný zákon.

⁵¹ Politológ Max Steuer upozorňuje na nezamýšľané problematické dôsledky kriminalizácie popierania holokaustu pre povahu nášho pripomínania si tejto tragédie. Vyzýva k uvážlivosti a verejnej debate na túto tému, namiesto neuváženeho využívania nástrojov trestného práva. STEUER, Max. The (Non) Political Taboo : Why Democracies Ban Holocaust Denial. In *Sociológia*, 2017, roč. 49, č. 6, s. 673 – 693.

⁵² Odôvodnenie pozmeňujúceho a doplňujúceho návrhu poslancov (tlač 342).

⁵³ Zákon č. 316/2016 Z. z. Trestný zákon.

⁵⁴ Ods. 2 trestného činu popieranie a schvaľovanie holokaustu, zločinov politických režimov a zločinov proti ľudskosti podľa § 422d.

⁵⁵ Zlúčenie pôvodného písm. d) (ospravedlňovanie a schvaľovanie) a písm. e) (popieranie a schvaľovanie) do jedného písm. d), pričom „*vážne* zľahčovanie“ sa zmenilo na „*hrubé* zľahčovanie“.

⁵⁶ Pôvodný ods. 9 sa zmenil na ods. 8.

⁵⁷ SURMÁNEK, Erik. Boj proti extrémizmu alebo extrémizmus pri tvorbe práva?. In *Bulletin slovenskej advokácie*, 2018, roč. 24, č. 1 – 2, s. 12 – 19.

⁵⁸ Kurzíva – autor.

Vládny návrh tejto novely dôvodil potrebou opraviť nedostatočnú transpozíciu Rám-cového rozhodnutia 2008 a posilniť prevenciu extrémistickej kriminality.⁵⁹ Redefinícia extrémistického materiálu mala orgány činné v trestnom konaní zbaviť povinnosti v trestnom konaní dokazovať jeho spojitosť s podnecovaním k nenávisti, násiliu a pod. Išlo teda najmä o to, zjednodušiť prácu polície a prokuratúre pri vyšetrovaní, dokazovaní a v konečnom dôsledku i súdom pri rozhodovaní o vine a treste v oblasti trestných činov extrémizmu, vrátane prípadov, keď je v hre trestnoprávne neortodoxný pohľad na minulosť. Išlo celkom zjavne o najreštriktívnejší trestnoprávny zásah vládnej moci do slobody prejavu od pádu komunistickej totality v novembri 1989. Parafrázujúc právniku Erika Surmánka, natíska sa otázka, či tu išlo o boj proti extrémizmu alebo skôr o extrémizmus pri tvorbe práva.⁶⁰ Prikláňame sa k druhej možnosti a naše dôvody pre toto rozhodnutie rozvíjame v nasledujúcej časti.

Slovenská pamäťová legislatíva a jej úskalia

Historik Nikolay Koposov pripomína, že pamäťové zákony, ktoré kriminalizujú určité tvrdenia o minulosti sa stali už od okamihu ich koncipovania a prijatia predmetom polemík ohľadom ich politickej *užitočnosti* a demokratickej *legitimity*. Ich odporcovia akcentovali slobodu prejavu a historického výskumu tvrdiac, že len otvorená diskusia môže viesť k pravde a spravodlivosti. Stúpenci tejto legislatívy to považovali za naivné a zdôrazňovali, že aj sloboda prejavu je legitímne obmedziteľná, najmä vzhľadom na ľudskú dôstojnosť a bezpečnosť. Oba tábory sa zhodli v tom, že legitímne obmedzenia tejto slobody majú predstavovať nevyhnutné minimum, nie však v tom, čo presne to znamená. Aj reálna účinnosť týchto zákonov sa javí ako sporná. Celkovo sa ignoruje fakt, že vzdelávanie a pripomínanie si minulých tragických zločinov proti ľudskosti sú nielen účinnejšie, ale aj legitímnejšie formy ochrany historickej pamäti.⁶¹

Súčasne možno súhlasiť s Heinzeho tézou, že stabilné demokracie si celkom vystačia s deklarátornými pamäťovými zákonmi. Disponujú totiž celým radom účinnejších a demokraticky legitímnejších foriem ochrany historickej pamäti ako penitívnu legislatívou, najmä výučbou histórie. Pritom dokonca aj demokraciou v dobrej viere prijatý deklaratórny pamäťový zákon „nesprávne naruša historické skúmanie tým, že prikladá príliš veľkú váhu štátnej moci, ktorá vstupuje do oblasti, v ktorej nemá dostatočné vedecké kompetencie“.⁶² To však neznamená, že štát nemôže legitímne chrániť historickú pamäť prostredníctvom deklaratívnej legislatívy, tým, že bude komparatívne posilňovať slabnúcu *expresívnu* váhu *substantívne* silných tvrdení, ako napríklad fakt holokaustu, zoči voči *substantívne* slabým tvrdeniam, ktoré naberajú na expresívnej váhe, ako napríklad popieranie holokaustu.

⁵⁹ Dobový politický kontext v pozadí tejto novely výstižne popisuje Surmánek. SURMÁNEK, *Boj proti extrémizmu alebo extrémizmus pri tvorbe práva?*, s. 12.

⁶⁰ SURMÁNEK, *Boj proti extrémizmu alebo extrémizmus pri tvorbe práva?*.

⁶¹ KOPOSOV, *Memory Laws, Memory Wars*, s. 14 – 16, 19 – 20.

⁶² HEINZE, Epilogue. Beyond 'Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse', s. 419.

Trestnoprávne sankcie však môžu pôsobiť v tomto smere dokonca kontraproduktívne.⁶³ A čo slovenská pamäťová legislatíva?

Deklaratívne zákony SR, najmä zákon o štátnych sviatkoch, zákon o zásluhách Andreja Hlinku a zákon o zásluhách Alexandra Dubčeka sú nepenitívne a minimálne regulatívne, a preto sa javia nekontroverzné. A zákon o komunistickom systéme je v zásade deklaratívny, s relatívne symbolickým penitívnym presahom. Jeho novelizácia z roku 2020, ktorou zákonodarca v zásade len zakázal ideologickú intoxikáciu verejného priestoru totalitnou urbanistickou či personálnou symbolikou, to zásadne nezmenila. Porušenie tohto zákazu je síce trestateľné ako priestupok extrémizmu, ale ide o demokraticky legitímnu pamäťovú reguláciu podoby verejného priestoru za predpokladu, že je aplikovaná neideologicky, teda v súlade so zdravým rozumom. Demokratický štát je totiž legitímne hodnotovo preferenčne profilovaný ohľadom udalostí a postáv svojej histórie. Má právo vybrané osobnosti či režimy vzdvihnúť či odmietnuť, resp. s úctou si pripomenúť ich odporcov či obete. Môžeme sa tak presunúť k trestnoprávnej regulácii historickej pamäti, v rámci ktorej typicky vznikajú najvýznamnejšie kolízie s právom občana na slobodu prejavu ohľadom minulosti.

Keďže SR neplní parametre toho, čo Heinze označuje dlhodobá, stabilná a prosperujúca demokracia,⁶⁴ zdá sa, že určitá *primeraná* miera represie slobody názorov o minulosti môže byť legitímna, ak táto reštrikcia nepresiahne *nevyhnutné minimum* v danom priestore a čase. V súlade s princípom subsidiarity trestnej represie by však mala nastupovať až vtedy, keď miernejšie, resp. nepenitívne alebo menej penitívne formy právnej regulácie nepostačujú na dosiahnutie legitímneho cieľa. Trestné právo predstavuje najprísnejšiu, a preto až poslednú možnosť právnej regulácie ako jej *ultima ratio*.⁶⁵ A súčasne by trestnoprávna regulácia mala počítať s tým, že dôležitý je nielen úmysel či účinok zákona, ktorý vopred nepoznáme a môžeme ho len viac či menej spoľahlivo predpokladať.

Z predchádzajúcej časti je zjavné, že trestnoprávna regulácia historickej pamäti sa v SR uberala dvoma hlavnými vývojovými líniami. Orgány činné v trestnom konaní a súdy *bud'* (i) mali povinnosť preukazovať obvinenému extrémistickú motiváciu jeho konania, *alebo* (ii) takúto povinnosť v zásade nemali a mohli tak *de facto* prezumovať túto motiváciu na strane obvineného. Pod líniu (i) možno subsumovať

⁶³ Ibid., s. 428; HEINZE, Eric. *Hate Speech and Democratic Citizenship*, Oxford : Oxford University Press, 2016, s. 145 – 153. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198759027.001.0001>

⁶⁴ Viac o Heinzeho koncepcii legitímneho obmedzovania nenávisťných prejavov v demokratickom kontexte pozri KUNA, Marian. Eric Heinze o slobode (nenávisťného) prejavu v demokratickom štáte. In *Politické vedy*, 2020, roč. 23, č. 3, s. 145 – 162. <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.145-162> Širokejšiu mieru slobody prejavu aj v defektných demokraciách však v sympatizujúcej polemike s Heinzem obhajuje napríklad právny teoretik Rob Kahn. KAHN, Robert. Hate Speech, Democratic Legitimacy and the Age of Trump. In *International and Comparative Law Review*, 2017, roč 17, č. 1, s. 339 – 252. <https://doi.org/10.2478/iclr-2018-0011>

⁶⁵ MALATINSKÝ, Michal. Tri problémy trestného činu prechovávaného extrémistického materiálu. In *Justičná revue*, 2021, roč. 73, č. 6 – 7, s. 816.

TZ 2009. Do línie (ii) zas možno zaradiť v širšom zmysle slova TZ 2001, TZ 2006, TZ 2011 a v striktnom zmysle slova TZ 2016.⁶⁶

Zdá sa, že trend línie (ii) je demokraticky problematický tým, že ide nad rámec nevyhnutného minima reštrikcie slobody prejavu. Na jednej strane kopíruje západoeurópsky trend kriminalizácie verejného popierania holokaustu a iných vybraných zločinov proti ľudskosti a dopľňa ho o domáci postkomunistický trend kriminalizácie aj verejného popierania iného podobného hnutia, teda aj komunistického hnutia. Tento trend je prítomný v TZ 2001, čiastočne TZ 2006, a opätovne TZ 2011, čo prebral a rozšíril TZ 2016. Najspornejšia je však úprava TZ 2016, ktorá bola motivovaná pragmaticky a stelesňovala rezignáciu štátu na preukazovanie extrémistického úmyslu na úkor slobody prejavu občanov. Štát takto vlastne nelegitímne presunul dôkazné bremeno na občana, ktorý musí *de facto* dokazovať vlastnú nevinu.⁶⁷ A to neobstojí v kontexte princípov materiálneho právneho štátu. Tento problematický stav trvá dodnes a naliehavo vyžaduje revíziu tak, aby trestné právo SR adekvátnejšie rešpektovalo princípy slobody prejavu.

Ako relatívne rozumný kompromis medzi požiadavkou na demokraticky plnohodnotnú slobodu prejavu a záujmom štátu chrániť vlastnú špecifickú eticko-politicky fundovanú demokratickú obsahovú koncepciu historickej pamäti sa v súčasnom kontexte defektnej demokracie SR javí riešenie, ktoré nachádzame v rámci línie (i), teda v úprave novely TZ 2009. Pripomeňme, že táto konkrétna úprava nepoznala samostatný trestný čin verejného popierania etc. zločinov fašizmu či iného podobného hnutia bez prítomnosti extrémistického úmyslu. Súčasne však pomerne extenzívne kriminalizovala takéto popieranie etc. prostredníctvom nesmierne široko koncipovaného extrémistického materiálu podľa § 130 ods. 8. Ide o to, že na manipuláciu s ním naviazala tri nové trestné činy výroby, rozširovania a prechovávanía extrémistických materiálov podľa § 422a-c, ich spáchanie však bolo podmienené preukázaním takéhoto úmyslu podľa § 130 ods. 9. Právny teoretik Michal Malatinský navyše presvedčivo argumentuje v prospech dekriminalizácie prechovávanía extrémistického materiálu podľa § 422c.⁶⁸ Jeho návrh preto pripájame do zoznamu želateľných revízií nižšie.

V súčasnom kontexte sa javí ako žiaduce vykonať *minimálne* štyri revízie trestného zákona. Vo svojom súhrne predstavujú do istej miery návrat k úprave TZ 2009 a súčasne ju dodatočne ľudskoprávne vylepšujú. Revízia (1): navrhujeme nahradiť súčasnú, ľudskoprávne i trestnoprávne defektnú dikciu negatívneho vymedzenia extrémistického materiálu podľa § 130 ods. 8 jej mierne skráteným znením v TZ

⁶⁶ Dá sa povedať, že TZ 2016 je v tomto ohľade v zásadnom protiklade k úprave TZ 2009, keďže TZ 2016 *de facto* presunul dôkazné bremeno na obvineného, ktorý vlastne musel dokazovať svoju nevinu.

⁶⁷ Surmánek správne poukazuje na to, že „obvinený (obžalovaný) nemá inú možnosť než sa aktívne brániť a preukázať neextrémistickú povahu sporných materiálov“, čo porušuje princíp prezumpcie nevinu v tom, že obvinený nie je povinný dokazovať svoju nevinu“. SURMÁNEK, *Boj proti extrémizmu alebo extrémizmus pri tvorbe práva?*, s. 18.

⁶⁸ Malatinský presvedčivo argumentuje, že tento trestný čin je v rozpore s princípom trestného práva ako *ultima ratio*, princípom právnej istoty a právom na súkromie a najlepšie bude, keď sa pristúpi k jeho dekriminalizácii. MALATINSKÝ, *Tri problémy trestného činu prechovávanía extrémistického materiálu*.

2009 (vtedy ods. 9).⁶⁹ Ďalšie dve revízie sa týkajú trestného činu popierania a schvaľovania holokaustu, zločinov politických režimov a zločinov proti ľudskosti podľa § 422d. Konkrétne, revízia (2): navrhujeme doplniť do jeho ods. 1 podmienku „ak sú tieto skutky vykonané tak, že môžu podnecovať násilie alebo nenávisť voči skupine osôb alebo jej členovi a pravdepodobne narušia verejný poriadok“.⁷⁰ Revízia (3): navrhujeme doplniť do jeho ods. 2 podmienku „ak sú tieto skutky vykonané tak, že pravdepodobne narušia verejný poriadok“.⁷¹ Revízia (4): navrhujeme vypustiť z trestného zákona trestný čin prechovávanie extrémistického materiálu podľa § 422c. Prvé tri revízie by pozmenili, resp. doplnili, v zmysle textu kurzívou, súčasnú právnu úpravu takto:

Revízia (1):

§ 130 vec

(8) Za extrémistický materiál sa považuje materiál podľa odseku 7, ak sa vyrába, rozširuje, uvádza do obehu, robí verejne prístupným alebo prechováva v úmysle podnecovať nenávisť, násilie alebo neodôvodnene odlišné zaobchádzanie voči skupine osôb alebo jednotlivcovi pre ich príslušnosť k niektorej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine, pôvodu rodu alebo pre ich náboženské vyznanie, ak je zámenkou pre predchádzajúce dôvody.

Revízie (2) a (3):

§ 422d Popieranie a schvaľovanie holokaustu, zločinov politických režimov a zločinov proti ľudskosti

⁶⁹ Skrátaná verzia vypúšťa zbytočnú časť poslednej vety, ktorá znie „a replika extrémistického materiálu alebo jeho napodobenina, ktorá je zameniteľná s originálom.“. Totiž takáto replika či napodobenina sú ako také prípadmi extrémistického materiálu. BURDA et al. *Trestný zákon. Osobitná časť. Komentár – II. diel*, s. 985.

⁷⁰ Takéto riešenie členským štátom Európskej únie umožňoval čl. 1, bod 1. písm. c) v spojitosti s čl. 1, bod 2 Rámcového rozhodnutia. Revízia (2) a (3) navrhujú aj doplnenie podmienky „pravdepodobnosti narušenia verejného poriadku“ s cieľom sprísnenia aktuálnych podmienok trestnoprávneho postihu za prejav názorov ohľadom minulosti. Obe revízie stelesňujú našu ambíciu vyjadrenú v poznámke č. 2, a to navrhnuť *dočasnú* a *častočnú* optimalizáciu aktuálnej právnej úpravy. Na jednej strane sú plne kompatibilné s dikciou Rámcového rozhodnutia a na strane druhej sa zdá, že principiálne neodporujú ani Heinzeho koncepcii. Heinze totiž pripúšťa legitímny trestnoprávny postih názorov na minulosť v demokratickom kontexte z *bezpečnostných* dôvodov. V kontexte plných demokracií má Heinze na mysli primárne „národnú bezpečnosť“, a nie „verejný poriadok“. Avšak v kontexte defektných demokracií (akou je aj SR) pripúšťa primerané obmedzovanie slobody prejavu aj v záujme ochrany zraniteľných skupín. A práve to môže za určitých okolností odôvodňovať obmedzovanie slobody prejavu v otázkach historickej pamäti práve z dôvodu ochrany verejného poriadku (HEINZE. *Hate Speech and Democratic Citizenship*, s. 71, 76, 98, 131). A hoci v slovenskej penitívnej legislatíve je terminológia verejného poriadku v zásade doménou priestupkovej legislatívy (por. § 47 ods. 1 písm. k) a l) priestupkového zákona), považujeme ju za použiteľnú aj v trestnoprávnom kontexte, keďže to umožňuje samotné Rámcové rozhodnutie.

⁷¹ Takéto riešenie umožňoval čl. 1, bod 2 Rámcového rozhodnutia.

(1) Kto verejne popiera, spochybňuje, schvaľuje alebo sa snaží ospravedlniť holokaust, zločiny režimu založeného na fašistickej ideológii, zločiny režimu založeného na komunistickej ideológii alebo zločiny iného podobného hnutia, ktoré násilím, hrozbou násilia alebo hrozbou inej ťažkej ujmy smeruje k potlačeniu základných práv a slobôd osôb, *ak sú tieto skutky vykonané tak, že môžu podnecovať násilie alebo nenávisť voči skupine osôb alebo jej členovi a pravdepodobne narušia verejný poriadok*, potrestá sa odňatím slobody na šesť mesiacov až tri roky.

(2) Rovnako ako v odseku 1 sa potrestá, kto verejne popiera, schvaľuje, spochybňuje, hrubo zľahčuje alebo sa snaží ospravedlniť genocídium, zločiny proti mieru, zločiny proti ľudskosti alebo vojnové zločiny spôsobom, ktorý môže podnecovať násilie alebo nenávisť voči skupine osôb alebo jej členovi, ak bol páchatel alebo účastník tohto činu odsúdený právoplatným rozsudkom medzinárodného súdu zriadeného na základe medzinárodného práva verejného, ktorého právomoc uznala Slovenská republika, alebo právoplatným rozsudkom súdu Slovenskej republiky, *ak sú tieto skutky vykonané tak, že pravdepodobne narušia verejný poriadok*.

Ak je argumentácia tohto článku správna, nami navrhované revízie by nielen posilnili slobodu prejavu, ale zároveň by zvýšili demokratickú legitimitu právnej ochrany historickej pamäti SR tým, že znížia jej nadmernú trestnoprávnú penitívnosť.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- BELAVUSAU, Uladzislau – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, Aleksandra (eds.). *Law and Memory. Towards Legal Governance of History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017. <https://doi.org/10.1017/9781316986172>
- BURDA, Eduard et al. *Trestný zákon. Osobitná časť. Komentár – II. diel*. Bratislava : C. H. Beck, 2011.
- BURDA, Eduard. Sprehľadnenie protiextrémistickej legislatívy. In VRÁBLOVÁ, Miroslava (ed.). *Trestnoprávne a kriminologické možnosti eliminácie extrémizmu*. Praha : Leges, 2019, s. 13 – 30.
- CAJANI, Luigi. Legislating History : The European Union and the Denial of International Crimes. In BELAVUSAU, Uladzislau – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, Aleksandra (eds.) *Law and Memory. Towards Legal Governance of History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 129 – 147. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.007>
- JURÁŠEK, Dalibor. Súčasná právna úprava popieracích trestných činov v Slovenskej republiky a niektoré výhrady voči nej. In *Právny obzor*, 2011, roč. 94, č. 2, s. 170 – 182.
- FRONZA, Emmanuela. *Memory and Punishment. Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law*, Berlin : Asser Press, 2018.
- HAJKO, Jozef. *Občan Dubček*, Bratislava : Premedia, 2023.
- HEINZE, Eric. *Hate Speech and Democratic Citizenship*, Oxford : Oxford University Press, 2016. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198759027.001.0001>
- HEINZE, Eric. Epilogue. Beyond 'Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse. In BELAVUSAU, Uladzislau – GLISZCZYŃSKA-GRABIAS, Aleksandra (eds.). *Law and Memory. Towards Legal Governance of History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 413 – 433. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.021>

- KAHN, Robert. Hate Speech, Democratic Legitimacy and the Age of Trump. In *International and Comparative Law Review*, 2017, roč 17, č. 1, s. 339 – 252. <https://doi.org/10.2478/iclr-2018-0011>
- KOPOSOV, Nikolay. *Memory Laws, Memory Wars. The Politics of the Past in Europe and Russia*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. <https://doi.org/10.1017/9781108304047>
- KUNA, Marian. Eric Heinze o slobode (nenávisťného) prejavu v demokratickom štáte. In *Politické vedy*, 2020, roč. 23, č. 3, s. 145 – 162. <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2020.23.3.145-162>
- LOBBA, Paolo. Testing the 'Uniqueness': Denial of Holocaust vs Denial of Other Crimes before the European Court of Human Rights. In BELAVUSAU, Uladzislau – GLISZCZYŃSKA-GRA-BIAS, Aleksandra (eds.). *Law and Memory. Towards Legal Governance of History*, Cambridge : Cambridge University Press, 2017, s. 109 – 128. <https://doi.org/10.1017/9781316986172.006>
- MALATINSKÝ, Michal. Tri problémy trestného činu prechovávaní extrémistického materiálu. In *Justičná revue*, 2021, roč. 73, č. 6 – 7, s. 814 – 828.
- LYSÝ, Miroslav. "Komunistický režim bol odsúdeniahodný". Pokus o vyrovnanie sa s komunizmom a komunistickým režimom po roku 1989. In KLUKNAVSKÁ, Andrea (ed.). *Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019, s. 28 – 36.
- STEUER, Max. The (Non)Political Taboo : Why Democracies Ban Holocaust Denial. In *Sociológia*, 2017, roč. 49, č. 6, s. 673 – 693.
- SURMÁNEK, Erik. Boj proti extrémizmu alebo extrémizmus pri tvorbe práva?. In *Bulletin slovenskej advokácie*, 2018, roč. 24, č. 1 – 2, s. 12 – 19.

SUMMARY

Legal Protection of Historical Memory and its Pitfalls

This article examines the criminal and non-criminal aspects of the Slovak memory legislation, identifies the risks this legislation poses to freedom of expression and proposes ways to mitigate them. It maintains that the Slovak declarative laws, particularly the Law on National Holidays, the Law on the Merits of Andrej Hlinka and the Law on the Merits of Alexander Dubček, are non-punitive and minimally regulatory, and therefore appear uncontroversial. The Law on the Communist System is essentially declarative, with a relatively symbolic penitential overlay. It could be argued that the amendment in 2020, which essentially prohibited the ideological intoxication of public space with totalitarian urban or personal symbolism, did not fundamentally change this.

The article's examination of the Slovak criminal regulation of historical memory suggests that it has followed two main lines of development. Namely, the Slovak law enforcement authorities and courts either (i) had an obligation to prove to the accused the extremist motivation of their actions, or (ii) no such obligation has been in place, with a presumption of this motivation being made on the part of the accused. Under line (i) can be subsumed the Slovak Criminal Code (hereafter "CC") 2009. Line (ii) in turn can be subsumed under CC 2001, CC 2006, CC 2011 in a broad sense and CC 2016 in a strict sense.

The trend of line (ii) seems to be democratically problematic in that it goes beyond the necessary minimum of restricting free speech. On the one hand, it replicates the Western European trend of criminalizing public denial of the Holocaust and other selected crimes against humanity and complements it with the domestic post-communist trend of criminalizing even public denial of other similar movements, including the communist movement. This trend is present in the CC 2001, partly in the CC 2006, and again in the CC 2011, which was taken up and expanded by the CC 2016. Most controversial, however, is the 2016 CC

modification, which was pragmatically motivated and embodied the state's resignation to proving extremist intent at the expense of citizens' freedom of expression. In this way, the state illegitimately shifted the burden of proof to the citizen, who must *de facto* prove his or her own innocence. And this does not hold up in the context of the principles of the substantive rule of law. This problematic situation continues to this day and urgently requires revision so that the Slovak criminal law more adequately respects the principles of freedom of expression.

In the current context of the defective democracy of the Slovak Republic, a relatively reasonable compromise between the demand for democratically full freedom of expression and the interest of the state to protect its own specific ethically-politically founded democratic content concept of historical memory appears to be the solution found in line (i), i.e. in the amendment of the CC 2009. Let us recall that this regulation did not recognise a separate crime of public denial, questioning, endorsing and attempting to justify, or seriously or grossly trivialising of crimes of fascism or other similar movement without the presence of extremist intent. At the same time, however, it rather extensively criminalized such denial, questioning, endorsing and attempting to justify, or seriously or grossly trivialising through extremely broadly conceived extremist material under section 130(8). The point is that it attached three new offences of production, distribution and possession of extremist material under sections 422a-c to its handling but made their commission conditional on proof of such intent under section 130(9). Moreover, a compelling case has been made for decriminalizing possession of extremist material under section 422c, which we add to the list of desirable revisions below.

The article suggests the following four revisions of the CC. They represent to some extent a return to the 2009 CC amendment, while at the same time making additional human rights improvements to it. Revision # 1: it proposes to replace the current, human and criminal law defective diction of the negative definition of extremist material under section 130(8) with its slightly abbreviated wording of the CC 2009 (then paragraph 9). The other two revisions relate to the offence of Holocaust denial and approval, crimes of political regimes and crimes against humanity under section 422d. Specifically, revision # 2: it proposes to add to its paragraph 1 the condition "if these acts are carried out in such a way that they are likely to incite violence or hatred against a group of persons or a member thereof and are likely to disturb public order". Revision # 3: it proposes to add to its paragraph 2 the condition "if these acts are carried out in such a way that they are likely to disturb public order". Revision # 4: it proposes to abolish the offence of possession of extremist material under section 422c from CC. The main benefit of the proposed changes is the strengthening of the right to freedom of expression and the increase of democratic legitimacy of the Slovak criminal law protection of historical memory.

doc. Mgr. et Mgr. Marian Kuna, MA, MPhil, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku;
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <marian.kuna@ku.sk>
ORCID: 0000-0002-6139-2410

Od mýtických automatov k smrtiacim robotickým zbraňam 21. storočia

IVAN KONIAR

From Mythical Automatons to the Lethal Robotic Weapons of the 21st Century

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.58-81>

ABSTRACT: This article explores the historical and conceptual development of ideas about automata and robots in Western culture and introduces their physical representations in the form of autonomous weapon systems known as “killer robots”. The text traces the development of the ideas of automata from ancient myths and philosophical reflections to modern science fiction works and examines how historical ideas have shaped and influenced our perceptions of robots, especially autonomous weapon systems. The text also focuses on developments in the field of robotic weapons and autonomous weapons systems. It points out that the idea of autonomous weapons as well as its real representations have historical roots in the past. I will argue that the robotic weapons of today have their origins in remote controlled, unmanned weapons and precision guided munitions. Currently, the most widely accepted definition of autonomous weapons includes not only modern advanced technologies, but also older simple weapons. This definition emphasizes the relationship between man and machine, particularly the role of the operator in selecting and attacking the target.

Keywords: Robot, Automata, Autonomous Weapon Systems, Artificial Intelligence, Killer Robots.

Úvod

Záverečná správa skupiny expertov Bezpečnostnej rady OSN pre Líbyu z 8. marca 2021 uvádza prvý oficiálny prípad, keď autonómny zbraňový systém (dron Kargu-2) zaútočil na ľudí (vojenské jednotky generála Chalífa Haftara).¹ Vývoj technológie, známej ako autonómne zbraňové systémy alebo smrtiace autonómne roboty či „roboti zabijaci“, vyvoláva množstvo etických, právnych a politických otázok a kontro-

¹ UN Security Council. *Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution 1973 (2011)*. S/2021/229, 8 March 2021, s. 17. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/s-2021-229.php>> [27. 10. 2024]

K útoku došlo 27. marca 2020 viacerými štvorkopterovými dronmi Kargu-2 tureckej spoločnosti STM. Zástupcovia spoločnosti STM v stanovisku odmietli možnosť autonómneho útoku a vyhlásili, že útok bol pod kontrolou ľudských operátorov.

verzií. Vývoj autonómnych zbraní bude mať zrejme hlboký vplyv na spôsob vedenia vojny a viacerí autori v tejto súvislosti hovoria o novej revolúcii vo vojenstve.²

Revolučný pokrok v technológiách sa často považuje za niečo, čo sa objavuje náhle a nečakane. V kontexte autonómnych zbraní však tento pohľad prehliada dlhú tradíciu uvažovania o samostatne fungujúcich mechanizmoch, ktorá existuje v mýtoch, vedecko-fantastických príbehoch či filozofických dielach. V skutočnosti aj tie inovácie, ktoré zásadne menia existujúcu paradigmu, sú často formované kontextom a predchodcami. Znalosť historického vývoja je dôležitá pre porozumenie nášho dnešného vnímania autonómnych zbraní. A hoci sa odborná diskusia o autonómnych zbraňových systémoch objavila až v druhej dekáde 21. storočia, autonómne zbrane majú zrejme dlhšie dejiny.

Cieľom textu je preskúmať historický a konceptuálny vývoj myšlienky automatov/robotov a ukázať, že myšlienka autonómnych – samostatne fungujúcich technológií má korene v minulosti. V prvej časti textu predstavím automaty – predchodcov moderných robotov – ako konceptuálny objekt. Ako myšlienku, ktorá prešla dlhým vývojom a významovými premenami, ktoré ovplyvňujú náš súčasný pohľad na roboty a robotické zbrane. V chronologickom slede zmapujem vybrané zobrazenia automatov a robotov v literárnych a filozofických dielach autorov západnej kultúrnej tradície od obdobia klasického Grécka až do 20. storočia. Toto historické uvažovanie výrazne ovplyvňuje naše súčasné chápanie technológií a ich možností. Rovnako rezonuje aj v dnešnej diskusii o autonómnych zbraňových systémoch.

Druhá časť textu sa sústreďí na koncept robotických zbraní a autonómnych zbraňových systémov. Ukážem, že robotické zbrane súčasnosti majú pôvod v diaľkovo ovládaných, bezpilotných zbraňach a presne navádzanej munícii. Následne sa zameriam na koncept autonómnych zbraňových systémov a pokúsím sa ukázať, že v zmysle v súčasnosti najrozšírenejšej definície autonómnych zbraní možno do tejto kategórie zaradiť nielen moderné technologicky pokročilé systémy, ale aj staršie a technicky jednoduchšie zbrane, ako sú napríklad míny. Táto perspektíva zároveň odhaľuje potrebu rozlišovať medzi odlišnými rozmermi autonómie pri ich hodnotení. Autonómia zbraní v zmysle použitej definície je o vzťahu medzi človekom a strojom alebo inými slovami o úlohe ľudského operátora pri výbere a útoku na cieľ.

Pred tým, ako budem v texte pokračovať, urobím isté terminologické ujasnenie. Slovo robot je súčasťou nášho jazyka, avšak stále neexistuje konsenzus na definícii robota. Niektorí považujú robota za stroj so senzormi a ovládačmi, ktoré mu umožňujú interakciu s vonkajším svetom.³ Avšak podľa tejto definície by sa ako robot kvalifikoval akýkoľvek počítač s tlačiarňou, čo zrejme nie je to, čo má väčšina ľudí na mysli, keď si predstavuje robota. Z konštrukčného hľadiska robot zahŕňa stelesnenie manipulačných, lokomočných, kognitívnych a komunikatívnych schopností

² KHRISNAN, Armin. *Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*. Ashgate, 2009, s. 10; SPRINGER, J. Paul. *Outsourcing War to Machines: The Military Robotics Revolution*. Praeger Security International. 2018. <https://doi.org/10.5040/9798400694707>

³ VERUGGI, Gianmarco – OPERTO, Fiorella. Roboethics: Social and Ethical Implications of Robotics. In SICILIANO, Bruno – KHATIB, Oussama. (eds.). *Springer Handbook of Robotics*, Dordrecht : Springer Verlag, 2008, s. 1502. https://doi.org/10.1007/978-3-540-30301-5_65

v umelom tele, ktoré môže, ale nemusí mať ľudský vzhľad.⁴ Ďalšie prístupy majú tendenciu definovať robota ako stroj, ktorý „cíti“, „myslí“ a „koná“.⁵ Samozrejme, otázka, či schopnosti cítiť, myslieť alebo konať možno pripísať stroju, je predmetom sporu. Odhliadnuc od uvedeného, všeobecne očakávanou požiadavkou je, že robot musí mať určitý stupeň autonómie. Čo v podstate znamená, že bude v rámci niektorej svojej funkcie schopný pracovať samostatne – bez potreby zásahu človeka. To si vyžaduje, aby existoval spôsob prijímania a spracovania údajov z operačného prostredia, programovateľnosť a schopnosť interakcie s okolím.

Rovnako neexistuje všeobecne prijatá definícia autonómnych zbraňových systémov. Na účely tohto textu budú autonómne zbraňové systémy chápané ako tie, ktoré po aktivovaní dokážu vyberať ciele a útočiť na ne bez ľudského zásahu. V texte taktiež rozlišujem medzi autonómnymi zbraňovými systémami a robotickými zbraňami. Podrobnejšie sa obidvom kategóriám venuje druhá časť textu.

Posledným termínom je slovo „automat“, ktoré možno v zjednodušenom význame chápať ako predchodcu moderného termínu „robot“. Niektoré historické zobrazenia automatov budú spĺňať kritéria robotov a niektoré nie. V nasledujúcej časti sa podrobnejšie pozriem na to, čo znamenal a ako sa menil význam pojmu automat a robot v dejinách západnej kultúry.

Automaty a roboty v ľudských predstavách

Média, ako aj viaceré medzinárodné organizácie a odborníci často používajú na označenie autonómnych zbraňových systémov slovné spojenie „zabíjacke roboty“ (*killer robots*).⁶ Naša predstava, ktorú vyvoláva spojenie „robot zabijak“, bude mať z veľkej časti svoj pôvod v nejakom diele sci-fi literatúry alebo filmu. Môže to byť predstava nekontrolovateľného, bezcitného, inteligentného vraziaceho robota ako vo filme *Terminátor*, alebo predstava superinteligentného počítača, ako je HAL z filmu *2001 Vesmírna Odysea*, či predstava vzbúrených strojov, ktoré zotročujú ľudí ako zdroj energie z filmu *Matrix*.

Rovnako mnohé z našich súčasných obáv, ktoré vyvoláva myšlienka autonómnych robotov, majú základ v prácach autorov ako Isaac Asimov, Philip K. Dick, Fred Seberhagen, Harlan Ellison a mnohých ďalších. Samotný termín „robot“ vymyslel v dvadsiatych rokoch minulého storočia český spisovateľ a maliar Josef Čapek⁷ a jeho brat Karel ho použil v divadelnej hre *R.U.R.: Rossumovi universalni roboti*. Slovo „robot“ má svoj pôvod vo výraze pre (zvyčajne ťažkú fyzickú) prácu a bolo vytvorené pre svoj tematický význam v rámci príbehu.

⁴ MING, Xie. *The Fundamentals of Robotics: Linking Perception to Action*. River Edge : World Scientific, 2003, s. 8. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779xn>

⁵ WANG, Jiefei – HERATH, Damith. What Makes Robots? Sensors, Auctators, and Algorithms. In HERATH, Damith – St-ONGE, David. (eds.). *Foundations of Robotics : Multidisciplinary Approach with Python and ROS*. Singapore : Springer Nature, 2022, s. 177. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1983-1_7

⁶ Human Rights Watch. *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*. Report, 19 November 2012; KHRISNAN, Killer Robots: *Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, 2009; SPARROW, Robert. Killer robots. In *Journal of Applied Philosophy*, 2007, roč. 24, č. 1, s. 62 – 77, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2007.00346.x>

⁷ ČAPEK, Karel. O slově robot. In *Lidové noviny*. 24. 12. 1933. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.lidovenoviny.cz/ctecka.aspx?d=24.12.1933&e=LN1#strana=12>>[27. 10. 2024]

Najčastejšie sa opakujúcu obavu, ktorú vyvoláva predstava robotov, je možné vidieť už pri prvom použití tohto slova. Je to myšlienka vzbury „stvorenstva“ a násilnej konfrontácie s ich tvorcami. Čapkova hra *R.U.R.* opisuje umelé humanoidné bytosti, ktoré začínajú prácou v továrenskom komplexe a v priebehu príbehu sa ďalej rozvíjajú. Najprv sú využívaní ako vojaci v konflikte medzi ľuďmi a následne využívajú zručnosti, ktoré sa naučili na vzburu proti svojim ľudským pánom.⁸

Tento moment, ktorý sa stal klišé sci-fi príbehov 20. storočia sa neobjavuje len v moderných spracovaniach. Zdá sa, že v západnom myslení pretrváva predstava, že ak oživíme neživú vec, vždy existuje možnosť straty kontroly, úteku a vzbury. Podobne je tomu v románe *Frankenstein* či v mýte o Golemovi. V konečnom dôsledku Adam a Eva taktiež neposlúchli svojho stvoriteľa a mnohí z ich potomkov vzdorovali Bohu.⁹

Strach, že vedecké vynálezy a technologický pokrok sa ukážu ako záhuba ľudstva, tak možno považovať za takmer prirodzenú obavu ľudstva. Zdá sa, že istá obava vzniká takmer pri každom novom technologickom vývoji, ale zrejme najsilnejšie je zobrazovaná a pociťovaná v kontexte umelej inteligencie. Možno to vidieť v mnohých moderných sci-fi príbehoch, ako aj vyhláseniach vedcov¹⁰ a osobností verejného života.

Prvé použitie výrazu „robot“ však nebolo prvým prípadom, keď boli do príbehov zahrnuté myšlienky umelých samostatne fungujúcich zariadení. V priebehu rokov boli takéto témy prítomné v mnohých mýtoch, legendách, filozofických prácach a literárnych dielach.

Približne v 8. storočí pred Kristom sa začali objavovať prvé písané verzie homérskych eposov, ktoré odkazovali na udalosti spred štyroch storočí a zároveň čerpali z legend pochádzajúcich z 3. tisícročia pred Kr. Homérova *Ilias* zaznamenáva skutky gréckych hrdinov pri obliehaní Tróje a tiež rozpráva mýty o živote boha techniky a kováčstva Hefaista. Tieto mýty zahŕňajú aj myšlienku zložitých inteligentných strojov – automatov.

Hefaistos, syn Héry a Dia, sa narodil s telesným postihnutím a bol vyhnaný na sopku na ostrove Lemnos. Tam si postavil palác a kováčsku dielňu, v ktorej vytváral najrôznejšie kovové artefakty. Mnohé z nich boli navrhnuté tak, aby mu pomohli s jeho hendikepom. Príbeh hovorí o sade 20 trojnožiek na kolesách, ktoré boli schopné pohybu vlastnou silou a slúžili na donášku jedla na bankety bohov.¹¹ Hefaistos si taktiež vytvoril humanoidných pomocníkov v podobe mladých žien zo zlata. Týmto služobníckam bola daná inteligencia a reč a od nesmrteľných bohov sa naučili mnohým užitočným veciam na podporu svojho pána.¹²

⁸ ČAPEK, Karel. *Loupežník. R.U.R. Bílá nemoc*. Praha : Československý spisovatel, 1983.

⁹ KANG, Minsoo. *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*. Harvard : Harvard University Press, 2011, s. 21. <https://doi.org/10.4159/9780674059412>

¹⁰ WARWICK, Kevin. *March of the Machines: Why the New Race of Robots Will Rule the World*. Urbana : University of Illinois Press, 2004. Warwick svoju obavu zhrnul do troch bodov: 1. My ľudia sme v súčasnosti dominantnou formou života na Zemi kvôli našej celkovej inteligencii. 2. Je možné, že stroje sa v primerane blízkej budúcnosti stanú inteligentnejšími ako ľudia. 3. Stroje sa potom stanú dominantnou formou života na Zemi.

¹¹ HOMÉROS, *Ilias*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1962, Kniha 18, verš 372 – 377.

¹² HOMÉROS, *Ilias*. Kniha 18, verš 410 – 240.

Nie všetky Hefaistove výtvary však boli vytvorené pre jeho osobnú potrebu. Bol tiež kováčom bohov a vytváral pre nich zbrane a brnenia. Podľa mýtu Zeus požiadal Hefaista, aby vytvoril automat pre jedného z jeho synov, kráľa Kréty, Minoa. Hefaistos na tento účel postavil obrovského bronzového muža menom Talos. Talos mal za úlohu trikrát denne obchádzať ostrov, aby chránil Krétu pred prípadnými votrelcami a to tak, že hádzal kamene na každého, kto predstavoval hrozbu.¹³

V klasickom antickom svete bol remeselník Daidalos známy nielen únikom z labyrintu kráľa Minoa, ale aj ako stavitel realistických, samostatne sa pohybujúcich sôch ľudí a zvierat. Najzaujímavejším aspektom týchto sôch je, že sa ukazujú ako nepoddajné a neustále sa snažiace o útek. Čo následne núti majiteľov, aby ich fyzicky obmedzovali.¹⁴ Toto správanie je zrejme alegóriou otroctva a správania sa divých zvierat v túžbe po slobode. Rovnako sa však objavuje aj v neskorších moderných zobrazeniach automatov a neskôr robotov.

Koncept autonómneho zariadenia sa v antike neobjavuje len v mýtoch, ale je diskutovaný aj v rámci filozofických prác. Aristoteles sa v prvej knihe *Politiky* zamýšľa nad povahou majetku, vrátane majetku vo forme otrokov. Začína predbežnou definíciou majetku ako nástroja na udržiavanie života a otroka definuje ako „živý nástroj“. Následne sa nakoľko zamyslí nad zariadením (nástrojom), ktoré by fungovalo ako otrok a mohlo by vykonávať svoju vlastnú úlohu na rozkaz alebo predvídanim vôle ľudí. Ako príklady uvedie mýtické samohybné trojnožky Hefaista a pohybujúce sa (oživené) sochy Daidala. Nakoniec ešte ukáže potenciál a dôsledky takýchto zariadení, keď píše: „[...] keby teda aj člunky tkali samy od seba a paličky hrali na gitare, potom by ani stavitelia nepotrebovali pomocníkov, ani páni otrokov.“¹⁵

Zrejme najznámejším menom, ktoré sa v antike spája s automatmi, je vynálezca a matematik Heron z Alexandrie (asi 1. storočie pred Kr.). V niekoľkých dochovaných traktátoch, ako je napr. *Pneumatica*, Heron opisuje fungovanie mnohých automatov vrátane spievajúcich vtákov, satyrov nalievajúcich vodu, tancujúcej postavy boha Pana a bábkového divadla poháňaného vzduchom, parou a vodou. Automaty, ktoré Heron spomína, boli skutočne skonštruované alebo explicitne opísané z hľadiska ich mechanického fungovania.¹⁶

Mnohé z návrhov automatov, ktoré navrhol Heron a niektorí ďalší antickí vynálezcovia (ako Ctesibius alebo Philon z Alexandrie), sa zachovali v ranostredovekých arabských a islamských textoch – napríklad u bratov Banu Musa z Bagdadu (9. storočie) a al-Džazářího v 12. storočí a ovplyvnili konštruktérov automatov v nasledujúcich obdobiach.¹⁷

Najmä v dôsledku straty antických mechanických znalostí po páde Západorímskej ríše sa v Európe raného stredoveku len zriedka vyskytujú záznamy o automatoch. Až z trinásteho storočia pochádza záznam o stavbe takýchto zariadení,

¹³ MAYOR, Adrienne. *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*. Princeton : Princeton University Press, 2018, s. 7 – 15. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779xn>

¹⁴ MAYOR, *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*, s. 90 – 91.

¹⁵ ARISTOTELES. *Politika*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 32.

¹⁶ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 16.

¹⁷ MAYOR, *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*, s. 201.

a to v podobe zábavného domu vybaveného automatmi zvierat na pobavenie hostí grófa Roberta II. z Artois.¹⁸

V období stredoveku sa automaty zároveň javia aj ako produkty mágie praktizovanej zlými čarodejníkmi, najmä vo forme „nekromancie“, odsudzovanej formy mágie spojenej s kriesením mŕtvych a vyvolávaním démonov. Napríklad v artušovskej romanci *Perlesvaus* zo začiatku trinásteho storočia sa hrdina Perceval stretáva s párom ozbrojených medených strážcov hradu, ktorí boli vytvorení nekromantickým umením.¹⁹

Viacerí myslitelia obdobia renesancie znovuobjavili mnohé zo starovekých textov a myšlienok. Najväčší génius svojej doby Leonardo da Vinci, pravdepodobne inšpirovaný spismi Herona z Alexandrie, vypracoval návrh humanoidného automatu.²⁰ V roku 1497 navrhol „automatického rytiera“, ktorý dokázal vykonávať viaceré pohyby a bol ovládaný strunami a kladkami. Najpravdepodobnejším účelom tohto robotického rytiera však bolo vystrašiť a pobaviť návštevníkov svojho majiteľa a rytier zrejme nemal praktické bojové uplatnenie.²¹

V roku 1533 vydal nemecký filozof a alchymista Henricus Cornelius Agrippa svoju trojzväzkovú knihu *De Occulta Philosophia*. Tento monumentálny prehľad magického a okultného myslenia svojej doby sa v druhom zväzku podrobne zaoberá myšlienkou automatov a ponúka celý katalóg rôznych typov takýchto zariadení.²² Agrippa používa grécky termín „automat“ v zmysle umelého samohybného stroja a cituje Aristotelovu *Politiku* a odkazuje na Hefaistove trojnožky z Homéra. Agrippa však výslovne poukazuje na automat ako na typ zázraku, ktorý možno dosiahnuť pomocou takzvanej prírodnej a nebeskej mágie. Prírodná mágia, podľa Agrippu, zahŕňala poznatky matematiky a mechaniky, ako aj alchymie a astrológie a ďalších okultných vied.²³ Podobné nadprirodzené sily hrali úlohu aj v legende o Golemovi, ktorá je najčastejšie spájaná s osobou pražského rabína Jehuda Loew ben Bezalel. V tradičnej židovskej mystike bol Golem mechanická bytosť vytvorená z hliny a oživená prostredníctvom kabalistických rituálov a božských síl.

Potom ako Agrippa na začiatku 16. storočia oživil grécke slovo „automat“ a urobil z neho predmet mágie, prevzali tento termín viacerí filozofi 17. storočia. Oni toto slovo spájali so samohybným strojom, ktorý má plne mechanické funkcie bez miesta pre magickú alebo inú nadprirodzenú silu. Zároveň sa automat stal základom nového pohľadu na človeka a svet.

V piatej časti *Rozpravy o metóde* (*Discours de la méthode* 1637) René Descartes načrtáva svoju predstavu mechanickej fyziológie človeka a domnieva sa, že živé telo treba v zásade považovať za komplexný stroj alebo druh automatu. Ľudské bytosti sú vlastne spojením dvoch prvkov – tela, čo je Bohom vytvorený automat z hmoty, a duše ako nehmotnej entity, ktorá poskytuje vedomie a komunikáciu. V tomto zmysle sú

¹⁸ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 61.

¹⁹ BRUCE, Douglas. Human Automata in Classical Tradition and Mediaeval Romance. In *Modern Philology*, 1913, roč. 10, č. 4, s. 18. <https://doi.org/10.1086/386901>

²⁰ KHRISNAN, *Killer Robot s: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, s. 14.

²¹ ROSHEIM, Mark Elling. *Leonardo's Lost Robots*. Berlin; Heidelberg : Springer-Verlag, 2006, s. 112.

²² KANG, *Sublime Dreams of Living Machines : The Automaton in the European Imagination*, s. 84.

²³ *Ibid.*, s. 85 – 86.

zvieratá považované za čisto mechanické konštrukcie, pretože nemajú dušu. Descartes však zvieratám priznáva istú inteligenciu, ktorá pochádza z mechaniky tela-stroja, je však nižšieho typu ako racionalita človeka, ktorá vychádza z duše.²⁴

Descartova machanistická vízia sa odráža aj v dielach iných veľkých filozofov tej doby. Thomas Hobbes začína svoje dielo *Leviathan* (1651) porovnaním prirodzených výtvorov Boha a umelých produktov človeka. Uvádza, že človek dokáže napodobňovať umenie Boha tým, že vie vytvoriť automaty, stroje, ktoré sa samy pohybujú pomocou pružín a koliesok. Automaty majú svoj vlastný umelý život, keďže, podľa Hobbesa, život nie je nič iné než pohyb údov, ktorý má svoj počiatok v nejakej dôležitejšej časti.²⁵ V konečnom dôsledku aj štát – Leviatan – je vlastne umelý človek. Silnejší ako prirodzený človek, ale fungujúci na rovnakom princípe. Suverén je umelá duša dávajúca telu život, úradníci sú kľby, odmeny a tresty sú nervy, majetok je sila, ľudia práca a zákony rozum.²⁶

Analógia medzi automatmi a mechanickým pohľadom na človeka viedla k tomu, že automat sa stal ústrednou metaforou celého mechanistického svetonázoru, ktorý bol dominantný prakticky až do konca 18. storočia.²⁷ Mnohí prírodní filozofi klasického osvietenstva si predstavovali vesmír ako veľký stroj, ktorý stvoriteľ uviedol do pravidelného pohybu podľa svojich racionálnych zákonov. Politickí myslitelia tohto obdobia opisovali štát ako stroj, ktorého mechanikom bol osvietený panovník, podobne lekári mali tendenciu považovať telo za stroj.

Začiatkom 18. storočia vytvoril francúzsky vynálezca Jacques de Vaucanson sériu slávnych automatov, ktoré sa stali fenoménom svojej doby a odštartovali „zlatý vek“ automatov.²⁸ Dva z nich, hráč na flautu a hráč na tamburínu - boli humanoidné automaty, ktoré hrali skladby na skutočných nástrojoch. Avšak Vaucansonov najslávnejší výtvor bola mechanická kačica, ktorá vedela chodiť, kvákať, jesť obilie a dokonca sa aj vyprázdňovať.²⁹ Jeho mechanické zariadenia podnecovali predstavivosť verejnosti a viedli k vytvoreniu viacerých inovácií (napr. prvé gumené trubicce), ktoré sa objavili v množstve iných strojov.³⁰ V období neskorého osvietenstva popularita automatov ešte vzrástla, a to vďaka automatom (a rôznym kuriozitám), ktoré vytvorili Jaquet-Droz, James Cox, či bratislavský rodák Johann Wolfgang von Kempelen. Jeho slávny a tajomstvami opradený šachový automat známy ako „Turek“ (1770) mu priniesol celosvetovú slávu a fascinoval verejnosť i známe osobnosti dlho po svojom vzniku.³¹

²⁴ DESCARTES, Rene. *Rozprava o metóde. Pravidlá na vedenie rozumu*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1954.

²⁵ HOBBS, Thomas. *Leviathan*. Praha : Oikoymenh, 2009, s. 11.

²⁶ Ibid., s. 11.

²⁷ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 112.

²⁸ Ibid., s. 175.

²⁹ SPRINGER, J. Paul. *Outsourcing War to Machines: The Military Robotics Revolution*. Praeger Security International. 2018 s. 60. <https://doi.org/10.5040/9798400694707>

³⁰ Ibid., s. 60.

³¹ KANG, M. *Sublime Dreams of Living Machines : The Automaton in the European Imagination*, s. 176 – 179. Mechanický Turek však nebol automat v pravom zmysle slova. Šlo o sofistikovanú ilúziu a v skutočnosti robil ťahy skrytý ľudský šachista.

Práve vzhľadom na obrovský úspech a slávu reálnych automatov sa v polovici 18. storočia objavilo užšie chápanie automatov v zmysle samohybných zariadení s účelom napodobňovať živých tvoroch, ktoré však nemali špecifickú úžitkovú funkciu. Slovo „automat“ sa tak v európskej kultúre začalo spájať so samohybným strojom v podobe človeka alebo zvierata.³²

Vzhľadom na názov diela filozofa Julienu de La Mettrie *Človek stroj* (*L'Homme machine* 1747) sa priam ponúka označiť túto prácu za konečné vyvrcholenie mechanického obrazu sveta. Materialista La Mettrie robí posledný krok a odhadzuje predstavu nemotnej, transcendentnej duše človeka a predstavuje človeka ako organický automat. La Mettrie opisuje mozog ako „osvietený stroj“ a pýta sa, prečo by to, že má človek podiel na prirodzenom zákone, z neho urobilo niečo iné ako stroj?³³

Do konca 18. storočia však termín „automat“ nadobudol ešte jeden význam, a to v dôsledku kritickej reflexie mechanického obrazu sveta. Automat sa začína používať na označenie človeka neschopného nezávislého myslenia a konania, ktorému chýba niečo podstatné pre človeka. Kým filozofi ako Descartes používali analógiu medzi automatom a človekom v pozitívnom zmysle, Jean-Jacques Rousseau v románe *Julie, neboli, Nová Heloisa* (*Julie, ou la nouvelle Héloïse*, 1761) naznačuje skôr negatívne konotácie.³⁴ Automat začína nadobúdať dnes už známe asociácie spojené s človekom konajúcim bezmyšlienkovito, respektíve bez vlastnej vôle. Mark Seltzer v tejto súvislosti poukazuje na zvláštnu skutočnosť, že „automat“ môže označovať osobu, ktorej v podstate chýba autonómia v dôsledku útlaku, rôznych obmedzení, nedostatku alebo konformizmu.³⁵

Do obdobia konca 18. storočia a začiatku 19. storočia literárni vedci zároveň kladú počiatky vedecko-fantastickej literatúry. Mnohí autori písali príbehy, ktoré zahŕňali tajomno, čarodejníkov, nekromantov, šialencov, duchov, monštrá a automaty. Zrejme najznámejším dielom tohto obdobia je gotický horor Mary Shelleyovej *Frankenstein – čiže moderný Prometeus* (*Frankenstein; or, The Modern Prometheus* 1818), ktorý rozpráva príbeh vytvorenia umelého živého tvora a následnej vzbury voči svojmu tvorovi.³⁶ Hoci výtvar doktor Frankenstein nie je mechanický automat, ale umelo oživený biologický tvor zložený z časti mŕtvych ľudských tiel, možno ho chápať ako živý automat. Jeho stvoriteľ ho nedokázal kontrolovať a vytvorené monštrum získalo vlastnú vôľu a nezávislosť, podobne ako automat, ktorý samostatne koná potom, čo bol spustený.

Spisovateľom, ktorý často využil automat vo svojich dielach, bol E. T. A. Hoffmann, známy autor fantastickej literatúry tohto obdobia. V poviedke *Die Automate* (1814) Hoffmann predstavuje hovoriaci automat, ktorý funguje ako orákulum, schopné komunikovať s nadprirodzenom a bytosťami z iného sveta.³⁷ V známejšej poviedke *Sandmann – Piesočný démon* (*Der Sandmann*, 1816) má automat podobu mladej ženy Olympie, do ktorej sa zamiluje mladý Natanael. Hoci všetci priatelia

³² Ibid., s. 112.

³³ Ibid., s. 130.

³⁴ ROUSSEAU, Jean Jacques. *Julie, neboli, Nová Heloisa*. Praha : Josef Pelc, 1912.

³⁵ SELTZER, Mark. *Bodies and Machines*. New York : Routledge, 1992, s. 109.

³⁶ SHELLEY, M. W., *Frankenstein čiže moderný Prometeus*. Bratislava : Tatran, 1969.

³⁷ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 208.

Natanaela upozorňujú, že Olympia nie je človekom, Natanael je Olympiou natoľko očarený, že sa ju rozhodne požiadať o ruku. Potom, ako Natanael náhodou zisťuje, že Olympia je skutočne automat a nie živá bytosť, zošalie a spácha samovraždu.³⁸

Technologický pokrok, postupná industrializácia a vedecké objavy, najmä v oblasti termodynamiky a elektromagnetizmu, mali výrazný vplyv na uvažovanie o automatoch v druhej polovici 19. storočia. Termodynamická teória vytvorila súbor univerzálne použiteľných vzorcov, ktoré kvantifikovali fungovanie všetkých dynamických entít od parného stroja po prírodné entity, z hľadiska práce a výdaja tepla.³⁹ Elektromagnetizmus poskytol vhodný zdroj energie pre fungovanie automatov a automat tak už nie je reprezentovaný hodinovým strojčekom, ale parným alebo elektromagnetickým strojom.⁴⁰ Uvažovanie o automatoch však ovplyvnili aj niektoré ďalšie vedecké teórie, ako aj nové umelecké smery a spoločensko-politické zmeny.

Viktoriánsky spisovateľ Samuel Butler v utopickom románe *Erewhorn* (1872) aplikuje Darwinovu evolučnú teóriu na vývoj strojov a poukazuje na vývoj technológií v posledných storočiach, a to od jednoduchých nástrojov, ako sú páka a kladka až po lokomotívu. Butler vzhľadom na rýchlosť mechanickej evolúcie varuje pred prichádzajúcim vekom autonómnych alebo „živých“ strojov, v ktorom sa človek ocitne v postavení podradnej rasy. Nazdáva sa, že strojom treba okamžite vyhlásiť vojnu a každý stroj by mal byť zničený.⁴¹

Auguste de Villiers de l'Isle Adam vo vedecko-fantastickom románe *Budoucí Eva* (*L'Ève future*, 1886) predstavil elektromagnetický automat v ženskej podobe, ktorý je ovládaný nadprirodzeným duchom. V tomto príbehu americký vynálezca Edison vytvorí dokonalú umelú napodobeninu speváčky Alice, androida meno Hadala. Hadala je určená pre Edisonovho priateľa lorda Ewalda, ktorý je zamilovaný do krásnej, avšak emocionálne a inteligenčne prázdnej Alice. Hadala je automat poháňaný elektromagnetickou energiou, avšak oživený Edisonovou mystickou asistentkou, duchovnou bytosťou menom Sowana. Krásna a inteligentná Hadala je zároveň naprogramovaná tak, aby sa odstránili emocionálne a inteligenčné nedostatky skutočnej Alice. Na konci príbehu Lord Ewald uverí v ľudskosť Hadaly a odchádza s ňou domov do Anglicka.⁴²

Na konci 19. storočia sa v krátkej hororovej poviedke Ambrosa Biercea *Moxon's Master* (1893) zrejme prvýkrát objavuje prípad, keď automat úmyselne zabil človeka. Vrahom sa stal šachový automat, ktorý v návale zlosti usmrtil svojho tvorca Moxona, potom ako s ním prehral šachovú partiu.⁴³

Skúsenosť s prvou svetovou vojnou, ako konfliktom, v ktorom boli moderné technológie v masovom rozsahu využité na zabíjanie, zásadne ovplyvnila pohľad na automaty medzivojnového obdobia. Literárne zobrazenia automatov z tohto ob-

³⁸ HOFFMANN, Ernst Theodor Amadeus. *Sandmann - Piesočný démon a iné strašidelné príbehy*. Bratislava : Monokel, 2019.

³⁹ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 299.

⁴⁰ Ibid., s. 230.

⁴¹ Ibid., s. 224. Autor poviedky však nedoprial postavám šťastný spoločný život. Pri plavbe do Anglicka sa loď potopila a Hadala, ktorá sa nachádzala v nákladnom priestore, klesla na dno spolu s loďou.

⁴² de VILLIERS de L'ISLE-ADAM, Auguste. *Budoucí Eva*. Praha : F. Topič, 1920.

⁴³ KANG, *Sublime Dreams of Living Machines: The Automaton in the European Imagination*, s. 180.

dobia často zdôrazňujú dehumanizujúce a deštruktívne aspekty technológií a priemyselnej výroby. Príbehy sú oveľa temnejšie, zahŕňajú katastrofy s veľkým počtom ľudských obetí a zničením ľudskej civilizácie.⁴⁴ Tieto katastrofy sú spôsobené vzburou strojov proti ľuďom, alebo vzburou ľudských robotníkov, ktorí sú zredukovaní na bezduché pracovné automaty proti strojom a ich tvorcom. Stroje sú zároveň niekedy zobrazované ako iracionálne či dokonca šialené entity.

V divadelnej hre Karla Čapka *R.U.R.* (1920) sa prvýkrát objavuje slovo „robot“, ktoré veľmi rýchlo nahradilo slovo „automat“ pre označenie umelých samostatne sa pohybujúcich/konajúcich entít. Roboti v Čapkovej hre sú umelé humanoidné bytosti vytvorené z novo-objavenej organickej hmoty, a sú takmer nerozoznateľní od ľudí. Sú vyrábaní a montovaní v špecializovaných továrňach, sú nesmierne výkonní, pracovití a dokážu sa učiť. Najprv sú masovo využívaní v priemysle a úplne nahradia každú ľudskú manuálnu prácu. Následne sú použité vo vojnových konfliktoch proti vzbúreným robotníkom, ktorých pripravili o prácu a nakoniec sa sami vzbúria proti ľuďom a prakticky vyhladia celé ľudstvo. Na konci príbehu dvaja roboti – Primus a Helena prejavia vzájomný cit a starosť o druhého a stávajú sa novým Adamom a Evou.⁴⁵

Podobný scenár zahŕňajúci vzburu strojov proti ľuďom sa objavuje aj v ďalších dielach tohto obdobia. Romain Rolland v diele (filmovom scenári) *La Révolte des Machines* (1921) rozpráva príbeh vzbury všetkých strojov proti svojim pánom. Stroje sú však vykreslené ako iracionálne a vedené nutkaním bojovať a ničiť. Nakoniec sa samy zničia vo všeobecnom boji strojov proti strojom a preživší ľudia zakladajú agrárnu spoločnosť bez strojov.⁴⁶

V expresionistickom sci-fi filme režiséra Fritza Langa *Metropolis* (1927) sa objavuje humanoidný robot (*Maschinenmensch*) menom Mária, vytvorený šialeným vynálezcom ako nástroj na vyvolanie chaosu a konfliktu medzi robotníkmi a elitou mesta Metropolis. Mária-robot vydávajúca sa za skutočnú Máriu-človeka, manipuluje verejnú mienku a podnecuje priemyselných robotníkov, aby povstali proti svojim pánom a strojom. Počas vzbury si však robotníci uvedomia, že boli zneužití a Máriu-robota upália na hranici ako čarodejnicu.⁴⁷

Misoo Kang vo svojej knihe o dejinách automatov uvádza, že apokalyptický charakter príbehov medzivojnového obdobia predstavuje vyvrcholenie stáročia trvajúcej ambivalencie voči živému stroju. To však neznamená, že v nasledujúcich obdobiach nedošlo k žiadnemu novému vývoju v jeho konceptuálnom použití. Naopak, v druhej polovici dvadsiateho storočia došlo k explózii prác zaoberajúcich sa automatom, respektíve robotom.⁴⁸

Vzniklo množstvo literárnych diel od autorov ako Isaac Asimov, Stanisław Lem, Arthur C. Clarke, Philip K. Dick a William Gibson, Ian McEwan, Neal Stephenson, filmových spracovaní ako *Deň, keď sa zastavila Zem* (1951), *Zakázaná planéta* (1956), *2001: Vesmírna odysea* (1968), *Westworld* (1973), *Blade Runner* (1982), séria *Terminátor* (1984, 1991), *Ghost in the Shell* (1995), séria *Matrix* (1999, 2003, 2003), *A. I. Umelá*

⁴⁴ Ibid., s. 267, 279.

⁴⁵ ČAPEK, Karel. *Loupežník. R.U.R. Bilá nemoc*. Praha : Československý spisovatel, 1983.

⁴⁶ KANG, Sublime Dreams of Living Machines : The Automaton in the European Imagination s. 283 – 285.

⁴⁷ *Metropolis*. film, 1927. Reštaurovaná verzia 2010, dĺžka 148 minút.

⁴⁸ KANG, Sublime Dreams of Living Machines : The Automaton in the European Imagination, s. 297.

inteligencia (2001), *Wall-E* (2008), *Ona* (2013), *Ex Machina* (2015), ako aj vedeckých prác z oblasti psychológie, filozofie, kognitívnej vedy, počítačovej vedy, umelej inteligencie, kybernetiky, strojového učenia a robotiky – ako novej interdisciplinárnej vednej oblasti skúmajúcej roboty.

Autorom termínu „robotika“ je Isaac Asimov, jedna z ústredných postáv sci-fi literatúry 20. storočia. Asimov je zrejme taktiež prvým autorom, ktorý sa v literatúre pokúsil vytvoriť pravidlá na kontrolu robotov. Asimov naformuloval „tri zákony robotiky“, ktoré mali byť naprogramované do robotov, aby sa zabezpečilo, že sa roboty nestanú nebezpečnými pre ľudstvo⁴⁹. Zákony, ktoré navrhol, zneli:

1. Robot nesmie zraniť človeka ani svojou nečinnosťou pripustiť, aby si človek ublížil.
2. Robot musí poslúchať príkazy, ktoré mu dávajú ľudské bytosti, okrem prípadov, keď by takéto príkazy boli v rozpore s prvým zákonom.
3. Robot musí chrániť svoju vlastnú existenciu, pokiaľ takáto ochrana nie je v rozpore s prvým a druhým zákonom.

Asimovove zákony majú stále veľký vplyv v moderných diskusiách o etike autonómnych systémov a umelej inteligencie. Avšak aj pri takýchto zákonoch existuje možnosť, že sa veci pokazia, čoho príkladom môže byť román Jacka Williamsona *Humanoidi* (1948), kde sa roboty riadia prvým zákonom a v mene tohto zákona uväznia všetkých ľudí a prevzmu kontrolu nad celou civilizáciou.⁵⁰ Je tiež okamžite zrejmé, že prvý zákon robotiky je v priamom rozpore s primárnym poslaním autonómnych zbraňových systémov.

Roboty idú do vojny

Robotické zbrane možno chápať ako roboty, ktoré sú navrhnuté a používané na vojenské účely a vykazujú určitý stupeň autonómie pri vykonávaní úloh v bojových operáciách. Tieto zariadenia sú vybavené senzormi na vnímanie okolia, sú programovateľné a schopné manipulovať alebo interagovať so svojim prostredím. Robotické zbrane sa líšia podľa stupňa autonómie a podľa typu úloh, ktoré vykonávajú, a môžu byť diaľkovo ovládané (napr. tele-operované), alebo autonómne, schopné vykonávať aspoň niektoré funkcie nezávisle od ľudského zásahu.⁵¹

História robotických zbraní začína diaľkovo ovládanými, bezpilotnými zbraňami, ktoré postupne získali väčšiu nezávislosť od svojich operátorov a samo-navádzanými a riadenými strelami, respektíve muníciou, ktorá je v súčasnosti známa ako presne navádzaná munícia (PGM). Jeden z prvých, kto postavil diaľkovo ovládaný stroj, bol slávny srbský vynálezca Nikola Tesla. V roku 1898 Tesla predviedol prvý

⁴⁹ Prvá verzia „troch zákonov robotiky“ sa objavila v krátkom príbehu *Runaround* (1942). Túto poviedku obsahovala aj slávna zbierka poviedok publikovaná v roku 1950 pod názvom *I, Robot*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://en.wikipedia.org/wiki/Three_Laws_of_Robotics> [27. 10. 2024]

⁵⁰ DINELO, Daniel. *Technophobia!: Science Fiction Visions of Posthuman Technology*. University of Texas Press, 2005, s. 68 – 70.

⁵¹ K definícií robotických zbraní pozri: KHRISNAN, *Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, s. 5; GALLIOTT, Jai. *Military Robots Mapping the Moral Landscape*. Ashgate : The University of New South Wales, 2015, s. 4 – 5. <https://doi.org/10.4324/9781315595443>; SPRINGER, *Outsourcing War to Machines : The Military Robotics Revolution*, s. 5 – 6. <https://doi.org/10.4324/9781315595443>

prototyp člna, ktorý bol diaľkovo ovládaný rádiom. Tesla rovnako zostrojil rádiom riadené torpédo, ktoré sa neúspešne pokúsil ponúknuť americkému ministerstvu obrany.⁵² Počas prvej svetovej vojny boli vytvorené a použité prvé rádiom riadené zbraňové systémy. Na základe Teslových vynálezov nemecké námorníctvo postavilo niekoľko diaľkovo ovládaných člnov naplnených výbušninami a experimentovalo s diaľkovo ovládaným torpédom.⁵³ Britské letectvo experimentovalo s diaľkovo ovládanými lietadlami, alebo takzvanými „lietajúcimi torpédami“. Podľa tohto vzoru americké letectvo v roku 1918 skonštruovalo podobné letecké torpédo s názvom *Kettering Bug*.⁵⁴ V priebehu druhej svetovej vojny viaceré krajiny vytvorili diaľkovo alebo káblom ovládané pásové vozidlá s kontajnerom na výbušniny (napr. nemecký *Goliáš*). Japonská armáda vyvinula dva prototypy diaľkovo ovládaných tankov.⁵⁵ V rámci projektu *Afrodita* USA používali rádiom riadené lietadlá naplnené výbušninami na samovražedné útoky voči opevneným cieľom.⁵⁶ Počas studenej vojny sa zaviedlo niekoľko rôznych technológií a vyvinuli sa typy diaľkovo ovládaných systémov, ktoré sa dodnes používajú. Diaľkovo ovládané bezpilotné lietadla, častejšie označované ako drony, boli v 80. rokoch 20. storočia nasadené do bojových operácií, avšak využívali sa najmä na zber spravodajských informácií alebo ako návnady.⁵⁷

Podľa amerického politológa Petra W. Singera zlomový moment pre bezpilotné lietadlá nastal počas vojen v Afganistane a Iraku.⁵⁸ Dron *MQ-1 Predator*, uvedený do prevádzky v polovici 90. rokov, bol pôvodne navrhnutý ako diaľkovo ovládané lietadlo s autonómnymi letovými schopnosťami na prieskumné účely. Neskôr bol vybavený raketami Hellfire, čo mu umožnilo vykonávať nielen tisíce prieskumných misií, ale aj stovky ozbrojených útokov. Ďalší derivát týchto dronov *MQ-9 Reaper* bol priamo skonštruovaný na nosenie rozsiahleho zbraňového arzenálu ovládaného ľudskými operátormi a zároveň mal schopnosť autonómneho letu. Americké drony ako *Global Hawk* a *X-47B* a britský *Taranis* sú v súčasnosti schopné vzlietnuť, pristáť a lietať autonómne, bez zásahu človeka. Tieto a podobné schopnosti má pravdepodobne množstvo bezpilotných lietadiel ďalších krajín.⁵⁹

Drony však neboli jedinou formou bezpilotných zariadení, ktoré sa uplatnili počas vojen v Iraku a Afganistane. Široké uplatnenie našli najmä diaľkovo ovládané pozemné systémy. *PackBot* je teleoperačne ovládané pásové vozidlo s mechanickou rukou a s obmedzenými autonómnymi funkciami. Tieto funkcie zahŕňajú schopnosť samostatne sa navigovať cez prekážky alebo sa vrátiť na východiskové miesto. *PackBot* bol pôvodne nasadzovaný hlavne na zneškodňovanie improvizovaných

⁵² KHRISNAN, *Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, s. 15.

⁵³ GALLIOTT, *Military Robots Mapping the Moral Landscape*, s. 20.

⁵⁴ de VRIES, Barry. *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*. Leiden – Boston : Brill Nijhoff, 2023, s. 13. <https://doi.org/10.1163/9789004524316>

⁵⁵ KHRISNAN, *Killer Robots: Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, s. 17.

⁵⁶ SPRINGER, *Outsourcing War to Machines: The Military Robotics Revolution*, s. 65.

⁵⁷ de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 14.

⁵⁸ SINGER, W. Peter. *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. New York : Penguin, 2009, ebook.

⁵⁹ de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 13.

výbušných zariadení, neskôr boli tieto roboty vybavené ďalším príslušenstvom vrátane palných zbraní.⁶⁰ Singer poukazuje na viaceré prípady, keď vojaci pociťovali silnú náklonnosť k svojim *PackBotom* a uvádza, že niekedy takéto väzby viedli vojakov k tomu, že vojaci riskovali svoje životy pre záchranu svojich robotov.⁶¹

Od čias, keď človek prvýkrát hodil kameňom, až do dnešných dní existuje snaha zasiahnuť nepriateľa na diaľku. Projektily vrhané prakom alebo výstrely z luku a dela však boli často nepresné a miera nepresnosti sa zvyšovala so vzdialenosťou. Počas druhej svetovej vojny, keď rakety, strely a bomby zvýšili vzdialenosť, na ktorú mohli vojaci zasiahnuť nepriateľa, sa začali vyvíjať metódy na ich presnejšie zamierenie. Objavili sa prvé úspešné pokusy implementovať systém riadenia do vnútra zbrane, ktoré dali vzniknúť takzvanej presne navádzanej munícii.⁶²

Zrejme prvou úspešnou presne navádzanou municiou bolo nemecké torpédo *G7e/T4 Falke* a jeho vylepšený model *G7es/T5 Zaunkönig*, predstavené v roku 1943. Na rozdiel od bežných torpéd, ktoré plávali po priamke a mohli ľahko minúť pohybujúcu sa loď, obidve torpéda používali akustický samo-navádzací vyhľadávač na sledovanie cieľov a korekciu chýb v mieri. V roku 1944 v rámci projektu nemeckých „zázračných zbraní“, ktoré mali zmeniť priebeh vojny, sa objavili prvé riadené strely a balistické rakety. Lietajúca bomba *V-1* obsahovala jednoduchý navigačný systém a časovač na určenie doletu. Po uplynutí stanoveného času časovač vypol motor, čo spôsobilo, že *V-1* začala padať na cieľovú oblasť. Balistická raketa *V-2* bola vybavená inerciálnym navigačným systémom (INS), ktorý bol tvorený gyroskopmi a akcelerometrami. Raketový motor sa vypol po dosiahnutí predvolenej rýchlosti a výšky, ktoré boli vypočítané na základe parametrov letu. Raketa následne letela po balistickej dráhe bez potreby vonkajšieho riadenia.⁶⁴

Zbrane ako torpéda s akustickým navádzaním a rakety *V-2* ukázali potenciál zbraní s vlastným navádzaním. V povojnovom období sa pozornosť venovala najmä rozvoju inerciálnych navigačných systémov, ktoré umožnili balistickým raketám sledovať predprogramované trajektórie bez potreby vonkajšieho riadenia. Tieto systémy tvorili základ strategických rakiet s jadrovými hlavicami.⁶⁵

Od 70. rokov došlo k rozšíreniu používania samo-navádzanej munície (*homing munition*). Strely ako *AIM-9 Sidewinder* používali infračervené senzory na sledovanie tepelného podpisu cieľa, čo im umožnilo autonómne navádzanie bez ďalšieho zásahu operátora. V námorných operáciách sa zaviedli protilodné strely, ako *Harpoon*, ktoré kombinovali radarové a akustické navádzanie na zasahovanie pohybujúcich sa cieľov.⁶⁶ Samo-navádzané zbrane využívajú pasívne alebo aktívne senzory. Pasívne senzory detegujú prostredie, napríklad hluk lodných motorov, kým aktívne

⁶⁰ SPRINGER, *Outsourcing War to Machines : The Military Robotics Revolution*, s. 94.

⁶¹ SINGER, *Wired for War : The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, ebook (For the Love of Robot section, para. 11).

⁶² SCHARRE, Paul. *Armáda strojov : Autonómne zbrane a budúcnosť vojny*. Bratislava : Ikar, 2019, s. 51.

⁶³ Ibid., s. 51.

⁶⁴ KHRISNAN, *Killer Robots : Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*, s. 16 – 17.

⁶⁵ SCHARRE, *Armáda strojov : Autonómne zbrane a budúcnosť vojny*, s. 52.

⁶⁶ Ibid., s. 54.

senzory, ako radar, vysielajú signály na lokalizáciu cieľa. Niektoré navádzané zbrane sa „zamknú“ na cieľ pred odpálením, iné ho hľadajú až po odpálení.⁶⁷

V 90. rokoch sa do presne navádzanej munície začal integrovať globálny navigačný systém (GPS), čo umožnilo zasiahnuť pevné ciele s minimálnou odchýlkou. Moderné samo-navádzané zbrane typu „vystrel a zabudni“ (*fire-and-forget*), ako britská strela *Brimstone*, kombinujú viacero senzorových systémov, vrátane radaru a infračerveného navádzania. Tieto zbrane dokážu identifikovať a vybrať cieľ na základe signatúr v jeho databáze, ako sú veľkosť alebo tvar cieľa.⁶⁸

Munícia, ktorá kombinuje prvky presných zbraní s vlastnosťami bezpilotných systémov, sa označuje ako „vyčkávajúca munícia“ (*loitering munition*). Táto munícia používa navádzacie systémy, ako sú optické, infračervené alebo radarové senzory, ktoré umožňujú identifikáciu a presné zameranie cieľa. Zároveň je schopná letu a podobne ako bezpilotné systémy dokáže v cieľovej oblasti čakať na svoj cieľ. Izraelská strela *IAI Harpy NG* je schopná „potulovať sa“ a hľadať akýkoľvek radarový signál. Keď takýto signál zachytí, použije svoju databázu priateľských frekvencií a v prípade že vyhodnotí signál ako nepriateľský (neznámy), nasmeruje svoj kurz na tento systém a letí až do zasiahnutia cieľa. Robí to bez toho, aby operátor mohol určiť, ktoré konkrétne zariadenie strela zasiahne alebo ju zastaví pred jej dopadom.⁶⁹

Ako odpoveď na vzrastajúcu hrozbu, ktorá prichádzala od riadených a navádzaných striel, bol koncom 70. a začiatkom 80. rokov vytvorený a nasadený americký systém blízkej protivzdušnej obrany lodí známy ako *Phalanx CIWS*. *Phalanx* bol navrhnutý ako systém poslednej línie obrany proti rýchlo letiacim cieľom. Prvá verzia mala základný radarový systém schopný sledovať ciele, ale bez schopnosti rozlíšiť rôzne druhy objektov. Na prelome 90. rokov bol predstavený pokročilejší model vybavený infračervenými senzormi a technológiou automatického zameriavania cieľov (ATR), ktorá umožňovala rozpoznávať rôzne hrozby, ako sú malé člny, drony či rakety. *Phalanx* dokáže fungovať vo viacerých režimoch od plnej ľudskej kontroly až po režim, keď samostatne identifikuje, sleduje a zasiahne ciele, ktoré sú príliš rýchle na to, aby na ne ľudia zareagovali.⁷⁰ Známy izraelský *Iron Dome*, americký systém protivzdušnej obrany *Patriot* a mnohé ďalšie využívajú podobné technológie.

Posledných dvadsať rokov je predmetom osobitého záujmu oblasť kybernetických zbraní. Roboty nemusia byť nutne chápané len ako hmotné entity, a aj počítačové vírusy, červy a iný škodlivý softvér môžu spĺňať kritériá robotických zbraní. Vzhľadom na povahu kybernetického boja ponúka táto oblasť pomerne široké uplatnenie. V súčasnosti sa vyvíjajú programy, ktoré by mali byť schopné nezávisle vyhľadávať a nájsť zraniteľné miesta v systémoch nepriateľa a následne tieto medzery využiť s potenciálom ovplyvniť (poškodiť) fyzické zariadenia. Najznámejším príkladom kybernetickej zbrane, ktorú použil štát, je pravdepodobne „počítačový červ“ *Stuxnet*.⁷¹ *Stuxnet* (prvýkrát identifikovaný v roku 2010) bol pravdepodobne

⁶⁷ Ibid., s. 53.

⁶⁸ de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 21.

⁶⁹ Ibid., s. 21.

⁷⁰ Ibid., s. 17.

⁷¹ Ibid., s. 20.

použitý na spomalenie iránskeho jadrového programu tým, že spôsobil nesprávne fungovanie jadrových centrifúg.⁷² Keďže samotný vírus urobil konečné rozhodnutie „zaútočiť“ na počítače ovládajúce centrifúgy, niektorí autori sa preto domnievajú, že ho možno považovať za prvý nasadený autonómny zbraňový systém.⁷³

Vojensky najzaujímavejším a najkontroverzejším typom robotických zbraní sú autonómne zbraňové systémy alebo „roboti zabijaci“. V odbornej literatúre sa termín „autonómny zbraňový systém“ rovnako ako výraz „roboti zabijaci“ („killer robots“) objavil v prvom desaťročí 21. storočia. Autori ako Robert Sparrow (2007) a Noel Sharkey (2010) varujú pred použitím autonómnych zbraní a volajú po ich (preventívnom) zákaze.⁷⁴ Na druhej strane Ronald Arkin (2009) obhajuje výhody týchto zbraní a domnieva sa, že môžu byť v súlade s medzinárodným právom a dokonca konať morálnejšie ako ľudskí aktéri.⁷⁵

Diskusia o morálnych a právnych otázkach autonómnych zbraní sa naplno rozvinula po zverejnení *Smernice 3000.09 o autonómii v zbraňových systémoch* (2012) ministerstva obrany Spojených štátov (U.S. DoD), ktorá obsahovala v súčasnosti najrozšírenejšiu definíciu autonómnych zbraní. Do širokej diskusie o problémoch autonómnych zbraní sa následne zapojili viaceré mimovládne a medzinárodné organizácie, ako aj odborníci zo širokého spektra oblastí. Už viac ako dekádu existuje hnutie na zastavenie vývoja autonómnych zbraní. „Kampaň za zastavenie robotov zabijakov“ (*The Campaign to Stop Killer Robots*) iniciovala organizácia *Human Rights Watch* a v súčasnosti ju podporuje viac ako 200 medzinárodných a mimovládnych organizácií.⁷⁶ Otvorený list organizácie *Future of Life Institute*, ktorý volá po zákaze autonómnych zbraní mimo zmysluplnej ľudskej kontroly, doteraz podpísalo viac ako 4900 odborníkov na umelú inteligenciu a robotiku a 27 000 ďalších jednotlivcov.⁷⁷ S cieľom riešiť rôzne výzvy spojené s autonómnymi zbraňami bola zriadená osobitná skupina vládnych expertov pri OSN, ktorá sa k tejto téme pravidelne stretáva. Doteraz vyjadrilo podporu zákazu autonómnych zbraní 30 štátov.⁷⁸

Podľa mnohých odborníkov a ďalších zainteresovaných strán sa autonómne zbraňové systémy v súčasnosti ešte nepoužívajú a ich vznik sa kladie do blízkej

⁷² Minimálne v období medzi koncom roku 2009 a začiatkom roku 2010 Irán nahradil približne 1000 centrifúg vo svojom závode v Natanz, čo sa pripisuje škodám spôsobeným Stuxnetom. CROTOF, Rebecca, *The Killer Robots Are Here : Legal and Policy Implications*. In *Cardozo Law Review*, 2015, roč. 36, č. 5, s. 1854.

⁷³ BACKSTROM Alan - HENDERSON, Ian. New capabilities in warfare: an overview of contemporary technological developments and the associated legal and engineering issues in Article 36 weapons reviews. In *International Review of the Red Cross*, 2012. roč. 94, č. 886, s. 503. <https://doi.org/10.1017/S1816383112000707>

⁷⁴ SPARROW, Robert. Killer robots. In *Journal of Applied Philosophy*, 2007, roč. 24, č. 1, s. 62 - 77, <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2007.00346.x>; SHARKEY, Noel. Saying No! to Lethal Autonomous Targeting. In *Journal of Military Ethics*, 2010. roč. 9, č. 4, s. 369 - 83. <https://doi.org/10.1080/15027570.2010.537903>

⁷⁵ ARKIN, C. Ronald. *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*. Boca Raton, FL : CRC Press, 2009. <https://doi.org/10.1201/9781420085952>

⁷⁶ Dostupné na internete: <<http://www.stopkillerrobots.org>> [7.8. 2024]

⁷⁷ Dostupné na internete: <<https://futureoflife.org/fli-open-letters/>> [7.8. 2024]

⁷⁸ Dostupné na internete: <<https://www.pgaction.org/declaration-support-treaty-prohibition-faw.html>> [7.8. 2024]

alebo vzdialenej budúcnosti.⁷⁹ Naopak časť autorov sa domnieva, že takéto zbrane sú vo výzbroji mnohých štátov už niekoľko desaťročí.⁸⁰

Aj keď v súčasnosti neexistuje dohoda na tom, ako tieto zbrane definovať, najcitovanejšia definícia hovorí, že ide o zbrane, ktoré po svojej aktivácii dokážu vybrať a zasiahnuť cieľe bez ďalšej ľudskej interakcie.⁸¹ Táto definícia chápe autonómiu zbraní ako vzťah medzi strojom a človekom, pričom sa sústreďí na úlohu ľudského operátora pri rozhodovaní stroja o výbere a útoku na cieľ. Autonómia je definovaná schopnosťou systému konať nezávisle od ľudského zásahu.

Autonómia v zmysle interakcie človeka so strojom však nemusí byť chápaná binárne. Autonómia skôr vyjadruje mieru kontroly stroja nad svojimi funkciami vzhľadom na mieru zásahu zo strany človeka. Autonómia systému sa tak bude pohybovať na škále a v tomto zmysle môžeme rozlíšiť tri úrovne kontroly zbrane⁸². 1) „Polo-autonómne zbrane“ (semi-autonomous), zbrane, ktoré na vykonanie kľúčových rozhodnutí, ako je identifikácia cieľov alebo spustenie útoku vyžadujú zásah operátora. Zbrane môžu samostatne vyberať cieľe, ale nemôžu útočiť bez priameho príkazu ich ľudského operátora v reálnom čase.⁸³ Smernica US sem zaraďuje zbrane, ktoré môžu zaútočiť len na cieľe vybrané operátorom, vrátane samo-návádzanej munície typu „vystreľ a zabudni“.⁸⁴ 2) „Zbrane s autonómiou pod dohľadom“ (supervised autonomous) umožňujú, ale nevyžadujú ľudský zásah. Zbrane môžu samostatne vyberať cieľe a zaútočiť, ale zostávajú pod dohľadom operátora, ktorý môže zrušiť alebo zmeniť rozhodnutie o útoku v reálnom čase. 3) „Plne autonómne zbrane“ (fully autonomous) konajú samostatne a neumožňujú ľudský zásah v reálnom čase. Tieto zbrane sú schopné vyberať cieľe a použiť silu bez možnosti operátora zrušiť rozhodnutie o útoku v reálnom čase.⁸⁵

Viaceré štáty, medzinárodné organizácie a odborníci sa domnievajú, že medzi autonómne zbrane patria okrem *plne autonómnych zbraňových systémov* aj *zbraňové systémy s autonómiou pod dohľadom*, ktoré umožňujú ľudským operátorom prevziať kontrolu nad ovládaním zbraňového systému, ale po aktivácii môžu vybrať

⁷⁹ Human Rights Watch, *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*. Report, 19 November 2012; Convention on Certain Conventional Weapons (CCW/GGE). *Non-exhaustive Compilation of Definitions and Characterizations*. CCW Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapon System. CCW/GGE.1/2023/CRP1.

⁸⁰ CROTOF, *The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications*, s. 1837; International Committee of the Red Cross. *ICRC Position on Autonomous Weapon Systems. ICRC Position and Background Paper*. 4550/002 2021; SCHARRE, Armáda strojov: Autonómne zbrane a budúcnosť vojny, s. 59.

⁸¹ United States Department of Defense (U.S. DoD). *Directive 3000.09 on Autonomy in Weapon Systems*, 2023, s. 21. Podobne definujú autonómne zbraňové systémy aj International Committee of the Red Cross, *Report of the ICRC Expert Meeting on Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects*. Geneva, 26.-28. March 2014, s. 1; Human Rights Watch. *Shaking the Foundations: The Human Rights Implications of Killer Robots*. Report, 2014, s. 1.

⁸² Rozlíšenie na „semi-autonomous“, „supervised-autonomous“ a „fully autonomous“ používa americké ministerstvo obrany v *Smernici 3000.09*, ako aj ďalšie strany.

⁸³ DEL MONTE, A. Louis. *Genius Weapons : Artificial Intelligence, Autonomous Weaponry, and the Future of Warfare*. Prometheus Books, 2018, s. 70.

⁸⁴ U.S. DoD, *Directive 3000.09 on Autonomy in Weapon Systems*, s. 23.

⁸⁵ SCHARRE, Paul – HOROWITZ, C. Michael. *An Introduction to Autonomy in Weapon Systems*. Working Paper. Center for New American Security, 2015, s. 6.

a zasiahnuť cieľe bez ďalšieho ľudského vstupu.⁸⁶ Naopak *polo-autonómne zbraňové systémy* nie sú považované za autonómne zbraňe.

Problémom je, že mnohé zbrane označované ako *polo-autonómne* dokážu pracovať aj v móde *autonómia pod dohľadom*, čo z nich v podstate robí autonómne zbrane. Najmenej tridsať krajín v súčasnosti využíva na obranu lodí, vozidiel a základní pred útokmi *autonómne zbraňové systémy pod dohľadom* rôznych typov. Po prepnutí do automatického režimu tieto systémy samy zasiahnu prichádzajúce rakety alebo strely bez ďalšieho zásahu človeka.⁸⁷ *Zbrane s autonómiou pod dohľadom* sú potrebné za okolností, keď rýchlosť bojov prekonáva reakčný čas ľudskej obsluhy. Patria medzi ne napríklad americký bojový systém *Aegis*, už spomínaný zbraňový systém *Phalanx*, pozemné systémy protivzdušnej a protiraketovej obrany, ako napríklad americký Patriot a nemecký *MANTIS*, či systémy aktívnej ochrany pozemných vozidiel, ako napríklad izraelský *Trophy* alebo ruský systém *Arena*.⁸⁸

Tieto obranné systémy možno považovať za autonómne zbrane, ktorých použitie je úzko profilované na okamžitú obranu proti strelám, raketám alebo lietadlám. Ľudia dohliadajú na ich fungovanie v reálnom čase a môžu zasiahnuť do chodu zbrane. Existujú však aj *plne autonómne zbrane*, ktoré fungujú bez ľudského dohľadu. Vyčkávajúcá munícia, ktorá vyhľadáva cieľe v širokej oblasti, a keď ich objaví, zničí ich bez možnosti zásahu operátora, spĺňa kritériá takejto zbrane. Príkladom je súčasný izraelský dron *Harpy*. Americká protilodná strela *Tomahawk (TASM)* z osemdesiatych rokov 20. storočia bola rovnako schopná samostatne vyhľadávať a zaútočiť na lode bez možnosti zásahu a Paul Scharre ju označuje za prvú operačne plne autonómnou zbraň.⁸⁹ Napriek predstave, že autonómne zbrane ešte len prídu, zdá sa, že prípady autonómnych zbraní poznáme minimálne desaťročia.

Počiatky autonómnych zbraní však môžu siahať ešte ďalej do minulosti. V technickom zmysle zrejme aj obyčajné pozemné míny spĺňajú kritériá pre autonómne zbraňové systémy. Po aktivácii a umiestnení ľudským operátorom môže mína „vyberať“ a zasiahnuť svoj cieľ bez interakcie človeka.⁹⁰ Podobne ako sofistikovanejšie moderné systémy, míny reagujú na vonkajšie signály a ako ukazujú protitankové míny alebo magnetické míny sú schopné obmedziť svoju reakciu iba na špecifické signály a cieľe. Senzory a proces „výberu“ cieľa zbrane sú, samozrejme, veľmi primitívne. Pri tlakom aktivovaných mínach pozostávajú z tlakového spínača, ktorý „vyberá“ cieľe, ktoré vyvíjajú dostatočný tlak, a ignoruje tie, ktoré nie. Pri magnetických mínach je to magnetometer alebo cievka, ktoré reagujú na zmenu magnetického poľa. Pri akustických mínach je to hluk a vibrácie, pri infračervených mínach tepelné žiarenie motora. Bezpochyby ide o veľmi hrubý a neúčinný spôsob rozlišovania

⁸⁶ U.S. DoD, *Directive 3000.09 on Autonomy in Weapon Systems*, s. 21.

⁸⁷ SCHARRE, *Armáda strojov: Autonómne zbrane a budúcnosť vojny*, s. 57.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 58.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 62.

⁹⁰ McFARLAND, Tim. *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*. Cambridge : University Press, 2020, s. 81. <https://doi.org/10.1017/9781108584654> Podobne aj: de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 15; BURRI, Susanne. What is the Moral Problem with Killer Robots? In JENKINS, Ryan – ROBILLARD, Michael – STRAWSER, Bradley Jay (eds.). *Who Should Die? The Ethics of Killing in War*, Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 166; SCHARRE, *Armáda strojov: Autonómne zbrane a budúcnosť vojny*, s. 63 – 64.

medzi vojenskými a civilnými cieľmi, čo je dôvod, prečo sú protipechotné míny zakázané. Napriek tomu, v technickom zmysle takéto zariadenie „vyberá“ a zasahuje ciele bez zásahu človeka.⁹¹

V rámci diskusie o autonómnych zbraňových systémoch však mnohí odborníci odmietajú považovať míny za rovnocenné s *autonómnymi* alebo *automatizovanými* zbraňami a zvyčajne sú tieto zbrane označované ako *automatické*.⁹² *Automatické* zbrane síce môžu získavať informácie (napr. tlak na senzor), fungovať podľa vopred nastavených podmienok (napr. tlak väčší ako 980 Pa) a zasahovať ciele nezávisle od ľudskej intervencie, avšak vlastne iba reagujú na podnety či spustenie spínača. Naproti tomu sa vo všeobecnosti predpokladá, že *autonómne* zbrane sú omnoho sofistikovanejšie a *automatické* zbrane v určitom ohľade presahujú.

Čo presne však budú kritici *automatických* zbraňami vyčítať, závisí od toho, čo budú rozumieť pod *autonómnymi* zbraňami. Niektorí autori označujú systémy ako autonómne, keď bola dosiahnutá určitá minimálna prahová úroveň zložitosti systému, napríklad schopnosť systému spracovať informácie a vyvodiť závery pre reakciu.⁹³ Ďalší zdôrazňujú schopnosť vybrať cieľ, ktorý nebol vopred vybraný operátorom.⁹⁴ Viacerí autori vyhradzujú spojenie autonómny zbraňový systém pre systémy, ktoré sú schopné určitej formy strojového učenia, adaptability alebo emergentného správania, ktoré nie je priamo predvídateľné.⁹⁵ Iní autori skôr naznačujú, že autonómne zbraňové systémy by mali byť definované ako stroje, ktoré fungujú nielen nezávisle od ľudského operátora, ale aj bez kontroly zo strany ich dizajnérov a programátorov.⁹⁶ Schopnosti automatických zbraní tak budú považované za príliš jednoduché, obmedzené, predvídateľné či kontrolovateľné.

Všetky takéto prístupy však neodvodzujú chápanie autonómnych zbraní od vzťahu človek-stroj, respektíve nechápu autonómiu z hľadiska úlohy, ktorú má ľudský operátor systému, pokiaľ ide o konečné rozhodnutia o použití sily. Autonómiu zbraňových systémov chápu ako sofistikovanosť rozhodovacích schopností systému, respektíve autonómia sa týka komplexnosti kognitívnych procesov a správania stroja. To však predstavuje odlišný rozmer alebo dimenziu uvažovania o tom, čo je

⁹¹ McFARLAND, *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*, s. 81.

⁹² Pozri napr.: BOULANIN, Vincent – VERBRUGGEN, Maaike. *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems*. Stockholm International Peace Research Institute, Report, 2017, s. 6 a 9. V texte sa o mínach píše aj ako o „reaktívnych“ alebo „jednoduchých reflexných systémoch.“

⁹³ CROOTOFF, *The Killer Robots Are Here : Legal and Policy Implications*, s. 1855.

⁹⁴ HOROWITZ, C. Michael. Why Words Matter: The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems. In *Temple International and Comparative Law Journal*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 86.

⁹⁵ MARRA, C. William – McNEIL, K. Sonia. Understanding “The Loop”: Regulating the Next Generation of War Machines. In *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 2013, roč. 36, č. 3, s. 1154; TADDEO, Mariarosaria – BLANCHARD, Alexander. A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons. In *Science and Engineering Ethics*, 2022, roč. 28, č. 5, s. 17, <https://doi.org/10.1007/s11948-022-00392-3>; SEIXAS-NUNES, Afonso. *The Legality and Accountability of Autonomous Weapon Systems*. Cambridge : Cambridge University Press, 2022, s. 82, <https://doi.org/10.1017/9781009090001>; de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 47.

⁹⁶ SPARROW, Robert. Robots and Respect: Assessing the Case against Autonomous Weapon Systems. In *Ethics and International Affairs*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 108. <https://doi.org/10.1017/S0892679415000647>

to autonómia strojov.⁹⁷ Obidva rozmery sú možným a legitímnym základom kategorizácie, avšak tieto rozmery sú od seba nezávislé. Zbraňový systém môže byť autonómny v tom zmysle, že nevyžaduje žiadnu ľudskú interakciu, hoci sám o sebe alebo úloha, ktorú vykonáva, môžu byť veľmi jednoduché.

Záver

V západnej kultúre ľudia už stáročia premýšľajú, konštruujú a rozprávajú príbehy o automatoch. Automat a neskôr robot zohral významnú úlohu vo svete ideí a koncept umelej, samostatne fungujúcej entity sa objavil vo viacerých významných intelektuálnych dielach histórie ľudstva. Toto historické uvažovanie má výrazný vplyv na naše dnešné vnímanie technológií a ich schopností. Zároveň sa odráža aj v súčasnej diskusii o autonómnych zbraňových systémoch.

V antike sa slovom „automat“ označovali samostatne – bez vonkajšej sily – sa pohybujúce objekty, čo zahŕňalo výtvary gréckych bohov, diela mýtických ľudských hrdinov a reálne objekty umu ľudských konštruktérov. Staroveký koncept automatu vytvoril základ pre naše súčasné chápanie autonómnych systémov a dnešné autonómne stroje možno vnímať ako pokračovanie technológie, ktorá sa „sama“ pohybuje.

V období stredoveku a renesancie získal automat nadprirodzenú povahu. Mohol byť vyrobený prostredníctvom „prírodnej mágie“ a mnohí v ňom videli nebezpečenstvo pôsobenia okultných síl. Pocit tajomstva, očakávanie zázračných schopností a strach z neznámeho sprevádza aj mnohé súčasné technológie. Slovom Arthura C. Clarka: „Každá dostatočne vyspelá technológia je na nerozoznanie od mágie“. Roboty tak môžu rovnako vzbudzovať iracionálne očakávania o dokonalých a neomylných systémoch, ako aj vyvolávať iracionálne obavy z technológií, ktoré môžu „zošalieť“.

Počas vedeckej revolúcie sa automat premenil z predmetu mágie na ústrednú črtu mechanistickej vízie sveta, v ktorej všetko, vrátane štátu a človeka, mohlo byť chápané ako stroj. To podnietilo uvažovanie o hraniciach medzi človekom a strojom a vyvolalo nové otázky o duši, mysli či slobodnej vôli. Na konci osvietenstva však už bola myšlienka človek-automat vnímaná negatívnym spôsobom. Automat sa stal symbolom ľudskej osoby, ktorá je manipulovateľná, neautonómna a koná bez myslenia, čím stráca svoju ľudskú stránku. Zdá sa, že myšlienka automatu vyvolávala nielen úžas a obdiv, ale zároveň pocity hrôzy a opovrhnutia. Podobne moderné zbraňové technológie majú obrovský potenciál využitia a zároveň vyvolávajú etické otázky ohľadom dehumanizovanej vojny, v ktorej budú o zabíjaní ľudských bytostí rozhodovať stroje.

Rastúce obavy z technologického pokroku, ktorý by mohol prekonať ľudské schopnosti viedli k tomu, že už na prelome 19. a 20. storočia boli automaty vnímané ako potenciálne nebezpečné. Objavila sa predstava vzbúrených robotov, ktoré sa vymkli ľudskej kontrole a stali sa existenčnou hrozbou pre celé ľudstvo. V 20. storočí sa predstavy o robotoch rozšírili do povedomia širokej verejnosti prostredníctvom

⁹⁷ K diskusii o rôznych prístupoch k definícii autonómnych zbraní a dimenziách autonómie podrobnejšie: CROOTOFF, *The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications*, s. 1851 – 1853; HOROWITZ, *Why Words Matter : The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems*, s. 85 – 98; de VRIES, *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*, s. 41 – 49.

diel popkultúry, v ktorých sú roboty často zobrazované ako hrozba pre ľudstvo a súčasť dystopickej budúcnosti. Tieto obavy sú prítomné aj v súčasnej diskusii o autonómnych zbraňových systémoch, ktoré sú často prezentované ako možná hrozba pre globálnu bezpečnosť. Autonómne zbrane môžu fungovať s minimálnou alebo žiadnou ľudskou intervenciou, čo vyvoláva otázky ohľadom kontroly ich fungovania. Existujú obavy, že autonómne zbraňové systémy by mohli konať nepredvídateľne alebo spôsobom, pri ktorom by ľudia nemali kontrolu nad ich konaním.

Myšlienka zbrane, ktorá by „bojovala samostatne“, má svoje korene v podobe bronzového Talosa v antickej mytológii. Podobné samostatne fungujúce objekty sa však nachádzajú aj mytologických príbehoch iných civilizácií. Nadprirodzenými silami poháňané bojové mechanizmy sa taktiež objavujú v stredovekých príbehoch a legendách. Myšlienka robotov bojujúcich vo vojnovom konflikte sa prvýkrát objavila na začiatku 20. storočia v divadelnej hre Karla Čapka *R.U.R.* Hoci primárne nejde o vojenské roboty, príbeh ukazuje, ako by takéto umelé bytosti mohli byť vo vojne využité.

Robotické zbrane a autonómne zbraňové systémy predstavujú výsledok dlhšej histórie snahy o minimalizáciu priameho ľudského zásahu do vojenských operácií. Táto vízia sa postupne menila na realitu v dôsledku technologickému pokroku. Vďaka možnostiam moderných technológií sa autonómne zbrane stávajú postupne zaujímavejšími ako tie, o ktorých ľudstvo uvažovalo vo fantastických príbehoch a legendách.

História autonómnych zbraní zrejme začína jednoduchými mechanizmami, ako sú míny, ktoré môžu „vyberať“ ciele podľa určitých vonkajších signálov. Míny spĺňajú základnú definíciu autonómnych zbraní, aj keď ich schopnosť „vyberať“ ciele je veľmi primitívna. Postupne však vývoj priniesol sofistikovanejšie systémy, ako sú automatické obranné systémy alebo vyčkávacíca munícia. Tieto systémy, ktoré kombinujú rôzne navádzacie technológie, ako sú infračervené, optické alebo radarové senzory, dokážu identifikovať a zasiahnuť ciele bez zásahu operátora.

Najrozšírenejšia definícia autonómnych zbraní chápe autonómiu ako schopnosť systému konať nezávisle od priameho zásahu človeka a zdôrazňuje vzťah „človek-stroj“. Pri hodnotení autonómnych zbraní je potrebné rozlišovať medzi odlišnými rozmermi (dimenziami) autonómie, ktoré sa týkajú miery ľudskej kontroly nad výberom a útokom na cieľ a komplexnosti správania zbraňových systémov. Toto rozlíšenie je nevyhnutné pre správne pochopenie, čo znamená „autonómia“ v zmysle v súčasnosti najrozšírenejšej definície autonómnych zbraňových systémov. Autonómia môže existovať na rôznych úrovniach, od jednoduchých mechanických zariadení až po sofistikovaných „robotov zabijakov“.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

ARISTOTELES. *Politika*. Bratislava : Kalligram, 2006.

ARKIN, C. Ronald. *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*. Boca Raton, FL : CRC Press, 2009. <https://doi.org/10.1201/9781420085952>

- ASARO, M. Peter. How Just Could a Robot War Be? In BRIGGLE, Adam – WAELEBERS, Katinka – BREY, Philip (eds.). *Current Issues in Computing and Philosophy*. Amsterdam : IOS Press, 2008.
- BACKSTROM Alan, HENDERSON, Ian. New capabilities in warfare : an overview of contemporary technological developments and the associated legal and engineering issues in Article 36 weapons reviews. In *International Review of the Red Cross*, 2012. roč. 94, č. 886, s. 483 – 514. <https://doi.org/10.1017/S1816383112000707>
- BOULANIN, Vincent – VERBRUGGEN, Maaïke. *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems*. Stockholm International Peace Research Institute, Report, 2017.
- BRUCE, Douglas. Human Automata in Classical Tradition and Mediaeval Romance. In *Modern Philology*, 1913, roč. 10, č. 4, s. 1 – 16. <https://doi.org/10.1086/386901>
- BURRI, Susanne. What is the Moral Problem with Killer Robots? In JENKINS, Ryan – ROBILARD, Michael – STRAWSER, Bradley Jay (eds.). *Who Should Die? The Ethics of Killing in War*, Oxford : Oxford University Press, 2017.
- Convention on Certain Conventional Weapons (CCW). *Non-exhaustive Compilation of Definitions and Characterizations*. CCW Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapon System. CCW/GGE.1/2023/CRP.1., 2023.
- CROTOF, Rebecca. The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications. In *Cardozo Law Review*, 2015, roč. 36, č. 5, s. 1837 – 1915.
- ČAPEK, Karel. *Loupežník. R.U.R. Bílá nemoc*. Praha : Československý spisovatel, 1983.
- DEL MONTE, A. Louis. *Genius Weapons : Artificial Intelligence, Autonomous Weaponry, and the Future of Warfare*. Prometheus Books, 2018.
- DESCARTES, Rene. *Rozprava o metóde. Pravidlá na vedenie rozumu*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1954.
- DINELLO, Daniel. *Technophobia! : Science Fiction Visions of Posthuman Technology*. Texas : University of Texas Press, 2005.
- GALLIOTT, Jai. *Military Robots Mapping the Moral Landscape*. Ashgate: The University of New South Wales, 2015. <https://doi.org/10.4324/9781315595443>
- HOFFMANN, Ernst Theodor Amadeus. *Sandmann - Piesočný démon a iné strašidelné príbehy*. Bratislava : Monokel, 2019.
- HOBBES, Thomas *Leviathan*. Praha : Oikymen, 2009.
- HOMÉROS. *Ilias*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1962.
- HOROWITZ, C. Michael. Why Words Matter: The Real World Consequences of Defining Autonomous Weapons Systems. In *Temple International and Comparative Law Journal*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 85 – 98.
- Human Rights Watch (HRW). *Losing Humanity : The Case against Killer Robots*. Report 19, November 2012.
- International Committee of the Red Cross. *ICRC Position on Autonomous Weapon Systems*. ICRC Position and Background Paper. 4550/002, 2021.
- KANG, Minsoo. *Sublime Dreams of Living Machines : The Automaton in the European Imagination*. Harvard : Harvard University Press, 2011. <https://doi.org/10.4159/9780674059412>
- KHRISNAN, Armin. *Killer Robots : Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*. Ashgate, 2009.
- MARRA, C. William – McNEIL, K. Sonia. Understanding “The Loop”: Regulating the Next Generation of War Machines. In *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 2013, roč. 36, č. 3, s. 1139 – 1185.
- McFARLAND, Tim. *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. <https://doi.org/10.1017/9781108584654>
- MING Xie, *The Fundamentals of Robotics: Linking Perception to Action*. River Edge : World Scientific, 2003. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779xn>

- MAYOR, Adrienne. *Gods and Robots : Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*. Princeton : Princeton University Press, 2018. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc779xn>
- Metropolis*. (film), 1927. Reštaurovaná verzia 2010, dĺžka 148 minút.
- NEEDHAM, Joseph. *Science & Civilisation in China. Volume 2. History of Scientific Thought*. Cambridge : Cambridge University Press, 1956.
- ROSHEIM, Mark Elling *Leonardo's Lost Robots*. Berlin; Heidelberg : Springer-Verlag, 2006.
- ROUSSEAU, Jean Jacques. *Julie, neboli, Nová Heloisa*. Praha : Josef Pelc, 1912.
- SCHARRE, Paul *Armáda strojov: Autonómne zbrane a budúcnosť vojny*. Bratislava : Ikar, 2019.
- SCHARRE, Paul – HOROWITZ, C. Michael. *An Introduction to Autonomy in Weapon Systems*. Working Paper. Center for New American Security, 2015.
- SEIXAS-NUNES, Afonso. *The Legality and Accountability of Autonomous Weapon Systems*. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. <https://doi.org/10.1017/9781009090001>
- SELTZER, Mark. *Bodies and Machines*. New York : Routledge, 1992.
- SHARKEY, Noel. Saying No! to Lethal Autonomous Targeting. In *Journal of Military Ethics*, 2010. roč. 9, č. 4, s. 369 – 83. <https://doi.org/10.1080/15027570.2010.537903>
- SHELLEY, W. Mary. *Frankenstein – čiže moderný Prometheus*. Bratislava : Tatran, 1969.
- SINGER, W. Peter. *Wired for War : The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. New York : Penguin, 2009. (ebook)
- SLOAN, Elinor. *The Revolution in Military Affairs: Implications for Canada and NATO*. Montreal; Kingston; London; Ithaca : McGill-Queen's University Press, 2002.
- SPARROW, Robert. Killer robots. In *Journal of Applied Philosophy*, 2007, roč. 24, č. 1, s. 62 – 77. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2007.00346.x>
- SPARROW, Robert. Robots and Respect: Assessing the Case against Autonomous Weapon Systems. In *Ethics and International Affairs*, 2016, roč. 30, č. 1, s. 93 – 116. <https://doi.org/10.1017/S0892679415000647>
- SPRINGER, J. Paul. *Outsourcing War to Machines: The Military Robotics Revolution*. New York; London; Oxford; New Delhi; Sydney : Praeger Security International, 2018. <https://doi.org/10.5040/9798400694707>
- TADDEO, Mariarosaria – BLANCHARD, Alexander. A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons. In *Science and Engineering Ethics*, 2022, roč. 28, č. 5, s. 1 – 22. <https://doi.org/10.1007/s11948-022-00392-3>
- United States Department of Defense (U.S. DoD). *Directive 3000.09 on Autonomy in Weapon Systems*, 2023.
- VERUGGI, Gianmarco – OPERTO, Fiorella. Roboethics: Social and Ethical Implications of Robotics. In SICILIANO, Bruno – KHATIB, Oussama. (eds.). *Springer Handbook of Robotics*, Dordrecht : Springer Verlag, 2008. https://doi.org/10.1007/978-3-540-30301-5_65
- de VILLIERS de L'ISLE-ADAM, Auguste. *Budoucí Eva*. Praha : F. Topič, 1920.
- de VRIES, Barry. *Individual Criminal Responsibility for Autonomous Weapons Systems in International Criminal Law*. Leiden – Boston : Brill Nijhoff. 2023. <https://doi.org/10.1163/9789004524316>
- WANG, Jiefei – HERATH, Damith. What Makes Robots? Sensors, Actuators, and Algorithms. In HERATH, Damith – St-ONGE, David. (eds.). *Foundations of Robotics : Multi-disciplinary Approach with Python and ROS*. Springer Nature Singapore, 2022, s. 177 – 203. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1983-1_7
- WARWICK, Kevin. *March of the Machines: Why the New Race of Robots Will Rule the World*. Urbana : University of Illinois Press, 1997.

Elektronické zdroje

ČAPEK, Karel. O slově robot. *Lidové noviny*. 24. 12. 1933. [on-line] <<https://www.lidovenoviny.cz/ctecka.aspx?d=24.12.1933&e=LN1#strana=12>> [7.8. 2024]
Dostupné na internete: <<http://www.stopkillerrobots.org>>[7.8. 2024]
Dostupné na internete: <<https://futureoflife.org/fli-open-letters/>>[7.8. 2024]
Dostupné na internete: <<https://www.pgaction.org/declaration-support-treaty-prohibition-faw.html>> [7.8. 2024]
UN Security Council. *Final report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Security Council resolution 1973 (2011)*. S/2021/229, 8 March 2021, s. 17. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/s-2021-229.php>> [27. 10. 2024]

SUMMARY

From Mythical Automatons to the Lethal Robotic Weapons of the 21st Century

The text explores the historical development of automata and robots, tracing their origins from mythology and philosophy to the evolution of modern autonomous weapon systems. It examines how cultural narratives and technological innovations have shaped the understanding and implications of autonomous machines, particularly in the context of military use.

Autonomous weapon systems (AWS), often referred to as “killer robots,” have become a controversial and transformative force in modern warfare. These systems are the result of centuries of human thought and innovation in autonomous mechanisms. Understanding their historical development is essential for addressing the ethical, legal, and technological challenges they bring.

The text traces the origins of automata to ancient myths, such as Hephaestus's self-moving tripods and the bronze guardian Talos. These creations laid the groundwork for envisioning independent machines. Philosophers like Aristotle expanded on these ideas, imagining tools that could function without human input. His reflections on automation foreshadowed modern discussions about labor and technology.

During the Renaissance, automata and mechanical devices gained new significance. Heinrich Cornelius Agrippa explored the connection between mechanics, science, and mysticism, blending esoteric ideas with technological possibilities. The Enlightenment moved these concepts into a mechanistic framework. René Descartes likened the human body to a machine governed by natural laws, describing its functions as mechanical processes. Inspired by these ideas, Jacques de Vaucanson created intricate automata, such as his mechanical duck, which simulated biological processes like digestion.

In the 19th and 20th centuries, automata became central to literature, exploring the ethical and existential questions of artificial life. Mary Shelley's *Frankenstein* examined themes of creation and responsibility, warning of the dangers of unchecked technological ambition. Samuel Butler, in his essay *Erewhon*, cautioned that machines might evolve like living organisms, foreseeing a future where humanity could become subordinate to its creations. Karel Čapek's play *R.U.R.* introduced the term “robot” and depicted a dystopian world where artificial workers rebelled against humans, reflecting anxieties about industrialization and technological progress.

Modern literature and media continue to explore these themes, often reflecting society's fascination with and fears of robots and artificial intelligence. Isaac Asimov's *I, Robot* introduced the Three Laws of Robotics to ethically constrain robots. Films such as *The Terminator* and *The Matrix* portray dystopian futures where robots rise against humanity,

illustrating fears of losing control over intelligent machines. These stories emphasize anxieties about artificial intelligence surpassing human intelligence, potentially threatening human existence. These narratives highlight the duality of progress and continue to shape debates about robotics and artificial intelligence.

The use of robots in warfare has evolved from basic remote-controlled devices and guided munitions to sophisticated autonomous systems. Early innovations during World War I and II included remotely operated torpedoes, bombs, and devices like the Goliath tank. These systems demonstrated the utility of unmanned weapons but relied heavily on human operators.

Modern drones emerged as an extension of remotely controlled weapons. The MQ-1 Predator, initially designed for reconnaissance, developed into a semi-autonomous robotic weapon equipped with Hellfire missiles. Its successor, the MQ-9 Reaper, increased operational autonomy with advanced sensors and greater payload capacity. These systems represent a gradual shift toward more independent military robots.

Another significant step was the introduction of precision-guided munitions (PGM), which can autonomously track and engage targets. Examples include acoustic torpedoes and V-2 rockets, followed by post-war innovations such as GPS-guided bombs. By the late 20th century, systems like the AIM-9 Sidewinder missile introduced "fire-and-forget" capabilities, enabling autonomous operation after launch.

Loitering munitions, such as Israel's Harpy drone, further advanced autonomy, allowing devices to hover, identify targets, and attack independently. Defensive systems like the Phalanx CIWS and Iron Dome automate responses to fast threats, increasingly relying on autonomous functions.

The text adopts the U.S. Department of Defense's definition of AWS, describing them as systems capable of selecting and engaging targets without human intervention. This definition emphasizes the relationship between human operators and machines, focusing on the degree of human involvement in decision-making.

One implication of this definition is its inclusiveness, encompassing advanced technologies like AI-driven drones as well as simpler systems like landmines. Although landmines use primitive mechanisms, such as pressure switches, they meet the criteria for AWS by independently selecting and engaging targets.

The text states that weapon autonomy can be evaluated along at least two dimensions: the degree of interaction between humans and machines and the complexity of a system's decision-making processes. The first dimension examines how much control humans retain, ranging from semi-autonomous systems requiring input to fully autonomous systems. The second dimension evaluates the cognitive abilities of the system, including adaptability and learning. These dimensions operate independently, adding complexity and challenges to the classification and regulation of such systems.

From mythical automata to modern AWS, humanity's relationship with autonomous systems has always been shaped by fascination and fear. These technologies embody the promise of innovation and the risk of losing control. As AWS continue to evolve, societies must address questions of regulation, accountability, and ethics to ensure these systems enhance security rather than threaten it.

Mgr. Ivan Koniar, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <ivan.koniar@ku.sk>
ORCID ID: 0009-0008-6003-9392

Prírodnosť a norma: komparácia prístupov Tomáša Akvinského a Philippy Footovej¹

MICHAL CHABADA

Nature and norm: a comparison of the approaches of Thomas Aquinas and Philippa Foot

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.82-99>

ABSTRACT: The article deals with the problem of human nature as a source of moral normativity in the work of Thomas Aquinas and Philippa Foot. We will focus on the understanding of human nature in both authors and distinguish between its two meanings. In a broader sense, human nature represents a entity whose content are basic natural inclinations and needs of a biological and psychological nature, which play a key role in the teleology of human life. In fulfilling these inclinations and needs, the individual achieves natural resources that form the metaframework of practical reasoning. Human nature in its proper meaning is identical to the practical rationality of an actor who judges the fulfillment of natural needs, arranges them and resolves conflicts between them, thus becoming his proper source of moral normativity.

Keywords: Human Nature, Practical Reason, Naturalistic Fallacy, Moral Norm, Thomas Aquinas, Philippa Foot.

Pracovať s pojmom prirodzenosti v etike prináša so sebou rôzne úskalia. Jedným z nich je podozrenie, že sa dopustíme „naturalistického omylu“, t. j. vysvetlíme pojem „dobrý“ nejakým naturálnym pojmom a okrem toho sa dopustíme nelegitímneho prechodu z deskriptívnych (rovina „is/Sein“) do preskriptívnych viet (rovina „ought to be/Sollen“). „Na základe naturalistického omylu by sa dala etika odvodiť z prírodných vied či z metafyziky.“² Výber Tomáša Akvinského a Philippy Footovej v tejto štúdii nie je náhodný, pretože obaja vo svojom etickom uvažovaní hojne pracujú s pojmom ľudskej prirodzenosti. Cieľom tejto štúdie je preskúmať, akým spôsobom Akvinský a Footová pokladajú ľudskú prirodzenosť za zdroj morálnej normativity a koniec-koncov či sa dopúšťajú naturalistického omylu alebo nie. Na dosiahnutie tohto cieľa sa sústredíme na ich chápanie ľudskej prirodzenosti a rozlíšime jej dva základné významy. Prvý, širší význam ľudskej prirodzenosti, sa týka biologicko-psychologických potrieb a sklonov človeka, druhý (vlastný) význam sa

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0397.

² MÜLLER, Jörn. *Physis und Ethos. Der Naturbegriff bei Aristoteles und seine Relevanz für die Ethik*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 2006, s. 137.

týka praktickej racionality ako prirodzenosti človeka. Naše analýzy a závery sa budú opierať najmä o Akvinského *Traktát o zákonoch* a Footovej dielo *Natural Goodness*.

V našom článku budeme postupovať nasledovne. V prvom kroku predstavíme hlavné názory týkajúce sa pojmu „dobrý“ a dichotómie faktov a hodnôt, t. j. priepasť medzi deskripciami a preskripciami. V druhom kroku predstavíme Akvinského chápanie pojmu „dobrý“ a prirodzeného zákona, v rámci ktorého sa vyjadruje o ľudskej prirodzenosti a jej vzťahu k praktického rozumu v konštituovaní morálnych noriem. V treťom kroku sa sústreďíme na rozbor diela *Natural Goodness* Philippy Footovej, a to predovšetkým na jej chápanie pojmu „dobrý“ a ľudskej prirodzenosti, prirodzenej normativity a praktickej racionality. V poslednom kroku porovnáme oba etické modely, poukážeme na dôležité podobnosti medzi nimi a vyhodnotíme ich, či sa dopúšťajú naturalistického omylu, alebo nie.³

Deskripcie a preskripcie/fakty a hodnoty

Na začiatku metaetických skúmaní upozorňujú na priepasť medzi oblasťou faktov a oblasťou hodnôt, nemožnosť logického odvodzovania preskripcií z deskripcií a nemožnosť definovania pojmu dobrého David Hume a George Moore. Hume o nemožnosti odvodzovania hodnotových/normatívnych súdov z deskripcií hovorí: „V každom systéme morálky, s ktorým som sa doteraz stretol, som si všimol, že jeho autor po nejaký čas postupuje bežným spôsobom uvažovania a ustanovuje existenciu Boha alebo robí pozorovania ľudských záležitostí, a zrazu s prekvapením zistujem, že namiesto bežných výrokových spojok *je a nie je* nenachádzam žiadne vety, ktoré by neboli spojené spojkami *má byť a nemá byť*. Táto zmena nie je výrazná, ale má závažné dôsledky, pretože toto *má byť a nemá byť* vyjadrujú nejaký nový vzťah či tvrdenie, a je nevyhnutné, aby ten nový vzťah bol preskúmaný a vysvetlený a zároveň aby bolo vysvetlené to, čo sa zdá byť nepredstaviteľné, ako tento nový vzťah môže byť odvodený z iných, ktoré sa od neho úplne líšia.“⁴ Podľa Huma sa morálne pojmy a súdy viažu na afektívno-emocionálne stavy,⁵ ktoré sú hlavným motívom konania a nemožno ich definovať pomocou deskriptívnych pojmov.

Svojím dielom do diskusií o vzťahoch faktov a hodnôt prispel aj Moore, podľa ktorého je pojem dobra jednoduchá, non-naturálna a intuitívne uchopovaná vlastnosť, ktorú nemožno previesť na nijakú inú.⁶

³ V našom článku nadviažeme na naše už publikované články. – CHABADA, Michal. Ľudská prirodzenosť a norma metaetický pohľad na teóriu prirodzeného zákona Tomáša Akvinského. In *Studia Theologica*, 2022, roč. 24, č. 1, s. 41 – 59. <https://doi.org/10.5507/sth.2022.015>; CHABADA, Michal. Human Nature as a Source of Moral Normativity Reflections on the Naturalist Approach in P. Foot's Work *Natural Goodness*. In *Philosophisches Jahrbuch*, 2023, roč. 130, č. 1, s. 46 – 60. <https://doi.org/10.5771/0031-8183-2023-1-46>

⁴ HUME, David. *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1967, s. 469. – citát prevzatý z článku: SZAPUOVÁ Mariana. Fakty a hodnoty: k otázke hodnotovej neutrality vedy. In *Filozofia*, 2018, roč. 73, č. 9, s. 697.

⁵ HUME, *A Treatise of Human Nature*, s. 451.

⁶ PALOVIČOVÁ, Zuzana. Prínos G. E. Moora k etickej diskusii o pojme dobra. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 2, s. 84; REMIŠOVÁ, Anna. *Etické názory G. E. Moora a L. Wittgensteina*. Bratislava : ASCO art&science, 2004, s. 33 – 37.

Tieto názory boli posilnené (novo)pozitivismom a scientizmom a ujali sa vo všetkých nonkognitivistických prúdoch (emotivizmus, preskriptivizmus či expresivizmus), podľa ktorých morálne sudy nenadobúdajú nijakú pravdivostnú hodnotu a sú zbavené kognitívneho zmyslu.⁷ Pravdivostnú hodnotu by morálne sudy mohli nadobudnúť vtedy, keby existovali morálne fakty ako „pravditelia“ morálnych súdov. No v diapazóne výskumu prírodných vied, ktoré ponúkajú jediný správny ontologický výklad sveta, sa morálne fakty nenachádzajú, a preto uvažovať o ich existencii je zbytočné.

Preto bude z metaetického hľadiska dôležité zistiť, akým spôsobom u Akvinského a Footovej vstupujú deskriptívne vety o ľudskej prirodzenosti do získavania preskripcí a hodnotových súdov. Zároveň bude potrebné zistiť, s akým chápaním ľudskej prirodzenosti pracujú obaja autori, či ako súboru faktov, ktoré praktický rozum nachádza, odhaľuje a číta, t. j. že by tieto fakty ľudskej prirodzenosti fungovali ako priama predloha na tvorbu hodnotových/normatívnych súdov, a teda by boli priamym zdrojom morálnej normativity. Tým by sa však umocnilo podozrenie, že sa Akvinský a Footová dopúšťajú naturalistického omylu. Alebo chápu ľudskú prirodzenosť ako praktickú racionalitu, ktorá aktívne spracúva, usporadúva a formuje materiál biologicko-psychologických sklonov a potrieb. Tým by sa praktický rozum stal primárnym zdrojom morálnej normativity a hrozba naturalistického omylu by bola „zažehnaná“.

TOMÁŠ AKVINSKÝ

Pojem dobra

Moore rozprúdil metaetické diskusie tým, že na základe pojmovej analýzy musíme chápať pojem „dobry“ ako nenaturálny, jednoduchý a intuitívne poznateľný výraz. Preto je potrebné priblížiť Akvinského chápanie pojmu dobra, čo nám pomôže zodpovedať otázku, či redukoval význam pojmu dobra na nejaký naturálny význam.

Pojmy dobra a súcna sú podľa Akvinského nadkategoriálne, analogické, koextenzionálne a konvertibilné: čokoľvek je dobré, je súcnom, jedným a pravdivým.⁸ Súcno a dobro sa od seba neodlišujú vecne, ale len pojmovo,⁹ t. j. na ontologickej rovine dobré nepridáva súcnu nič, ale len na pojmovej rovine.¹⁰ Význam pojmu dobrý spočíva v tom, že niečo je žiadateľné¹¹ a čo je termínom pohybu snaživos-

⁷ AYER, Jules, Alfred. *Language, Truth and Logic*. London : Penguin Books Ltd. First published 1936., s. 104; CARNAP Rudolf. *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*. In *Erkenntnis*, 1931, č. 2, s. 237. <https://doi.org/10.1007/BF02028153>; HOFFMANN, Thomas. *Das Gute*. Berlin - Boston : de Gruyter 2014, s. 61. - 62. ; SZAPUOVÁ, Mariana. *Fakty a hodnoty*, s. 698. <https://doi.org/10.1515/9783110363876>

⁸ NIEDERBACHER, Bruno. Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist? In *Zeitschrift für katholische Theologie*, 2015, roč. 137, č. 1, 137, s. 47.

⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa Theologiae* [ďalej *Sth*] I, q. 5, a. 1, co.

¹⁰ NIEDERBACHER, Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist?, s. 47.

¹¹ AKVINSKÝ, Tomáš. *Sth* I, q. 5, a. 1, co.

ti.¹² Pojem dobra vyjadruje vlastnosť „byť žiadaný“, čo pojem súcna nerobí.¹³ Pojmy „dobrý“ a „súcno“ sú extenzionálne rovnaké, no intenzionálne rozdielne.

Dobro predstavuje aspekt žiadateľnosti veci, aktualizuje naše snaženie,¹⁴ či na zmyslovej rovine, kde zmyslové snaživosti žiadajú konkrétne zmyslami poznané dobré, alebo na racionálnej rovine, kde vôľa ako racionálna snaživosť sa týka predmetov, ktoré boli rozumom poznané ako dobré, a preto chce všetko *sub ratione boni*.¹⁵

Akvinský sa s Moorom zhoduje v tom, že pojem dobra je základný, nedefinovateľný a neredukovateľný. Keďže pojem dobrý sa intenzionálne odlišuje od pojmu súcna, *eo ipso* sa intenzionálne odlišuje aj od významov ostatných výrazov. No rozdiel medzi nimi je v tom, že podľa Akvinského pojem dobrý nevyjadruje skutočnosť vlastného druhu,¹⁶ ale aspekt žiadateľnosti tej istej veci, ktorý na spôsob účelovej príčiny aktivizuje snaživé schopnosti človeka.

Prírodnosť a norma: prirodzený zákon

Druhý problém, ktorý si v našom článku všímame, sa týka Humom identifikovanej priepasti medzi faktmi a hodnotami či nemožnosti odvodiť preskripcie z deskripcií. Jadro Akvinského etiky stojí na troch pilieroch: eudaimonizme, prirodzenom zákone a cnostiach. Cnosti predstavujú žiadané pozitívne charakterové vlastnosti, ktoré sú dôležité pre to, aby človek mohol viesť dobrý či vydarený život, zakúsiť najprv nedokonalú a nakoniec dokonalú blaženosť. Zákon je prostriedkom v určení ideálu, ktorý človek nasleduje pri pestovaní cností, čím sa stáva dobrým a zároveň schopným obsiahnuť blaženosť ako svoj posledný cieľ.¹⁷ Z toho vyplýva, že miestom a rámcom náuky o zákonoch je náuka o cnostiach a blaženosti.¹⁸ Náuka o zákonoch je integrálnou časťou Akvinského morálnej teórie, ktorá sa zaoberá špecificky ľudskými úkonmi (*actus humanus*), čo sú úkony rozumu a slobodnej vôle a zákon sa týka práve nich.¹⁹

Ak dobro aktualizuje snaživé schopnosti človeka, jeho význam je zrejmejší na základe poznávania sklonov snaživosti, a preto je potrebné sa zamerať na výklad

¹² AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I, q. 5, a. 6, co.

¹³ SVOBODA, David. *Metafyzické myšlení Tomáše Akvinského*. Praha : Krystal OP, 2012, s. 228; NIEDERBACHER, Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist?, s. 47.

¹⁴ NIEDERBACHER, Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist?, s. 49.

¹⁵ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 19, a. 7, ad 3.; PEROUTKA, David. *Tomistická filosofická antropologie*. Praha : Krystal OP, 2012, s. 159 – 160.

¹⁶ NIEDERBACHER, Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist?, s. 50.

¹⁷ MACHULA Tomáš. Tomášova etika ctností v diskutovaných otázkách. In AKVINSKÝ, Tomáš. *Otázky o ctnostech I. O ctnostech obecně*, Praha : Krystal OP, 2012, s. 7; NEMEC, Rastislav – BLAŠČÍKOVÁ Andrea. The Virtue of Religio in Thomas Aquinas: Between Justice and Love. In *Religions*, 2023, roč. 14, č. 571. <https://doi.org/10.3390/rel14050571>

¹⁸ SPEER, Andreas. Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin. In SPEER, Andreas – GULDENTOPFS, Guy. (eds.). *Das Gesetz – The Law – La Loi*. Miscellanea Mediaevalia 38, Berlin; Boston : Walter de Gruyter, 2014, s. 354 – 355. <https://doi.org/10.1515/9783110350081.350>; VOLEK, Peter. Vplyv aristotelizmu pri vysvetľovaní konania u Tomáša Akvinského a Rajmunda Lulla. In *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 1, s. 12; PEROUTKA, *Tomistická filosofická antropologie*, s. 157.

¹⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 90, a. 2, co.

prirodzených sklonov. Úvahy o prirodzených sklonoch Akvinský rozvíja najmä vo svojom „Traktáte o zákonoch“, ²⁰ a to v kontexte prirodzeného zákona.

Zákon je vecou rozumu, pretože rozum je prvý princíp ľudských úkonov.²¹ Rozum má konštitutívny význam, lebo len to, čo je rozumom poznané a uvedomované, môže mať funkciu zákona a usmerňovať prax.²² Zákon ako miera a pravidlo konania je vecou praktického rozumu a tvorí jednu zo súčastí praktického úsudku.²³ Praktický rozum sa od teoretického odlišuje v tom, že pre teoretický rozum sú mierou stvorené veci, no praktický rozum je mierou pre vytvorené veci.²⁴ Závery praktického uvažovania majú povahu bližších určení s obmedzenou evidenciou a istotou, pretože sa týkajú konania v rámci jedinečnej situácie s viacerými individuálnymi a kontingentnými premennými.²⁵ Praktický rozum je zdrojom a tvorcom nových a jedinečných poriadkov praxe, v ktorých je zachytená špecifickosť situácie a konajúceho človeka.

V „Traktáte o zákonoch“ Akvinský rozlišuje štyri druhy zákonov: večný, prirodzený, pozitívny a Boží. Večný zákon predstavuje Božiu vládu vo svete, ktorá vedie celé stvorenie k Bohu ako spoločnému a transcendentnému dobru.²⁶ Boh založil celý poriadok stvoreného univerza, navrhol špecifickú prirodzenosť pre triedy stvorených vecí, ktorá tvorí rámec charakteristickej a imanentnej aktivity jej individuálnych exemplárov smerom k zodpovedajúcim cieľom. Prirodzenosť je zdrojom inklinovania súcna k jeho vlastnému dobru a určuje spôsob aktivity daného súcna.²⁷ Večný zákon môžeme interpretovať ako metafyzické vysvetlenie principiálnej zmysluplnosti stvorenej reality.²⁸

Prirodzený zákon Akvinský vymedzuje ako „účasť rozumového tvora na večnom zákone.“²⁹ Medzi večným a prirodzeným zákonom nie je vzťah priameho predpisovania, ale typ účasti, v ktorej je prítomný pasívny moment podriadenosti večnému zákonu a aktívny moment v prozreteľnom staraní sa človeka o seba a o iných.³⁰ Až v tejto aktívnej účasti sa otvára normatívna dimenzia prirodzeného zákona, pretože „prirodzený zákon je niečo, čo *konštituoval* [praktický – pozn. autora] rozum.“³¹

Praktický rozum nie je predĺžením teoretického rozumu, ale samostatnou dimenziou ľudskej racionality, aj keď má paralelnú štruktúru ako teoretický rozum. Táto analógia medzi teoretickým a praktickým rozumom je kľúčom pre pochopenie Akvinského teórie prirodzeného zákona a chápania praktickej vedy.³² Základné praktické princípy sú rovnako evidentné ako základné princípy teoretického

²⁰ Tomáš Akvinský *o zákonech v Teologické sumě*. Praha : Krystal OP, 2003.

²¹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 90, a. 1, co.

²² SPEER, Andreas, *Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin*, s. 355.

²³ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 90, a. 1, ad 2

²⁴ AKVINSKÝ, Tomáš. *De veritate* q. 1., a. 2, co.

²⁵ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 3, ad 3.

²⁶ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 1

²⁷ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 1; *STh* I-II, q. 93, a. 1; SOUSEDÍK Stanislav. *Spvoboda a lidská práva. Jejich přirozenoprávní základ*. Praha : Vyšehrad, 2010, s. 41 – 42.

²⁸ SPEER, *Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin*, s. 358.

²⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 2., co.

³⁰ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 2., co.

³¹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 1, co.

³² SPEER, *Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin*, s. 361.

rozumu. „Príkazy prirodzeného zákona sú k praktickému rozumu v takom vzťahu ako prvé princípy dôkazov k teoretickému rozumu: sú to princípy zrejme samy zo seba.“³³ Ak teoretický rozum, ktorý je nasmerovaný na súcno, uchopuje princíp neprotirečenia, že súcno a nesúcno nemôžu byť zároveň, analogicky uchopuje praktický rozum, ktorý je nasmerovaný na dobro,³⁴ prvý praktický princíp „Dobro treba konať, zlu sa treba vyhýbať“,“³⁵ ktorý je predpokladom všetkých ostatných príkazov. Tak ako je princíp sporu základom konzistentnosti myslenia a usudzovania, prvý princíp praktického rozumu je princípom praktickej neprotirečivosti, zaisťuje jednotu konania a morálnu identitu aktéra.³⁶ Tento najvyšší praktický princíp je podmienkou možnosti konania, pretože súčasné prikazovanie a zakazovanie toho istého a v tom istom aspekte by neznamenal nič iné než absurditu praxe.³⁷

Táto najvyššia praktická a preskriptívna zásada je implicitne obsiahnutá vo všetkých konkrétnejších preskripciách, čím prepožičiava každému konkrétnejšiemu pravidlu mravnú záväznosť. Tento najvyšší princíp funduje praktický rozum v snažení a viaže ho na poznané dobro,³⁸ no nestačí, „aby urobil správny úsudok vzhľadom na konkrétne konanie.“³⁹

Nedostatkom prvej praktickej zásady je, že neponúka obsahové kritérium určenia dobrého alebo zlého a nemožno z nej odvodiť konkrétnu vetu, ktorá riadi prax.⁴⁰ Obsahové určenie toho, čo je dobré, Akvinský získava z povahy snaživej schopnosti človeka. Ľudské snaženie po dobre sa rozvíja v mnohosti a rozdielnosti sklonov, v ktorých rozum uchopuje to, čo je nasledovania hodné. Obsahová konkretizácia axiómy prirodzeného zákona sa realizuje pri zohľadnení prirodzených sklonov (*inclinationes naturales*), ktoré nasledujú triádu *byť – žiť – poznávať* (*esse-divere-intelligere*)⁴¹ a v ktorých sa prejavujú základné ľudské dobrá (*bona humana*). Ako hovorí Akvinský, „Podľa poriadku prirodzených sklonov... existuje poriadok príkazov prirodzeného zákona.“⁴²

Najzákladnejší prirodzený sklon je založený v substancialite všetkého živého a vyjadruje tendenciu k sebazáchove. „Podľa tohto sklonu k prirodzenému zákonu patrí to, čím sa zachováva život človeka a čím sa zabraňuje opaku.“⁴³ V uvedenom prirodzenom sklone sa ukazuje dobro sebazáchovy, ktoré treba nasledovať a jeho opaku sa vyhýbať. Druhý prirodzený sklon v človeku sa viaže na reprodukciu, t. j. to, „čo mu špeciálnejšie patrí podľa prirodzenosti, ktorú má spoločnú s ostatnými živočíchmi. A podľa toho patrí k prirodzenému zákonu „to, čo prirodzenosť naučila

³³ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2, co.

³⁴ HONNEFELDER, Ludger. *Woher kommen wir? Ursprünge der Moderne im Denken des Mittelalters*. Berlin : Berlin University Press, 2008, s. 285.

³⁵ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2, co.

³⁶ KORFF, Wilhelm. Der Rückgriff auf die Natur. Eine Rekonstruktion der thomanischen Lehre vom natürlichen Guten. In *Philosophisches Jahrbuch*, 1987, 94, s. 288.

³⁷ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 231 – 232.

³⁸ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 232.

³⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 58, a. 5.

⁴⁰ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 287.

⁴¹ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 236.

⁴² AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2, co.

⁴³ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2., co.

všetky živočíchy, ako spojenie muža a ženy, výchova, rodina a pod.“⁴⁴ Tretí prípad prirodzeného sklonu sa vzťahuje k racionalite človeka, ktorou sa druhovo odlišuje od ostatných živých bytostí a ktorá obsahuje sklon ku komunikácii s inými, k poznaniu pravdy a k transcencii k Absolútnu.⁴⁵ Človek má „sklon k dobru podľa prirodzenosti jeho rozumu. ...Tak má človek prirodzený sklon k tomu, aby poznával pravdu o Bohu a aby žil v spoločnosti. A podľa tohto patrí k prirodzenému zákonu všetko, čo sa týka tohto sklonu, napr. aby sa vyvaroval nevedomosti, aby neurážal tých, s ktorými musí žiť a podobné veci, ktoré k tomu patria.“⁴⁶ V prirodzených sklonoch sa ukazujú dobrá, ktoré si človek spontánne žiada a s ich naplnením spája nejakú víziu dobrého/vydareného života, ktorá je súčasťou túžby po blaženosti.⁴⁷

Na to, aby sa dobrá prirodzených sklonov stali explicitnými, musí ich človek ako dobrá svojím rozumom poznať a uznať, pretože len tak môže vedome voľiť dobro, ktoré je v nich obsiahnuté, alebo sa vyhýbať ich opaku. Subracionálne bytosti smerujú k nejakému dobru ako cieľu, no nechápu tento cieľ ako cieľ (*non cognoscant rationem finis*) a s ním spojené dobro ako dobro, človek tento cieľ a s ním spojené dobro poznáva, uznáva a vedome smerom k nemu koná a zaujíma k nemu postoj.⁴⁸ Človek smeruje k poznanému dobru, živočíchy svoje dobrá nasledujú bez poznania.⁴⁹ Ako hovorí Akvinský: „K prirodzenému zákonu patria všetky sklony ktorékoľvek časti ľudskej prirodzenosti... *pokiaľ sú riadené rozumom*. ... A podľa toho sú príkazy prirodzeného zákona samy osebe mnohé, ale majú jeden spoločný koreň.“⁵⁰ Týmto chceme podčiarknuť aktívnu a konštitutívnu rolu praktického rozumu pri sledovaní a naplňovaní cieľov, v ktorých sa prejavujú dobrá prirodzených sklonov.

Prirodzené sklony sa však môžu dostať buď do konfliktu, alebo ich nemožno všetky naraz realizovať. Preto je nevyhnutná reflexia praktického rozumu a až na jej základe možno získať normy, ktoré riadia prax.⁵¹ Prirodzené sklony „majú meta-normatívny charakter: nepredkladajú konkrétne normy, ale kladú nároky na prax, ktoré sa stanú normami až prijatím a spracovaním usporadujúceho rozumu. Načrtávajú aktérovi hranice; disponujú ho, no konkrétne ho nedeterminujú.“⁵² Ľudská prirodzenosť sa v sklonoch prejavuje ako hranica, no nie ako konkrétna norma.

⁴⁴ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2., co.

⁴⁵ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 236.

⁴⁶ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2., co.

⁴⁷ MACHULA, Tomáš. Kam smeruje všetchno ľudské snažení? In AKVINSKÝ, Tomáš. *O blaženosti v Teologické sumě*. Praha : Krystal OP, 2016, s. 11; BLAŠČÍKOVÁ, Andrea. Teória prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského. Špecifikácia v perspektíve možnosti zachovania univerzality a diferencie. In *Studia Aloisiana*, 2012, roč. 3, č. 4, s. 18 – 19; URAM, Jozef. Prirodzený zákon je základom ľudských práv. In *ACTA FACULTATIS THEOLOGICAE UNIVERSITATIS COMENIANAE BRATISLAVENSIS*, 2024, roč. 21, č. 1, s. 7 – 10.

⁴⁸ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 1, a. 2, co., ad. 1, ad. 2.; AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 12, a. 1 – 5; AKVINSKÝ, Tomáš. *De veritate* q. 22, a. 13.

⁴⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa contra Gentiles* I. 3, c. 1 – 3, c. 22 – 24.

⁵⁰ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 94, a. 2, ad 2.

⁵¹ HONNEFELDER, Ludger. *Woher kommen wir?*, s. 287-288; MANDRELLA, Isabelle. Thomas von Aquin und die Selbständigkeit der praktischen Vernunft. Kritische Bemerkungen zu Jürgen Habermas. In BAUER, Emmanuel J. - DARGE, Rolf - SCHMIDINGER, Heinrich (eds.). In *Salzburger Jahrbuch für Philosophie: Personalität und Freiheit*, 2020, číslo 65, s. 165 – 173.

⁵² HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 237.

Prvé príkazy prirodzeného zákona, ktoré sa dajú formulovať, keď dáme do súvisu najvyšší praktický princíp a prirodzené sklony (napr. nezabiješ) „sú záväzné pre všetkých, no sú stále príliš všeobecné na to, aby nielen negatívne zakazovali, ale aby aj pozitívne určovali prax.“⁵³ Ako v tejto súvislosti hovorí Jozef Uram: „Tomáš tu zaiste nechce tvrdiť, žeby prirodzené sklony boli bezprostredne a univerzálne normatívnymi, a už vôbec nechce obhajovať etický naturalizmus. Prirodzené sklony treba chápať ako „esenciálne zamerania“, označujúce objektívne dobrá ľudskej bytosti.“⁵⁴

Praktický rozum teda posudzuje a dáva do vzťahu dve alebo viac základných prirodzených dober, ktoré sa manifestujú v prirodzených sklonoch, zohľadňuje rôzne podmienky aktéra, čas a iné okolnosti. Takto získaný záver nie je univerzálne platný, ale sa môže týkať väčšiny prípadov, a preto sú možné odchýlky a zmeny. Ako výstižne hovorí Wilhelm Korff: „Prirodzené sklony predstavujú neľubovoľný, ale pre ďalšie rozvrhy otvorený systém. ... Nie sú normami, ale metanormami. Ak sa má dosiahnuť to, k čomu smerujú, potrebujú normatívnu korekciu. To je výkonom praktického rozumu ako „rozumnosti“. ... Svet noriem, ktoré konkrétne riadia ľudské konanie, nie je človeku daný ako predloha (*vorgegeben*), ale ako úloha (*aufgegeben*).“⁵⁵

Ľudská prirodzenosť prejavovaná vo svojich prirodzených sklonoch nie je predpisom či danosťou, z ktorej náš praktický rozum morálne normy odčíta, ale ako neľubovoľná, no otvorená a dynamická entita je úlohou, v rámci ktorej sa rozum ako usporadujúca sila pohybuje a vzťahuje k oblasti kontingentných, premenlivých a jedinečných situácií konania.⁵⁶

Ľudská prirodzenosť vo vlastnom a širšom zmysle

Na základe uvedeného sme presvedčení, že u Akvinského môžeme i musíme rozlíšiť medzi vlastným a širším chápaním ľudskej prirodzenosti. Obsah širšieho chápania ľudskej prirodzenosti tvoria prirodzené sklony s ich imanentnou teleológiou. Ľudská prirodzenosť vo vlastnom zmysle je identická s praktickou racionalitou, ktorá je princípom a mierou ľudských činností.⁵⁷

Ľudská prirodzenosť v širšom zmysle ako komplex prirodzených sklonov nefunguje ako presná predloha, ktorú treba v praktickom úsudku skopírovať a slepo nasledovať. Praktický rozum z ľudskej prirodzenosti v širšom zmysle deduktívne neodvodzuje normatívne závery.⁵⁸ Praktický rozum poznáva a interpretuje dobrá prirodzených sklonov v kontexte konkrétnej praxe, teda v reflexii nad dobrami prirodzenými sklonmi vytvorí predpis či pravidlo praxe. Prirodzený zákon je príkazom rozumu, v ktorom sú zohľadnené ciele prirodzených sklonov, ku ktorým má

⁵³ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 288.

⁵⁴ URAM, *Prirodzený zákon je základom ľudských práv*, s. 9.

⁵⁵ KORFF, Wilhelm. Der Rückgriff auf die Natur, s. 289. – S. Sousedík hovorí o prirodzených zákonoch ako o „mantineloch“ vymedzujúcich priestor, v ktorom musíme už sami za pomoci úvahy určiť, aký spôsob konania je v danej situácii najvhodnejší.“ – SOUSEDÍK, *Svoboda a lidská práva*, s. 66.

⁵⁶ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 291.

⁵⁷ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh I-II*, q. 91, a. 3, ad 2.

⁵⁸ HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 232.

človek smerovať. Tento aspekt je prítomný v samotnej definícii prirodzeného zákona, ktorým je „účasť rozumového tvora na večnom zákone.“⁵⁹

Toto rozlíšenie medzi dvoma pojmami ľudskej prirodzenosti je kľúčom k zodpovedaniu otázky, či Akvinský odvodzuje preskripcie z deskripcii o ľudskej prirodzenosti. Ak by sme chápali ľudskú prirodzenosť esencialisticky ako hotovú predlohu, z ktorej praktický rozum deduktívne odvodzuje morálne predpisy, tak by sme sa dopustili naturalistického omylu.⁶⁰ No odvodzovanie, ktoré Akvinský používa pri vzťahu prirodzených sklonov a praktického rozumu, je odvodzovanie na spôsob praktického úsudku. Je to práve praktický rozum, ktorý má v sebe všeobecný, nevyhnutný a evidentný princíp praxe, ktorý ho dáva do vzťahu s dobrami prirodzených sklonov. Praktický rozum ako ľudská prirodzenosť vo vlastnom zmysle dáva do vzťahu partikulárne a kontingentné podmienky a prostriedky s poznávaným cieľom, rozvrhuje, usporadúva a hodnotí jednotlivé kroky praxe a nakoniec predpisuje záver ako to, čo sa má vykonať.⁶¹

Dynamika základných prirodzených dohier, ku ktorým nás prirodzenosť nakláňa, sa stáva morálne záväznou, ak je poznaná, uznaná a usporiadaná praktickým rozumom.⁶²

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že podľa Akvinského sú normatívne súdy primárne dielom úsudku praktického rozumu ako ľudskej prirodzenosti vo vlastnom zmysle, ktorý reflektuje, interpretuje a usporadúva neľubovoľný materiál dohier prirodzených sklonov ako ľudskej prirodzenosti v širšom zmysle. Iba vtedy, ak chápeme praktický rozum ako ľudskú prirodzenosť vo vlastnom zmysle, môžeme u Akvinského hovoriť, že ľudská prirodzenosť je zdrojom morálnej normativity.

PHILIPPA FOOTOVÁ

Pojem dobra

Postup, aký sme sledovali u Tomáša Akvinského, budeme sledovať aj pri rozbere názorov Philippy Footovej, ktorá v sémantickom uchopení pojmu dobrý nadväzuje na Geachovo rozlíšenie medzi predikatívnymi a atributívnymi adjektívami. Na rozdiel od predikatívnych adjektív, ktorých význam charakterizuje objekt nezávisle od druhu, význam atributívnych adjektív podstatne závisí od druhu objektov, o ktorých sa vypovedajú.⁶³ Geach pokladá adjektívum dobrý za atributívny⁶⁴ a Footová na neho nadväzuje.

⁵⁹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 91, a. 2., co.

⁶⁰ J. Uram poukazuje na nebezpečenstvo absolutizácie biologických daností človeka: „Prirodzený zákon vôbec netvrdí, že by biologická danosť mala byť absolútne rešpektovaná ako taká, lebo v takom prípade by sa musel zakázať akýkoľvek liek alebo aj akákoľvek forma kultúry. Biologický poriadok teda netreba rešpektovať nepodmienene, ale iba v takej miere, v akej sa vzťahuje na hodnotu osoby, ktorá je viazaná na tento poriadok a zároveň ho presahuje.“ – URAM, *Prirodzený zákon je základom ľudských práv*, s. 5.

⁶¹ AKVINSKÝ, Tomáš. *STh* I-II, q. 7; HONNEFELDER, *Woher kommen wir?*, s. 231; VOLEK, *Vplyv aristotelizmu pri vysvetľovaní konania u Tomáša Akvinského a Rajmunda Lulla*, s. 17; BLAŠČÍKOVÁ, *Teória prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského*, s. 24 – 25.

⁶² SPEER, *Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin*, s. 369.

⁶³ FOOT, Philippa. *Natural Goodness*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 3. <https://doi.org/10.1093/0198235089.001.0001>

⁶⁴ GEACH, Peter. Good and Evil. In *ANALYSIS*, 1956, roč. 17, č. 2, s. 34. <https://doi.org/10.1093/analysis/172.33>

Footová odlišuje primárne (prirodzené, vnútorné a autonómne) a sekundárne (vonkajšie, odvodené) dobro. Sekundárne dobro „je dobro predikované o živých bytostiach, keď sú hodnotené vo vzťahu k členom druhu, ktorý je iný než ich vlastný.“⁶⁵ Nôž je dobrým exemplárom svojho druhu, ak spĺňa funkcie, ktoré boli preň vymyslené výrobcom. Aj konkrétny pes je dobrý v odvodenom zmysle, ak slúži potrebám svojho majiteľa. V týchto prípadoch sú objekty posudzované ako dobré preto, lebo sú prostriedkami na realizáciu pre ne externého účelu, ktorý bol stanovený niekým iným.⁶⁶

Vnútorné prirodzené dobro „alebo defekt nemá nič dočinenia s potrebami alebo prianiami členov iného druhu živých bytostí... priamo závisí od vzťahu individua k „životnej forme“ jeho druhu.“⁶⁷ Prirodzené dobro je viazané na životnú formu, ktorá zahŕňa znaky telesnej konštitúcie, typické spôsoby správania a životné návyky exemplárov nejakého druhu. Prirodzené dobro je predpokladom externého hodnotenia (aby sme dokázali využiť kravu na lepšiu produkciu mlieka, musíme vedieť, čo krava je, t. j. musíme poznať jej životnú formu a vnútorné prirodzené ciele kravy, s ktorými súvisí tvorba mlieka). Vnútorná prirodzená kvalita je bazálna a externá kvalita je hodnotená podľa nej.⁶⁸ U živých bytostí sa prirodzené dobro týka sebazáchovy a reprodukcie, ktoré – keď sú napĺňané – dané individua prirodzene prosperujú ako exempláre svojej životnej formy.⁶⁹

Prirodzenosť a norma: prirodzená normativita

Ak význam prirodzeného dobra závisí od životnej formy druhu, ktorú konkrétne individuum exemplifikuje, je dôležité objasniť životnú formu druhu. Životnú formu druhu vyjadrujú prírodopisné súdy (*natural-historical judgements*, ďalej NHJ), ktoré hovoria „o životnom cykle individuí daného druhu.“⁷⁰ Ich logickou formou „S je/má/robí F“ sa vyjadruje teleologický súvis procesov a stavov, ktoré exempláre daného druhu *zvyčajne* či *spravidla* manifestujú. Tento typ súdov je samostatnou logickou kategóriou, pretože ich pravdivosť nie je falzifikovaná tým, že keď nejaké individuálne S nie je, nemá alebo nerobí to, čo exempláre jeho druhu F zvyčajne sú, čo majú alebo čo robia (napr. trojnohá mačka je stále mačkou, hoci je defektným exemplárom svojho druhu, keďže mačky majú spravidla štyri nohy).

⁶⁵ FOOT, *Natural Goodness*, s. 26.

⁶⁶ HOFFMANN, Thomas. *Das Gute*, s. 130.

⁶⁷ FOOT, *Natural Goodness*, s. 26 – 27.

⁶⁸ HOFFMANN, *Das Gute*, s. 132. Ako uvádza Ch. Halbig, individua, ktoré sú defektné v primárnom zmysle (napr. prekŕmené ošipané, ktoré nie sú schopné sa rozmnožovať), sú dobré v sekundárnom zmysle (pre konzum bravčového mäsa a zisky potravinárskeho priemyslu). – HALBIG, Christoph. *Der Aristotelische Naturalismus als Metaethik*. In HÄHNEL, Martin (Hg.). *Aristotelischer Naturalismus*. Stuttgart : J. B. Metzler, 2017, s. 123. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04333-7_8

⁶⁹ FOOT, *Natural Goodness*, s. 31, 33.

⁷⁰ FOOT, *Natural Goodness*, s. 29.

Pravdivé NHJ explikujú životnú formu ako prirodzenosť jej exemplárov,⁷¹ čím vyjadrujú „rámec prirodzenej normativity“,⁷² vďaka ktorej vieme určiť, či ide o prirodzenú kvalitu alebo o defekt exemplára danej životnej formy.⁷³ Ak konkrétne individuum je/má/robí to, čo je typické pre jeho druhovú životnú formu, je dobrým prípadom svojej životnej formy. Individuá sú hodnotené podľa štandardu, ktorý je sortálne viazaný a možno ho explikovať pomocou „*ergon* argumentu“. Špecifický *ergon* (imanentná úloha či funkcia) vyjadruje, aká trieda činností a výtvorov patrí určitému druhu jednotlivín vzhľadom na dosiahnutie účelu, t. j. prirodzeného dobra.⁷⁴ „Miera funkčnosti (pozitívneho uskutočňovania vlastnej funkcie) je... mierou dobra (kvality) objektu... Typ veci a s ním spojená funkcia nám poskytuje kritériá ich hodnotenia.“⁷⁵

Spôsob určovania, či je individuum dobrým alebo defektným prípadom svojej životnej formy, má nasledovnú štruktúru. Prvou premisou je všeobecná deskriptívna pravdivá výpoveď (NHJ), druhou premisou je výpoveď o konkrétnom indivíduu a v závere sa konštatuje, či posudzované individuum napĺňa alebo nenapĺňa spôsob života, ktorý je typický pre jeho druh. Napríklad: 1. premisa: Vlci lovia v svorke; 2. premisa: Tento vlk neloví v svorke; 3. záver: Tento vlk je *prirodzene defektným*, resp. *zlým* exemplárom svojho druhu, teda *nie* je taký, aký *by mal* byť.⁷⁶

Záver má teda normatívnu povahu, miera posudzovania nie je pre individuum vonkajšia, „ale vychádza z toho, čo individuum vždy nevyhnutne a podstatne je, totiž že je členom určitého druhu živých bytostí.“⁷⁷ Prirodzená normativita je niečím ontologicky objektívnym, vyjadruje istý typ všeobecnosti a objektívnosti prejavov. Takto môžeme formulovať prirodzené normy a tým uviesť druhovo podmienené kvality a defekty, ktoré „esenciálne závisia od životnej formy druhu, ku ktorej individuum patrí.“⁷⁸

Ak na základe tohto logického rámca vieme určiť prirodzene defektný exemplár určitej životnej formy, vieme rovnako určiť, čo exempláre nejakého druhu potrebujú, aby mohli viesť vydarený život. Tieto „dobrá pre“ sú vyjadrené v *aristotelovských nevyhnutnostiach* (ďalej AN), od ktorých závisí realizácia prirodzeného vnútorného dobra individua.⁷⁹ Napríklad kravy potrebujú dobrú trávu, ktorá je dobrá preto, lebo je vzťahnutá k vnútornému dobru ich druhu, ktorým sú sebazáchova a reprodukcia. „Pojem prirodzeného dobra je primárny, nakoľko sa v ňom nachádza druhovo-špecifický štandard, pomocou ktorého sú hodnotené aj dobrá v sekundár-

⁷¹ HOFFMANN, Thomas. Tugend und Gedeihen: Philippa Foots Naturalismus der menschlichen Vernunft. In HÄHNEL, Martin (Hg.), *Aristotelischer Naturalismus*. Stuttgart : J. B. Metzler 2017, s. 156. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04333-7_11

⁷² FOOT, *Natural Goodness*, s. 38.

⁷³ FOOT, *Natural Goodness*, s. 30.

⁷⁴ HLOCH, Roman. Aristotelický argument z *ergon* a súčasné teórie ctností, In *Filosofický časopis*, 2023, roč. 71, č. 3, s. 445 – 446. <https://doi.org/10.46854/fc.2023.3r.441>

⁷⁵ KUNA, Marian. *Úvod do etiky cnosti*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, 2010, s. 34; 35.

⁷⁶ FOOT, *Natural Goodness*, s. 33 – 37.

⁷⁷ HALBIG, *Der Aristotelische Naturalismus*, s. 123.

⁷⁸ FOOT, *Natural Goodness*, s. 35.

⁷⁹ FOOT, *Natural Goodness*, s. 15.

nom zmysle... Všetky ostatné dobrá sú nejakým spôsobom teleologicky vzťahnuté k primárnej forme dobra.⁸⁰ V súhre vnútorných a vonkajších dober individuum dosahuje svoj cieľ, ktorým je vydatený život.

Ludská prirodzenosť vo vlastnom a širšom zmysle

Footová je presvedčená, že naša všeobecný jednotný logický rámec (*špeciálnu gramatiku*) evaluatívnych súdov, ktorý je platný pre všetky živé bytosti (rastliny, zvieratá a aj človeka).⁸¹ Logická štruktúra hodnotení je podľa Footovej rovnako platná aj pre hodnotenie ľudských úkonov, pretože „tak, ako je dobrým nožom ten, ktorý naplňa svoj *ergon* dobre, tak je dobrým človekom každý, kto realizuje svoj *ergon* dobre.“⁸² Ak „funkcia racionálnej činnosti je typická pre človeka... a poskytuje kritériá toho, čo znamená byť dobrým človekom,“ tak „dobrý človek... je taký človek, ktorý realizuje svoju funkciu (schopnosť rozumu) dobre: je to rozumný človek.“⁸³ Ak je prirodzené dobro rastlín a živočíchov vzťahnuté k biologickému cyklu sebazáchovy a reprodukcie,⁸⁴ je otázkou, či a do akej miery sa prirodzené dobro človeka týka jeho biologických cyklov. Podľa Footovej sa prirodzené dobro človeka netýka nevyhnutne reprodukcie a sebazáchovy. Rozhodnutie sa pre bezdetnosť nie je samo osebe zlé, pretože iné komponenty dobra (požiadavky práce či presvedčenie) môžu zdôvodňovať zrieknutie sa rodinného života.⁸⁵ Dobro prežitia je u ľudí komplexnejšie, lebo človek je schopný obetovať svoj život v záujme nejakej hodnoty či pravdy. „Teleológia človeka sa nevyčerpáva v prežití samotnom.“⁸⁶ Tým sa ukazuje, že dobro človeka presahuje dobro založené na biologickom cykle.⁸⁷

Ak konkrétneho človeka hodnotíme, takto toto hodnotenie sa netýka kvality jeho telesných stavov a procesov vzhľadom na sebazáchovu a reprodukciu, ale sa týka

⁸⁰ HAMANN, Falk. Die Formen des Guten nach Aristoteles. In Hamann, Falk – Heuer, Peter (eds.). *Die ontologischen Grundlagen der aristotelischen Ethik*. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2019, s. 162; 169.

⁸¹ FOOT, *Natural Goodness*, s. 26.

⁸² FRITZ, Alex. Philippa Foots Begründung praktischer Rationalität. In *Theologie und Philosophie* 2010, roč. 85, č. 1, s. 6; HOFFMANN, *Tugend und Gedeihen*, s. 156. – Toto je v súlade s Aristotelovým názorom, ktorý je obsiahnutý v „*ergon*“ – argumente: *Ergon* (funkcia) človeka je činnosť duše podľa rozumu. Dobrým exemplárom ľudskej životnej formy je ten, kto je racionálne aktívny, t. j. rozumný človek, čím dosahuje svoj vnútorný účel, a tak aj špecifický spôsob prosperovania a vydateného života. – ARISTOTELES, *Etika Nikomachova* 1098a 2-18. Praha, Rezek 2009, s. 32 – 33. V tomto smere Footová voľne nasleduje Aristotela v definovaní prirodzenej funkcie v „*ergon*“ argumente. Pre porovnanie Aristotelovej a Footovej verzie pozri: HLOCH, *Aristotelský argument z ergon*, s. 446.

⁸³ KUNA, *Úvod do etiky cnosti*, s. 34 – 35.

⁸⁴ FOOT, *Natural Goodness*, s. 42.

⁸⁵ FOOT, *Natural Goodness*, s. 42.

⁸⁶ FOOT, *Natural Goodness*, s. 43.

⁸⁷ Ako hovorí T. Hoffmann: „Pre človeka nie je neprirodzené či protiprirodzené, ak svoj život obetuje „na oltár“ svojho presvedčenia (napr. Sokrates) a rovnako nie je pre človeka neprirodzené či protiprirodzené, ak sa z presvedčenia rozhodne pre celibát (napr. kňazi v rímskokatolíckej cirkvi). Ak by sme chápali aktivitu, ktoré neslúžia reprodukcii za neprirodzené či protiprirodzené, redukovali by sme konečný účel človeka neprimeraným spôsobom na cieľ subracionálnych bytostí. Ľudí by sme nechápali ako exempláre racionálnej životnej formy, ale ako exempláre subracionálnych zvierat a tým by sme sa minuli v chápaní ľudskej životnej formy.“ HOFFMANN, *Das Gute*, s. 216.

jeho vnútorných kvalít.⁸⁸ Aby sme vedeli, čo je dobro človeka, musíme sa pozrieť na to, „ako ľudské bytosti žijú: inými slovami, akým druhom živých bytostí je ľudská bytosť.“⁸⁹ Teda musíme objasniť ľudskú životnú formu, ktorá v sebe obsahuje štandard na určenie prirodzeného dobra/kvality a zla/defektu. Morálne hodnotenie človeka sa týka kvality jeho zamýšľania a konania, teda kvalít či defektov charakteru ako kvalít alebo defektov „racionálnej vôle“,“⁹⁰ t. j. vôle, ktorá je určovaná rozumom. Praktická racionalita (racionálna vôľa) je ľudskou životnou formou, ktorá obsahuje vnútorné štandardy na určenie, či je konkrétny človek dobrým alebo defektným prípadom svojej životnej formy.

Konanie a chcenie človeka je teda v slobode realizovaná praktická racionalita, v ktorej si stanovuje a kriticky reflektuje ciele a prostriedky konania. Tieto slobodne stanovené ciele fungujú ako dôvody konania.⁹¹ Prirodzeným ľudským dobrom bude kvalita a zlom bude defekt racionálnej vôle, teda kvalitou je dobrovoľnosť a informovanosť, defektom je nedobrovoľnosť a neinformovanosť v konaní.⁹² Uvedme si príklad, ktorý je z formálneho hľadiska identický s tým, ktorý sme uviedli o vlkoch. Prvá premisa: Ľudia zvyčajne vstupujú do vzťahov na základe istých dôvodov a dobrovoľne; druhá premisa: Peter vstupuje do vzťahu pod nátlakom; záver: Peter koná nedobrovoľne, t. j. nekoná tak, ako by mal konať, čo znamená, že defektne realizuje svoju ľudskú životnú formu. Pre človeka je teda prirodzene dobré byť prakticky racionálny, mať racionálny charakter a racionálne zamýšľať a konať, prirodzene zlé znamená byť iracionálny, mať iracionálny charakter a iracionálnym spôsobom zamýšľať a konať.⁹³

Morálna hodnota konania nie je určená len dobrovoľnosťou a informovanosťou, ale aj prirodzenými skutočnosťami ľudskej životnej formy,⁹⁴ ktoré hrajú dôležitú teleologickú rolu⁹⁵ v živote individua vzhľadom na realizáciu životnej formy. Medzi tieto skutočnosti patria „fyzické vlastnosti (vyvinuté artikulačné a zmyslové orgány ako podmienky nadobudnutia reči, a tým komunikácie a kooperácie) či duševné schopnosti (fantázia, pamäť) a potreba dôvery, rešpektu, uznania a nehy,⁹⁶ pretože od nich priamo alebo nepriamo závisí dosahovanie ľudského vydareného života. Ako hovorí Pauer-Studarová: „Podľa Footovej len reflexie o nevyhnutných podmienkach špecificky ľudského života pomôžu pri [tvorbe] morálne dobrých súdov.“⁹⁷

Praktická racionalita je týmto spôsobom vsadená do kontextu nevyhnutných podmienok ľudského života. Človek je primárne dobrým exemplárom svojej život-

⁸⁸ FOOT, *Natural Goodness*, s. 66.

⁸⁹ FOOT, *Natural Goodness*, s. 51.

⁹⁰ FOOT, *Natural Goodness*, s. 66.

⁹¹ HOFFMANN, *Tugend und Gedeihen*, s. 158.

⁹² FOOT, *Natural Goodness*, s. 69 – 70.

⁹³ HOFFMANN, *Das Gute*, s. 157.

⁹⁴ FRITZ, *Philippa Foots Begründung*, s. 9 – 10.

⁹⁵ FOOT, *Natural Goodness*, s. 33 – 34.

⁹⁶ FOOT, Philippa. *Natural Goodness*, s. 43 – 48.

⁹⁷ PAUER-STUDER, Herlinde. Philippa Foots Sicht praktischer Rationalität. In Hoffmann, Thomas – Reuter, Michael (eds.). *Natürlich gut. Aufsätze zur Philosophie von Philippa Foot*. Heusenstamm : Ontos Verlag, 2010, s. 183 – 184. <https://doi.org/10.1515/9783110327618.169>

nej formy, keď je racionálne praktický, sekundárne vtedy, keď sleduje objektívne dobrá života. Do praktickej racionálnej úvahy vstupuje povaha skutku, cieľ, prostriedkov na jeho dosiahnutie a posúdenie kontextu jedinečnej situácie vo svedomí, v ktorej sa dané konanie odohráva. Pravidlo, ktoré bude z tejto praktickej úvahy odvodené, bude mať povahu generického morálneho súdu, ktorý platí vo *všeobecnosti* a *spravidla*, čím sa pripúšťajú a uznávajú výnimky.⁹⁸ Ak sa teda sleduje objektívne dobrý cieľ, volia sa morálne dobré prostriedky, rozumne sa vyhodnotí kontext situácie, je takéto konanie ako celok morálne dobré. No stačí, ak jedna z týchto súčastí je zlá, a zlý je celý skutok.⁹⁹

Komplex psychologicko-biologických potrieb, ktoré sú nevyhnutnými súčasťami teleológie ľudského života chápeme ako ľudskú prirodzenosť v širšom zmysle a rovnako ako v prípade Akvinského aj u Footovej ju chápeme ako metanormatívnu, pretože tieto potreby sa môžu dostať do konfliktu, čím sa sťažuje praktická úvaha, ktorá z potrieb má väčšiu morálnu relevanciu.

Praktický rozum ich preto musí interpretovať, usporiadať a vyhodnotiť. Morálne normy teda nie sú separované od prirodzených nevyhnutností, no nie sú od nich priamo a nevyhnutne závislé. Ak by sme však prirodzené nevyhnutnosti/skutočnosti ľudskej životnej formy chápali ako priamy a vlastný zdroj morálnej normativity, bola by "podkopaná konštruktívna rola [praktického] rozumu."¹⁰⁰ No ak chápeme nevyhnutnosti ľudského života ako naturalistický metanormatívny rámec, ktorý kladie jasné hranice v tom, čo človek môže robiť, aby viedol dobrý život, tak autonómia a aktivita praktického rozumu nie je podkopaná. Praktický rozum reflektuje, posudzuje a dáva do vzťahu dve či viac prirodzených nevyhnutností, ktoré sú v konflikte, no zároveň sú relevantné pre vydarený ľudský život. "Prirodzené skutočnosti samy osebe nevytvárajú normatívne nevyhnutnosti. K tomu je potrebný krok konštruktívneho uvažovania... spojenie medzi normatívnymi reštrikciami a prirodzenými nevyhnutnosťami musí byť vytvorené skrze reflektujúce potvrdenie."¹⁰¹ Praktický rozum nie je aktívny arbitrárny spôsobom, ale operuje v rámci prirodzených nevyhnutností, ktoré sú nepriamym dôvodom na tvorbu normatívnych hodnotení. No vlastným zdrojom morálnej normativity je praktický rozum sám ako ľudská prirodzenosť vo vlastnom zmysle. Preto aj u Footovej platí ten istý záver, ktorý sme uviedli u Akvinského. Jedine vtedy, ak chápeme pod ľudskou prirodzenosťou praktický rozum, môžeme povedať – bez toho, aby sme sa dopustili naturalistického omylu – že ľudská prirodzenosť je zdrojom morálnej normativity.

Záver

To, či sa niektorý autor dopúšťa naturalistického omylu podstatne závisí od toho, ako chápe pojem dobra a samotnú ľudskú prirodzenosť. V našom článku sme priblížili chápanie dobra a rozlíšili medzi chápaním vlastným a širším chápaním ľudskej prirodzenosti v etických koncepciách Tomáša Akvinského a Philippa Footovej.

⁹⁸ HOFFMANN, Thomas. *Das Gute*, s. 180.

⁹⁹ Ph. Footová tu explicitne nadväzuje na T. Akvinského. – FOOT, *Natural Goodness*, s. 75; VOLEK, *Vplyv aristotelizmu*, s. 17.

¹⁰⁰ PAUER-STUDER, *Philippa Foots Sicht*, s. 185.

¹⁰¹ PAUER-STUDER, *Philippa Foots Sicht*, s. 186.

Tieto kľúčové analýzy a rozlíšenia sú nástrojom na zodpovedanie metaetických otázok, ktoré položili Hume a Moore.

Moore vymedzuje naturalistický omyl tým, že sa pojem „dobrý“ neprípustne definuje nejakou naturálnou vlastnosťou, čo ho vedie k tomu, aby ho chápal ako jednoduchý, nedefinovateľný a nenaturálny pojem, ktorý je epistemologicky prístupný skrze intuíciu. Zdá sa, že Moore v kritizovaných koncepciách predpokladal univocitu pojmu dobrý, no u Akvinského a Footovej má pojem dobrého heterogénny charakter. U Akvinského je to analogický pojem, ktorého centrálny význam je viazaný na podstatu, u Footovej je to atributívne adjektívum, ktorého význam je sortálne závislý. Preto ani u Akvinského, a ani u Footovej nie je splnená podmienka, aby sa dopustili naturalistického omylu v Moorovom chápaní.¹⁰²

Hume prichádza s argumentom, že normy (ought/Sollen) nemožno odvodiť z faktov (is/Sein). To, či sa niekto dopúšťa tohto typu odvodzovania, závisí od toho, ako chápe ľudskú prirodzenosť. U Akvinského a Footovej sme rozlíšili medzi vlastným a širším chápaním ľudskej prirodzenosti. Ľudská prirodzenosť v širšom zmysle je chápaná ako teleologicky usporiadaný súbor psychologicko-biologických potrieb a sklonov, ktorý nie je predlohou, z ktorej by sa jednoducho dali „odčítať“ morálne normy a jediný správny projekt dobrého života. Takto chápaná prirodzenosť skôr tvorí naturálny metarámec etického diskurzu, ktorý je kompatibilný s pluralitou životných plánov.¹⁰³

Za zdroj morálnej normativity možno u Akvinského a Footovej pokladať praktickú racionalitu, ktorú chápeme ako ľudskú prirodzenosť vo vlastnom zmysle. Praktický rozum uvažuje nad ľudským životom ako celkom, kam nevstupujú len biologické prvky, ale ďalšie iné prvky, ktoré praktický rozum musí zohľadniť vzhľadom na dosiahnutie vydareného života. Z tohto aspektu nemajú naturálne (biologické) danosti priamy a smerodajný normatívny status. U Akvinského a Footovej (samozrejme aj u Aristotela) je chápanie praktickej racionality ako ľudskej prirodzenosti vo vlastnom zmysle posilnené „ergon-argumentom“, na základe ktorého má človek „viesť život riadený rozumom ako naplnenie ľudskej prirodzenosti“.¹⁰⁴ Ak budeme pod ľudskou prirodzenosťou myslieť praktický rozum, môžeme napokon tvrdiť, že ľudská prirodzenosť je zdrojom preskripcí a pritom sa nemusíme dopustiť logických chýb a omylov.

Tomáš Akvinský a Philippa Footová ponúkajú modely etického uvažovania, ktoré sú čiastočne naturalistické a zároveň je v nich zachovaná autonómnosť etiky, ktorá je založená na aktivite praktického rozumu ako schopnosti, ktorá konštituuje morálne normy. Ani Akvinský, ani Footová neodvodzujú deduktívnym spôsobom normatívne súdy z faktuálnych súdov o ľudskej prirodzenosti. Ľudská prirodzenosť v širšom zmysle je neľubovoľným, no otvoreným súborom prirodzených sklonov, potrieb a nevyhnutností, ktoré – no nielen ony – sú predmetom reflexie praktického rozumu ako ľudskej prirodzenosti vo vlastnom zmysle. Túto podvojnú i paradoxnosť v chápaní ľudskej prirodzenosti vystihuje Jozef Uram: „Paradoxne možno povedať, že človek práve podľa svojej prirodzenosti je prekročením prírody.“¹⁰⁵ Preto

¹⁰² MÜLLER, *Physis und Ethos*, s. 141.

¹⁰³ MÜLLER, *Physis und Ethos*, s. 144.

¹⁰⁴ MÜLLER, *Physis und Ethos*, s. 145.

¹⁰⁵ URAM, *Prírodzený zákon je základom ľudských práv*, s. 4.

v tomto aspekte môžeme u oboch autorov hovoriť o umiernennej verzii etického naturalizmu. Ľudská prirodzenosť v širšom význame poskytuje obsahové dáta, ktoré praktickým rozum poznáva, uznáva a hodnotí, a preto len on je zdrojom a tvorcom morálnej normativity.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- AKVINSKÝ, Tomáš. *Summa Theologiae*. [on-line] Dostupné na internete: <<https://www.corpusthomaticum.org/iopera.html>> [8. 8. 2024]
- ARISTOTELES, *Etika Níkomachova*. Praha : Rezek 2009.
- AYER, Jules, Alfred. *Language, Truth and Logic*. London : Penguin Books Ltd., 1936.
- BLAŠČÍKOVÁ, Andrea. Teória prirodzeného zákona podľa Tomáša Akvinského. Špecifikácia v perspektíve možnosti zachovania univerzality a diferencie. In *Studia Aloisiana*, 2012, roč. 3, č. 4, s. 15 – 27.
- CARNAP Rudolf. Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache. In *Erkenntnis*, 1931, roč. 2, s. 219 – 241. <https://doi.org/10.1007/BF02028153>
- FOOT, Philippa. *Natural Goodness*. Oxford : Clarendon Press, 2001. <https://doi.org/10.1093/0198235089.001.0001>
- FRITZ, Alex. Philippa Foots Begründung praktischer Rationalität, In *Theologie und Philosophie* 2010, roč. 85, č. 1, s. 1 – 19.
- GEACH, Peter. Good and Evil. In *Analysis*, 1956, roč. 17, č. 2, s. 33 – 42. <https://doi.org/10.1093/analys/17.2.33>
- HAMANN, Falk. Die Formen des Guten nach Aristoteles. In Hamann, Falk – Heuer, Peter (eds.). *Die ontologischen Grundlagen der aristotelischen Ethik*. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 2019, s. 153 – 177.
- HALBIG, Christoph. Der Aristotelische Naturalismus als Metaethik. In Hähnel, Martin (Hg.). *Aristotelischer Naturalismus*. Stuttgart : J. B. Metzler, 2017, s. 120 – 129. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04333-7_8
- HLOCH, Roman. Aristotelický argument z ergon a súčasné teórie ctností, In *Filosofický časopis*, 2023, roč. 71, č. 3, s. 445 – 446. <https://doi.org/10.46854/fc.2023.3r.441>
- HOFFMANN, Thomas. *Das Gute*. Berlin – Boston : de Gruyter 2014. <https://doi.org/10.1515/9783110363876>
- HOFFMANN, Thomas. Tugend und Gedeihen: Philippa Foots Naturalismus der menschlichen Vernunft. In HÄHNEL, Martin (Hg.), *Aristotelischer Naturalismus*. Stuttgart : J. B. Metzler 2017, s. 154 – 160. https://doi.org/10.1007/978-3-476-04333-7_11
- HONNEFELDER, Ludger. *Woher kommen wir? Ursprünge der Moderne im Denken des Mittelalters*. Berlin : Berlin University Press, 2008.
- HUME, David. *A Treatise of Human Nature*. Oxford : Clarendon Press, 1967.
- CHABADA, Michal. Ľudská prirodzenosť a norma metaetický pohľad na teóriu prirodzeného zákona Tomáša Akvinského. In *Studia Theologica*, 2022, roč. 24, č. 1, s. 41 – 59. <https://doi.org/10.5507/sth.2022.015>
- CHABADA, Michal. Human Nature as a Source of Moral Normativity Reflections on the Naturalist Approach in P. Foot's Work Natural Goodness. In *Philosophisches Jahrbuch*. 2023, roč. 130, č. 1, s. 46 – 60. <https://doi.org/10.5771/0031-8183-2023-1-46>
- KORFF, Wilhelm. Der Rückgriff auf die Natur. Eine Rekonstruktion der thomanischen Lehre vom natürlichen Guten. In *Philosophisches Jahrbuch*, 1987, roč. 94, s. 285 – 296.

- KUNA, Marian. *Úvod do etiky cnosti*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, 2010.
- MACHULA Tomáš. Tomášova etika ctností v diskutovaných otázkách. In AKVINSKÝ, Tomáš. *Otázky o ctnostech I. O ctnostech obecně*, Preložil T. Machula. Praha : Krystal OP, 2012, s. 5 – 13.
- MACHULA, Tomáš. Kam směřuje všechno lidské snažení? In Akvinský, Tomáš. *O blaženosti v Teologické sumě*. Praha : Krystal OP, 2016, s. 5 – 28.
- MANDRELLA, Isabelle. Thomas von Aquin und die Selbständigkeit der praktischen Vernunft. Kritische Bemerkungen zu Jürgen Habermas. In BAUER, Emmanuel J. – DARGE, Rolf – SCHMIDINGER, Heinrich (eds.). *In Salzburger Jahrbuch für Philosophie: Personalität und Freiheit*, 2020, 65, s. 159 – 174.
- MÜLLER, Jörn. *Physis und Ethos. Der Naturbegriff bei Aristoteles und seine Relevanz für die Ethik*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 2006.
- NIEDERBACHER, Bruno. Ist Thomas von Aquin ein metaethischer Naturalist? In *Zeitschrift für katholische Theologie*, 2015, roč. 137, č. 1, s. 44 – 55.
- NEMEC, Rastislav – BLAŠČÍKOVÁ Andrea. The Virtue of Religio in Thomas Aquinas: Between Justice and Love. In *Religions*, 2023, roč. 14, č. 571. <https://doi.org/10.3390/rel14050571>
- PALOVIČOVÁ, Zuzana. Prínos G. E. Moora k etickej diskusii o pojme dobra. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 2, s. 82 – 89.
- PAUER-STUDER, Herlinde. Philippa Foots Sicht praktischer Rationalität. In Hoffmann, Thomas – Reuter, Michael (eds.). *Natürlich gut. Aufsätze zur Philosophie von Philippa Foot*. Heusenstamm : Ontos Verlag, 2010, s. 169 – 192.
- PEROUTKA, David. *Tomistická filosofická antropologie*. Praha : Krystal OP, 2012.
- REMIŠOVÁ, Anna. *Etické názory G. E. Moora a L. Wittgensteina*. Bratislava : ASCO art&science, 2004.
- SOUSEDÍK, Stanislav. *Svoboda a lidská práva. Jejich přirozenoprávní základ*. Praha : Vyšehrad, 2010.
- SVOBODA, David. *Metafyzické myšlení Tomáše Akvinského*. Praha : Krystal OP, 2012.
- SZAPUOVÁ, Mariana. Fakty a hodnoty: k otázke hodnotovej neutrality vedy. In *Filozofia*, 2018, roč. 73, č. 9, s. 693 – 706.
- SPEER, Andreas. Naturgesetz und Dekalog bei Thomas von Aquin. In SPEER, Andreas – GULDENTOPS, Guy. (eds.). *Das Gesetz – The Law – La Loi*. Miscellanea Mediaevalia 38, Berlin – Boston : Walter de Gruyter, 2014, s. 350 – 370. <https://doi.org/10.1515/9783110350081.350>
- Tomáš Akvinský o zákonech v *Teologické sumě*. Praha : Krystal OP, 2003.
- URAM, Jozef. Prirodzený zákon je základom ľudských práv. In *ACTA FACULTATIS THEOLOGICAE UNIVERSITATIS COMENIANAE BRATISLAVENSIS*, 2024, roč. 21, č. 1, s. 1 – 18.
- VOLEK, Peter. Vplyv aristotelizmu pri vysvetľovaní konania u Tomáša Akvinského a Rajmunda Lulla. In *Filozofia*, 2011, roč. 66, č. 1, s. 11 – 23.

SUMMARY

Nature and norm: a comparison of the approaches of Thomas Aquinas and Philippa Foot

In our article, we proceeded as follows. In the first step, we presented the main views regarding the concept of “good” and the dichotomy of facts and values, i.e. gap between descriptions and prescriptions. In the second step, we devoted to Aquinas’ understanding of the concept of “good” and natural law, within which he expresses himself about human nature

and its relationship to practical reason in the constitution of moral standards. In the third step, we focused on the analysis of Philippa Foot's work *Natural Goodness*, primarily on her understanding of the concept of "good" and human nature, natural normativity and practical rationality. In a final step, we compared both ethical models, pointed out important similarities between them, and evaluated whether they commit the naturalistic fallacy or not.

Whether an author commits a naturalistic fallacy essentially depends on how he understands the concept of „good“ and human nature. In our article, we approached the understanding of the concept of „good“ and distinguished between the proper and a broader understanding of human nature in the ethical conceptions of Thomas Aquinas and Philippa Foot. These key analyzes and distinctions are instrumental in answering the metaethical questions posed by David Hume and George Moore.

Moore defines the naturalistic fallacy as impermissibly defining the concept "good" by some natural property, leading him to understand it as a simple, an undefinable and unnatural concept that is epistemologically accessible through intuition. It seems that Moore assumed the univocity of the concept of „good“ in the criticized conceptions, but in Thomas Aquinas and Philippa Foot, the concept of „good“ has a heterogeneous character. For Aquinas it is an analogical concept whose central meaning is tied to the substance, for Foot it is an attributive adjective whose meaning is sortally dependent. Therefore, neither Aquinas nor Foot meet the condition that they commit a naturalistic error in Moore's understanding.

David Hume comes up with the argument that norms (ought/Sollen) cannot be derived from facts (is/Sein). Whether one commits this type of inference depends on one's understanding of human nature. With Aquinas and Foot, we distinguished between the proper and a broader understanding of human nature. Human nature in the broadest sense is understood as a teleologically ordered set of psychological-biological needs and inclinations, which is not a model from which moral norms and the only correct project of a good life can simply be "deduced". Nature understood in this way rather forms the metaframework of ethical discourse.

Practical rationality, which we understand as human nature in its proper sense, can be regarded as the source of moral normativity in Aquinas and Foot. From this aspect, natural givens do not have a direct and authoritative normative status. If we mean practical reason by human nature, we can claim that human nature is a source of prescriptions and we do not have to commit logical errors and mistakes. Human nature in the broadest sense is a non-arbitrary but open set of natural inclinations, needs and necessities that are subject of reflection of practical reason. Human nature in a broader sense provides content data that practical reason recognizes, evaluates, and therefore only it is the source and creator of moral normativity.

Prof. Mgr. Michal Chabada, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave,
Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie
SK-811 02 Bratislava 1, Gondova ulica 2
e-mail: <michal.chabada@uniba.sk>
ORCID 0000-0002-2072-6453

Obhajoba pluralitnej koncepcie kresťanskej filozofie (kritická revízia Seifertovho katafatického prístupu na pozadí diskusie z 1930) ¹

JÁN HRKÚT

A Defense of the Pluralistic Concept of Christian Philosophy: A Critical Revision of Seifert's Cataphatic Approach in Light of the 1930 Debate

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.100-112>

ABSTRACT: The term of 'Christian philosophy' is less traditional than often assumed. It was not until the 1930s that the term became the subject of a significant and intense debate. This controversy elicited a range of responses, including outright rejection of the term as a *contradictio in adiecto* (a contradiction in terms), alongside more moderate interpretations that sought to rehabilitate and redefine its meaning. This study aims to trace the historical development of this debate and to engage with a contemporary interpretation offered by Josef Seifert, characterized as a cataphatic approach to the concept. The primary objective is to critically analyze Seifert's position while revisiting the broader discourse on Christian philosophy, ultimately striving for a more coherent and accessible definition of the term.

Keywords: Christianity, Philosophy, Plurality, Seifert, Rationality, Criteria.

Úvod

Naša stať prezentuje problém kresťanskej filozofie v niekoľkých aspektoch. Najprv terminologicky vymedzuje, v čom *problém* kresťanskej filozofie spočíva a v čom nie. Snaží sa tým odlíšiť pseudopráblém od témy, ktorá si naozaj zasluhuje odbornú pozornosť. Následne predstavujeme krátku históriu a protagonistov sporu o kresťanskú filozofiu z tridsiatych rokov 20. storočia. Budeme čerpať z bohatých diskusií v tejto polemike, ktorá sa odohrala (a možno ešte stále odohráva) prevažne (ale nielen) vo frankofónnom prostredí.

Následne sa pokúsime o novú interpretáciu, ktorú predstavil v poslednom období Josef Seifert. Navrhol koncepciu, kde je výraz 'kresťanská filozofia' zmysluplný, a to za splnenia určitých podmienok. Analýza tohto návrhu a zhodnotenie jeho príspevku tvorí záverečnú časť, ktorá predstavuje pokus o originálnu časť tejto state. Naša štúdia skúma historické a systematické uchopenie podmienok, ktoré boli kladené v diskusii o výraze 'kresťanská filozofia'.

¹ Práca na tomto texte bola podporená v rámci projektu VEGA č. 1/0354/24 *Pluralita a relativizmus v súčasnej filozofii*.

Cieľom tejto štúdie je nakoniec navrhnúť tri kritériá, na základe ktorých možno označiť istú filozofickú pozíciu či teóriu ako kresťanskú. Ako východisko nám bude slúžiť zmienená teória Josefa Seiferta. Seifert ponúkol súbor jedenástich podmienok, ktoré spoločne tvoria pozitívnu stratégiu vymedzujúcu význam kresťanskej filozofie. Túto jeho koncepciu podrobne preskúmame, zhodnotíme a navrhneme doplnujúce podmienky. Cieľom štúdie je formulovať pluralitný prístup, ktorý vysvetlí, čo robí kresťanskú filozofiu kresťanskou (kritérium afirmácie, kritérium otvorenosti transcendentii a kritérium kresťanského étosu).

Terminologické vymedzenia

Vo filozofickej, teologickej, historickej, literárnej, ale aj širšej humanitno-vednej diskusii sa môžeme nezriedka stretnúť s adjektívom ‚kresťanský‘. Označuje sa tak filozofia, archeológia, antropológia, umenie a pod.² Použitie tohto výrazu je oprávnené vtedy, ak sa ‚kresťanský‘ používa v dištinktívnom a na iný význam neredukovateľnom zmysle. Uvedené publikácie a v nich zachytený výskum z obdobia posledných dvadsiatich rokov tieto podmienky spĺňajú.

Z iného uhla pohľadu môžeme konštatovať, že výraz ‚kresťanský‘ používajú proponenti alebo obhajcovia *kresťanskej* pozície ako vymedzenie sa voči ostatným prístupom. Ale môžeme sa stretnúť s jeho používaním aj v relativistickom či priam ironickom zmysle. To je prípad slávnej a vtipnej otázky, ktorú položil Émile Bréhier v roku 1931³, keď *ad absurdum* dovádza otázku o možnosti kresťanskej filozofie s poukazom, že rovnako je nemysliteľná kresťanská fyzika alebo kresťanská matematika.

Ďalšie podstatné terminologické vysvetlenie rozlišuje iné dva významy, v ktorých môžeme označiť niečo výrazom ‚kresťanský‘. Použitie môže mať deskriptívny alebo normatívny význam. Deskriptívny je označujúci, ktorý na základe istých znakov alebo cieľov považuje danú oblasť poznania za kresťanskú. Naproti tomu normatívny je vymedzujúci v tom zmysle, že kladie súbor kritérií, splnením ktorých dané skúmanie alebo výsledok práce možno označiť za kresťanský. Práve tento súbor kritérií má silnú dištinktívnu funkciu. Predmetná práca alebo text nie sú kresťanskými náhodne, ale vtedy a len vtedy, ak spĺňajú podmienky, ktoré *ex ante* platia, lebo sú stanovené.

² Pars pro toto – uvádzame niekoľko typických dôkazov o používaní výrazu ‚kresťanský‘ v spojitosti s výskumom a sub/disciplínami v súčasnom akademickom priestore: v roku 2019 vyšla antológia textov významných súčasných filozofov o koncepciách a výzvach súčasnej debaty o kresťanskej filozofii. SIMMONS, Aaron. (ed.). *Christian Philosophy: Conceptions, Continuations, and Challenges*. Oxford : Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198834106.001.0001>; Prof. Reiner Sörries vyučuje dejiny umenia a kresťanskú archeológiu na univerzite v nemeckom Erlangene; tu uvádzame jeho publikáciu k úvodu do kresťanskej archeológie: SÖRRIES, Reiner. *Spätantike und frühchristliche Kunst: Eine Einführung in die Christliche Archäologie*. Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag, 2013; kresťanská antropológia – CONRADIE, Ernst Marais. *An Ecological Christian Anthropology. At Home on Earth?* London : Routledge, 2005; neprekvapuje ani označenie umenia s príznamom ‚kresťanský‘ – WILLIAMSON, Beth. *Christian Art : A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004. <https://doi.org/10.1093/actrade/97801928303283.001.0001>

³ BRÉHIER, Émile. *Ya-t-il une philosophie chrétienne?* In *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1931, roč. 38, č. 2, s. 162.

V tomto kontexte nám výborne poslúži epizóda z dejín literatúry, ktorá opisuje spor autora a označovania jeho diel literárnymi vedcami. V tomto spore nešlo o adjektívum kresťanské, ale o ešte užšie označenie „katolícke“. Jeden z popredných spisovateľov⁴ 20. storočia Graham Greene bol podľa niektorých autorov považovaný za významného predstaviteľa tzv. katolíckeho románu, resp. katolíckej literárnej renesancie. Išlo o predstaviteľov od polovice 19. do približne polovice 20. storočia, ktorí prejavovali afinitu ku katolicizmu, či už ako návratu ku katolíckej tradícii alebo ako konverzití na katolicizmus. Sám Graham Greene vraj toto označenie „katolícky spisovateľ“ odmietal. Radšej sa označoval ako spisovateľ, ktorý bol náhodou katolíkom.⁵ Táto asymetria v označovaní sa samotným autorom na jednej strane a literárnou kritikou a literárnou teóriou na strane druhej je veľmi zaujímavá. Kto môže vedieť lepšie, či je autor predstaviteľ *katolíckeho románu*? Sám autor? Alebo skôr literárny vedec? Existuje vôbec stabilný súbor kritérií pre označenie toho, čo znamená, že niekto napísal katolícky román? A vlastne existuje niečo také ako katolícky román? Problém nie je so žánrovým vymedzením románu. Ale s adjektívom „katolícky“. Ak Graham Greene odmieta označovať svoje diela ako príklady hnutia katolícky román (orig. Catholic novel), majú právo literárni vedci tak jeho romány označovať? Ak áno, je potrebné zodpovedať niekoľko závažných otázok. Čo robí katolícky román katolíckym? Existujú stabilné podmienky alebo kritériá na používanie označenia katolícky román?

Spor o kresťanskú filozofiu

Analogická polemika sa môže odohrať (a v skutočnosti sa aj odohrala) v oblasti filozofie. Totiž výraz „kresťanská filozofia“ nie je až taký tradičný, akoby sa mohlo zdať. Za prvé použitie výrazu „kresťanská filozofia“ možno považovať časť novoročnej homílie Jána Chryzostoma z roku 387⁶. A s určitosťou tiež možno konštatovať, že sa spomína o približne dvadsať rokov neskôr aj u Augustína v spise proti Juliánovi⁷. Augustín na prelome 4. a 5. storočia ďalej tvrdí, že filozof je tým, kto miluje Boha, pretože pravým a najvyšším dobrom je Boh. Boh je pre filozofa niečím takým, ako je pre oko svetlo.⁸ Rozumieme tomu tak, že je podmienkou videnia iných vecí. Ak filozof poznáva, potom poznáva vďaka svetlu (Bohu). Ale predstava o svetle v 4. storočí je iná ako naša predstava svetla ako fyzikálnej veličiny. Augustín rozoznáva telesné

⁴ Napr. podľa STADE, George – KARBIENER, Karen. (eds.). *Encyclopedia of British Writers, 1800 to the Present*. Second edition. 20th Century and Beyond. New York : Infobase Publishing, 2009, s. 218 – 219.

⁵ MUDFORD, Peter. *Graham Greene*. Liverpool : Liverpool University Press, 1996, s. 21 – 36. <https://doi.org/10.2307/j.ctv5rf47v>

⁶ Ján Chryzostomus. Homília In Kalendas: „Tó paraterein eméras ou Xristianikes Filosofias, all Helenikés plátes estín.“ „Dies observare non Christianae Philosophiae, sed Graeci erroris est.“ MIGNE, Jacques Paul. *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*. Tomus XLVIII. S. Joannes Chrysostomus. Paris : Petit Montrouge, 1862, s. 956 (MPG 48, 956). Cit. z VOLEK, Peter. Súčasné chápanie kresťanskej filozofie. In *Viera a život*, 1998, roč. 8, č. 4, s. 388.

⁷ „Prosím vás, nedovoľte, aby filozofia pohanov bola čestnejšia ako naša kresťanská filozofia [philosophia christiana – pozn. J. H.], ktorá je jedinou pravou filozofiou, lebo jej meno znamená hľadanie alebo lásku k múdrosti.“ Cit. podľa AUGUSTINUS, Aurelius. *Against Julian*. New York : Fathers of the Church, Inc., 1957, IV. 72.

⁸ AUGUSTINUS, Aurelius. *O Boží obci I*. Praha : Univerzita Karlova, Karolinum, 2007, VIII. 8.

a netelesné svetlo. V každom prípade, svetlo je princípom každého poznania.⁹ Augustínovská predstava filozofie nevyhnutne predpokladá náboženskú (konkrétne kresťanskú) dimenziu, absolútne bytie, ktoré umožňuje poznanie nielen seba, ale aj všetkých ostatných vecí. Vplyv kresťanskej misie a doktríny mal na filozofiu nepopierateľný vplyv¹⁰. Augustínovský prístup (svetlo pre oko) načrtáva absolútne bytie ako epistemologický princíp, na horizonte ktorého poznávajúci poznáva. To je však metapoznanie, *ex post* reflexia, ako dosahujeme poznanie. Už sme tento prístup označili ako deskriptívny. Nás v tejto štúdii zaujíma, či existujú *ex ante* podmienky, ktoré zrozumiteľne vymedzia obsahové kritériá kresťanského filozofovania.

O takomto (normatívnom) určení *kresťanskej filozofie* sa odohrala diskusia v 30. rokoch 20. storočia najmä vo frankofónnom a neskôr anglojazyčnom kontexte. V tejto zaujímavej polemike sa kladli fundamentálne otázky o tom, či je vôbec 'kresťanská filozofia' zmysluplný výraz, a v prípade že áno, aký by nemala a aký by naopak mala mať význam. Diskusia kulminovala, ostala otvorená, a v istom zmysle táto otázka vzbudzuje záujem a ohlas doteraz.¹¹ Vráťme sa opäť k výrazu 'kresťanská matematika', ktorý bol Bréhierom použitý ako argument *ad absurdum* na to, aby zdôvodnil svoj odmietavý postoj označovať nejakú filozofiu ako kresťanskú. Zrejme tým Bréhier chcel vyjadriť požiadavku nad-subjektívneho, čiže objektívneho a na osobu autora nezávislého filozofického skúmania. Za takéto zvyčajne bez pochybností považujeme poznanie v matematike alebo fyzike. "Bréhier v tomto kontexte vyjadruje ľútosť nad stratou autonómie filozofie, chápe 'kresťanskú filozofiu' ako neautentickú filozofiu, ktorá by bola nútená podriaďiť sa nejakej vonkajšej autorite."¹²

Podriadenie sa alebo súlad s externou doktrínou (v tomto prípade kresťanskou) však neznamená, že autor nutne musí byť kresťan. Ide o akési externé vymedzenie, koherenciu, absenciu nesúladu. Van Steenberghen¹³ poukazuje na to, že niektorí kresťania sa venujú filozofickému skúmaniu, a preto ich nazývame kresťanskí filozofi. Ale filozofia nikdy nie je kresťanská vo formálnom a rigoróznom zmysle. Analogicky, ako sme vyššie uviedli spor o katolícky román, v ktorom Greene sám seba nazýval spisovateľom, ktorý je *náhodou* katolík, zatiaľ čo literárna kritika ho označovala za predstaviteľa *Catholic novel*. Bréhier a účastníci sporu o kresťanskú

⁹ ALLERS, Rudolph. *St. Augustine's Doctrine On Illumination*. In *Franciscan Studies*, 1952, roč. 12, č. 1, s. 27. <https://doi.org/10.1353/frc.1952.0020>

¹⁰ Napr. ŠPRUNK, Karel. *Dějiny pojmu „křesťanská filozofie“*. In *Salve*, 2009, roč. 19, č. 2, s. 12 – 13; ešte pozitívnejšie to hodnotí ROJKA, Luboš. Kresťanskí filozofi a ich filozofie. In *Radost a nádej*, 2017, roč. 20, č. 1 – 2, s. 22. Podmienenosť konkrétneho vývoja európskej filozofie zdôrazňuje aj Bernard Francis Lonergan, keď tvrdí, že v konkrétnom kresťanskom historickom milieu sa filozofia vyvíjala inak, než ako by sa vyvíjala bez neho (porov. LONERGAN, Bernard Francis. *The Origins of Christian Realism*. In: Robert Croken – Frederick Crowe – Robert Doran (eds.). *Collected works of Bernard Lonergan*. 6. *Philosophical and theological papers 1958 – 1964*. Toronto : University of Toronto Press, 1996, s. 81 – 82).

¹¹ O aktualite otázky svedčí napr. reprezentatívna antológia SIMMONS, J. Aaron (ed.). *Christian Philosophy: Conceptions, Continuations, and Challenges*. Oxford : Oxford University Press, 2019, kde prispeli autori ako Alvin Plantinga, Jean-Luc Marion, Kevin Hart, Charles Taliaferro, Paul K. Moser, Graham Oppy, William Hasker a ďalší.

¹² SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend, Indiana : St. Augustine's Press, 2019, s. 64.

¹³ VAN STEENBERGHEN, Fernand. La Ile Journée d'études de la Société thomiste et la notion de «philosophie chrétienne». In *Revue néo-scholastique de philosophie*, 1933, roč. 35, č. 40 (1933), s. 554. <https://doi.org/10.3406/phlou.1933.2820>

filozofiu 1930, ktorých inšpiroval, sa mohli pravdepodobne obávať istého obmedzenia, ak by výraz ‚kresťanská filozofia‘ mali obhajovať. Mohla im tiež chýbať adekvátna pluralita východísk a prístupov, z ktorých by mohli filozofii vychádzať.

Avšak v polemike s Bréhierom iní autori (Maritain¹⁴, Gilson¹⁵, Steinová¹⁶), navrhovali umiernennejšie interpretácie a snažili sa o istú rehabilitáciu výrazu ‚kresťanská filozofia‘. Za umiernennejšiu pozíciu považujeme predpoklad, že filozofia má odlišný charakter ako prírodovedné alebo technické skúmanie. Do práce filozofa omnoho výraznejšie zasahuje kultúrny a myšlienkový kontext, bazálne presvedčenia a individuálne predispozície autora. Tento autorský osobný vklad môžeme nazvať personalizovaný alebo svetonázorový charakter a ako taký sa netýka iba filozofických textov, ale aj mnohých iných tvorivých oblastí, ako sú umenie, pedagogika, alebo aj psychoterapia. A rovnako kresťanská filozofia nemusí znamenať obmedzenie predpokladov a východísk. Podľa Rojku „už z princípu nemôže existovať len jeden kresťansko-filozofický systém... kresťanská filozofia označuje otvorenú množinu systémov.“¹⁷ Pluralita sa v kresťanskej tradícii filozofie prejavuje pomerne výrazne. Poznáme a vieme odlíšiť augustiniansky a tomistický prístup, personalistické alebo existencialistické východisko, fenomenológiu a transcendentálny prístup, kontinentálnu filozofiu a analytickú tradíciu filozofie.

Seifertov katafatický prístup

Už sme naznačili, že spor o kresťanskú filozofiu nebol v 20. storočí vyčerpaný. Diskusia pokračuje ďalej a autori prinášajú nové interpretácie, ktorými prehľbujú dve základné tendencie pôvodnej polemiky: prvá sa snaží výraz ‚kresťanská filozofia‘ eliminovať, resp. ukázať ako nepresný až absurdný, druhá sa snaží ‚kresťanskú filozofiu‘ rehabilitovať, poukázať na jej obsahové parametre a pozitívny program, ktorým prispieva do filozofického skúmania.

Medzi predstaviteľov tejto druhej tendencie patrí aj Josef Seifert¹⁸. Tento významný súčasný filozof ponúka sofistikovanú a inšpiratívnu koncepciu kresťanskej filo-

¹⁴ K významným Maritainovým prácam v tejto téme patrí: MARITAIN, Jacques. De la notion de philosophie chrétienne. In *Revue néoscholastique de philosophie*, 1932, roč. 34, č. 34, s. 153 – 186. <https://doi.org/10.3406/phlou.1932.2654>; MARITAIN, Jacques. *An Essay on Christian Philosophy*. New York : Philosophical Library, 1955; MARITAIN, Jacques. *About Christian Philosophy*. In (ed. by Balduin Schwarz) *The Human Person and the World of Values: A Tribute to Dietrich Von Hildebrand by His Friends in Philosophy*. New York : Fordham University Press, 1960. s. 1 – 11; MARITAIN, Jacques. *Collected Works of Jacques Maritain XX. Untrammelled Approaches*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1997. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj79bz>

¹⁵ Významné práce ako: GILSON, Etienne. What is Christian Philosophy?. In *A Gilson Reader*. (ed. Anton Charles Pegis) Garden City, NY : Hanover House, 1957, s. 177 – 191; GILSON, Etienne. *Elements of Christian Philosophy*. Garden City, N.Y. : Doubleday, 1960; GILSON, Etienne. *The Spirit of Mediaeval Philosophy*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1991; GILSON, Etienne. *Christian Philosophy : An Introduction*. Toronto : Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993.

¹⁶ STEINOVÁ, Edita. *Konečné a večné bytie*. Bratislava : Európa, 2022, najmä na s. 19 – 34.

¹⁷ ROJKA, Luboš. Kresťanskí filozofi a ich filozofie. In *Radosť a nádej*, 2017, roč. 20, č. 1 – 2, s. 14.

¹⁸ Prehľadný a stručný úvod do filozofického a životného projektu Josefa Seiferta ponúka napr. CAMBRONERO, Marcelo López. A Brief Introduction to Josef Seifert's Philosophy. In *Journal of East-West Thought*, 2017, roč. 7, č. 1, s. 1 – 8.

zofie.¹⁹ V skutočnosti načrtáva demarkačnú líniu kresťanskej filozofie. Demarkáciou tu nie je vymedzená jedna koncepcia, ale pluralita koncepcií. Tomu zodpovedajú aj Seifertove pozitívne vymedzenia. Celkovo ich ponúka jedenásť. Ani jednu z týchto podmienok nechápeme ako exkluzívnu, samostatnú, ale kumulatívne znamenajú významný priestor, v rámci ktorého možno identifikovať rôzne kresťansko-filozofické koncepcie. Toto vymedzenie by sme mohli nazvať aj klastrová katafatická koncepcia kresťanskej filozofie. Klastrová preto, lebo je založená na súbore podmienok alebo kritérií, ktoré spoločne vymedzujú to, čím je (alebo by mala byť) kresťanská filozofia. Katafatická preto, lebo pozitívne určuje obsah (na rozdiel od možnej *via negativa*, teda vymedzenia, čím kresťanská filozofia nie je alebo by nemala byť.)

Prvou podmienkou je kompatibilita kresťanskej filozofie s kresťanským zjavením a vierou. „... filozoficky poznaná pravda [je – pozn. J. H.] ‚zlučiteľná‘ s kresťanskou vierou... Ak však rozpory medzi danou filozofiou a kresťanskou vierou presahujú body, v ktorých sú kompatibilné, určite nemôžeme takúto filozofiu nazvať kompatibilnou s kresťanskou vierou len kvôli niekoľkým bodom ich zhody.“²⁰ To je pochopteľná a takpovediac prirodzená neprekvapujúca požiadavka. Kresťanská nemôže byť filozofia, ktorá je principiálne nezlučiteľná s relevantnou pravdou kresťanskej doktríny.

Druhou podmienkou je blízkosť alebo príbuznosť témy, pretože kresťanská „filozofia, ktorá sa tematicky a do určitej hĺbky zaoberá tými témami, ktoré nám kresťanská viera predkladá ako najdôležitejšie.“²¹ Opäť, samotné skúmanie relevantných *kresťanských* tém nie je samo osebe kresťanskou filozofiou. Ale táto podmienka je pravdepodobným znakom, rozlíšením, pričom spolu s ďalšími podmienkami vytvára zrozumiteľnú tematickú oblasť, v ktorej sa kresťanskí filozofi pohybujú.

Tretou podmienkou je epistemicky pozitívny vzťah k poznaniu z rôznych zdrojov, vrátane cesty viery. „Pred myslou filozofa, ktorý sa môže spoľahnúť na Božie Zjavenie, totiž leží otvorená jedna a tá istá skutočnosť, osvetlená nielen svetlom rozumu, ale aj druhým a silnejším svetlom Božieho Zjavenia.“²² Kresťanskí filozofi formulujú a zdôvodňujú svoje tvrdenia vždy racionálne a z hľadiska prirodzeného svetla rozumu. Nezdôvodňujú teda pomocou náboženských alebo teologických premís a argumentov. Napriek tomu nie sú voči zdrojom kresťanskej doktríny *hluchí*, ale poznanie z oboch zdrojov kreatívne a kooperatívne využívajú.

Štvrtou podmienkou je požiadavka, aby kresťanské filozofické poznanie bolo ovplyvnené cnosťami, ktoré pomáhajú intelekt otvoriť pravde, kým naopak, neresti

¹⁹ Okrem pre našu tému kľúčového diela SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend, Indiana : St. Augustine's Press, 2019, možno uviesť aj ďalšie jeho významné a pre koncept kresťanskej filozofie do istej miery dôležité diela: SEIFERT, Josef. *Filosofie. Pravda. Nesmrtnosť. Tři pražské přednášky*. Praha : TF UK, 1998; SEIFERT, Josef. *De Veritate – Über die Wahrheit. Vom Wesen der Seinswahrheit, Erkenntniswahrheit und Urteilswahrheit. Band 1: Wahrheit und Person*. Frankfurt : Ontos Verlag, 2009. <https://doi.org/10.1515/9783110330410>; SEIFERT, Josef. *De Veritate – Über die Wahrheit. Wahrheit und Wahrheitstheorien. Band 2: Der Streit um die Wahrheit*. Frankfurt : Ontos Verlag, 2009; SEIFERT, Josef. Auto-Presentation of My Philosophy. In *Journal of East-West Thought*, 2017, roč. 7, č. 1, s. 9 – 42.

²⁰ SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend; Indiana : St. Augustine's Press, 2019, s. 13.

²¹ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 15.

²² SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 17.

uzatvárajú myseľ pred pravdou a zaslepujú ju.²³ Túto podmienku je vhodné chápať v širšom kontexte európskej filozofickej tradície, ktorej je blízke spájanie úsilia o cnosť a úsilia o pravdu. Dokonca podľa niektorých historikov filozofie (Pierre Hadot²⁴) antická tradícia považovala filozofiu za duchovné cvičenie, v ktorom sa rozvíjali tak morálne, ako aj intelektuálne cnosti v symbióze. O túto jednotu ide aj Seifertovi vo formulácii tejto podmienky.

Piatá podmienka nadväzuje na prvú, pričom kompatibilitu skúma ako vzťah dôsledkov a predpokladov. Vychádzajúc z predpokladov kresťanskej doktríny, je pre kresťanského filozofa dôležité neprotirečiť tej istej doktríne ani v dôsledkoch vlastnej teórie.²⁵ Poznať kresťanskú doktrínu, priorizovať jej východiská nestačí, ak je s ňou kresťanský filozof vo svojich dôsledkoch nekompatibilný.

Šiesta podmienka sa týka tradičnej disciplíny kresťanskej intelektuálnej tradície, a síce apologetiky. Je to akási preambula fidei, to znamená racionálna dispozícia alebo príprava pre neskoršie prijatie náboženskej (kresťanskej doktríny). Prijatie kresťanskej viery si „vyžaduje veľký skok nad rámec všetkých pochopiteľných dôvodov viery. Aj štúdium tohto ‚viac viery‘, jej spoznávanie a zároveň presahovanie hraníc čistého rozumu, ako aj racionalita tohto skoku v akte viery a jeho rozumné dôvody, sú dôležitou témou kresťanskej filozofie.“²⁶ Podľa Seiferta preto filozofia môže a dokonca má skúmať racionalitu aktu viery.²⁷ V tradícii kresťanstva sa opakovane zdôrazňujú skúsenosti ľudí, ktorý vnímajú akt svojej viery ako skok, ktorý nie je skokom do istoty, ale v momente skoku naopak do neistoty. Až retrospektívne možno v tomto skoku nájsť racionalitu a štruktúru, ku ktorej skúmaniu nabáda táto Seifertova podmienka.

V kontexte *siedmej podmienky* je Seifert presvedčený, že filozof má kapacitu pochopiť špecificky kresťanské aspekty v ich inteligibilnej (racionálne poznateľnej) podobe.²⁸ Tento optimizmus ohľadom filozofického skúmania možno dokladovať viacerými konverziami, ktoré sa *prihodili* filozofom (Max Scheler, Editha Steinová, Dietrich von Hildebrand). Kresťanskí filozofi môžu a majú skúmať nielen obsah špecificky kresťanských fenoménov (toto je obsah druhej Seifertovej podmienky), ale ich skúmanie disponuje špecifickým prístupom k fenoménu. Prístupom, ktorý je transformujúci v poznaní a niekedy aj v životoch tých, ktorí ho realizujú.

Ôsma podmienka smeruje k jadrú toho, čo znamená filozofia. „Pravda zjavená Bohom ako najvyššia múdrosť... chápe ako naplnenie všetkých ľudských a filozofických snáh o múdrosť.“²⁹ Láska k múdrosti zahŕňa v kresťanskej intelektuálnej tradícii aj inšpiráciu k múdrosti, ktorá je nielen častou témou kresťanského zjavenia, ale je dokonca chápaná ako vlastnosť Boha. Múdrosť má teoretický aj praktický rozmer

²³ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 18 – 19.

²⁴ HADOT, Pierre. *Philosophy as a Way of Life. Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. (ed. Arnold Ira Davidson) Oxford; Cambridge; Massachusetts : Basil Blackwell, 1995, s. 126, 128.

²⁵ SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend; Indiana : St. Augustine's Press, 2019, s. 20.

²⁶ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 20 – 21.

²⁷ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 20.

²⁸ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 21.

²⁹ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 23.

a kresťanská filozofia oba tieto rozmery čerpá zo širšieho rámca ľudskej a biblickej múdrosti.

Deviata podmienka hovorí o heteronómii kresťanskej filozofie. Seifert tu postuluje tvrdenie, že kresťanská filozofia sa čiastočne vzdáva svojej úlohy najvyššej ľudskej múdrosti a ostáva otvorená korekcii a dotvoreniu božským zjavením. Toto Seifert nazýva heteronómiou filozofie.³⁰ Určite tým nemá na mysli kapituláciu alebo rezignáciu racionality kresťanskej filozofie zoči-voči ničomu super-racionálnemu. Skôr ide o pokoru a opatrnosť, aby sa istý typ racionality neabsolutizoval. Žiadne filozofické poznanie totiž nie je absolútne a apodiktické. Preto je koncept ohraničenej racionality³¹, takej, ktorá označuje širokú škálu deskriptívnych, normatívnych a preskriptívnych modelov efektívneho správania, ktoré sa odchyľujú od predpokladov dokonalej racionality, adekvátnym opatrným a pokorným prístupom.

Desiata podmienka tematizuje vzťah medzi vierou a rozumom. Nie konfrontačne, ale vidí obe tieto mohutnosti ako príležitosti na budovanie *summy* vyššej (všetkej) múdrosti. Namiesto toho, aby kresťanská filozofia pociťovala prvotnú výzvu oslobodiť náboženstvo od jeho omylov, pokorne skláňa hlavu pred vyššou, Božou múdrosťou.³² Táto pokora uznáva možnosť vyššej syntézy alebo syntézy na vyššej úrovni, ktorá prekonáva ako zdanlivé konfrontácie na úrovni nižšej.

Formulácia *jedenástej* (poslednej) *podmienky* má charakter odmietnutia nezdravých či iluzórnych ambícií filozofie. Kresťanská filozofia je „filozofiou, ktorá sa vzdáva svojej v konečnom dôsledku nedôstojnej a nadľudskej snahy ukázať ľudstvu vlastnými silami cestu ku katarzii a vykúpeniu, čo je však úloha, na ktorej sa mohla v istom zmysle skutočne podieľať v antickom Grécku, ale ktorá je podľa kresťanského filozofa v konečnom dôsledku iba úlohou Zjavenia božskej múdrosti a božského Vykupiteľa.“³³ Ani pre kresťanov nemôže byť filozofia cestou fundamentálnej záchrany (spásy). Utopie budované nezriedka aj filozofickými nástrojmi a textami sú vzdialené od myšlienky, že tá najnákladnejšia záchrana (spása) je nakoniec darom³⁴, ktorý sa človeku nedostáva preto, že filozofuje, ale preto, že tento dar ako dar prijíma.

Tri komprehenzívne kritériá

Filozofi sa často vo svojich textoch nevyhnú opätovnému situovaniu a vysvetleniu, ako vlastne filozofiu chápú. To je odlišné od fyziky alebo biológie, ktoré nebývajú tak často spochybňované a nanovo vymedzované. Kresťanskí filozofi sa tejto črte filozofie venujú možno ešte častejšie.

³⁰ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 24.

³¹ WHEELER, Gregory. 2020. Bounded Rationality. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). Edward Nouri Zalta (ed.). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/bounded-rationality/>>[11.8. 2024]

³² SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend; Indiana : St. Augustine's Press, 2019, s. 26 – 27.

³³ SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 27.

³⁴ BLONDEL, Maurice. *The Letter on Apologetics and History and Dogma*. Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1994, s. 154.

Kresťanskú filozofiu chápeme dvojakým spôsobom, analogicky ako Nicholas Wolterstorff³⁵. Kresťanská filozofia je na jednej strane sociálna prax, na strane druhej sú to myšlienky a texty, ktoré sa v tejto praxi objavujú, zachytávajú a publikujú. Uvedenú sociálnu prax nakoniec aj tak viac-menej realizujú filozofi, ktorí sú zároveň kresťania. V tomto pokladáme Seifertove poznámky³⁶ za príliš opatrné a vzdalujúce sa realite. Otázka kresťanskej filozofie nie je v centre záujmu filozofie ako takej a prispievajú do nej najmä filozofi združení v rôznych spoločnostiach a asociáciách, ktoré to majú ako svoj program.³⁷ Seifert tento aspekt kresťanskej filozofie ako sociálnej praxe do istej miery prehliada. Považujeme za potrebné a užitočné ho zmeniť a zvýrazniť.

Podstatnejším prínosom tejto state je však revízia a kategorizácia Seifertových jedenástich podmienok, ktoré on chápe ako pozitívne (katafatické) vymedzenia kresťanskej filozofie. Navrhujeme predložené podmienky zúžiť do troch kritérií.

Tri kritériá kresťanskej filozofie:

1. *Kritérium afirmácie*. Toto kritérium poukazuje na koherenciu smerujúcu k súladu v obsahoch filozofických pozícií a jadra kresťanskej doktríny. Koherencia sa týka východísk a dôsledkov, princípov a tém. V Seifertovej kategorizácii pokrýva kritérium afirmácie prvú, druhú a piatu podmienku.
2. *Kritérium otvorenosti transcendencii*. Nielen kresťanská filozofia je otvorená impulzom, ktoré transcendujú bežne uchopované východiská filozofických prístupov. Avšak v našom skúmaní je toto kritérium *conditio sine qua non* možnosti kresťanskej filozofie. V Seifertovej schéme pokrýva kritérium otvorenosti transcendencii tretiu, šiestu, ôsmu, deviatu a desiatu podmienku.
3. *Kritérium kresťanského étosu*. Inherentnou súčasťou tradície a aj súčasnosti kresťanskej filozofie sú nielen obsahy, ale aj typické propozíčné postoje. Ich vyjadrením sú etické a dianoetické cnosti, alebo v inej terminológii morálne a intelektuálne habity. Toto rozlíšenie a požiadavku veľmi podrobne opísal už Aristoteles. Špecifickým kresťanským prvkom je pokora, ktorá nechápe filozofiu ako definitívnu spásu (v epistemickom či morálnom zmysle), ale ako cestu, ktorá zbavuje človeka prekážok prijať svoj konečný cieľ. V Seifertovej kategorizácii pokrýva kritérium kresťanského étosu štvrtú, siedmu a jedenástu podmienku.

³⁵ WOLTERSTORFF, Nicholas. *Foreword*. In SIMMONS, J. Aaron. (ed.). *Christian Philosophy: Conceptions, Continuations, and Challenges*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. vii.

³⁶ Seifert na viacerých miestach píše o kritériách, ktoré normatívne vymedzujú kresťanskú filozofiu a ktoré explicitne môžu byť viac naplnené filozofmi ne-kresťanmi ako filozofmi kresťanmi. SEIFERT, *Christian Philosophy and Free Will*, s. 20.

³⁷ V Rakúsku je to napr. Institut für Christliche Philosophie na Universität Innsbruck. V USA je významná filozofická spoločnosť s názvom Society of Christian Philosophers založená a fungujúca od roku 1978. V Kanade pôsobí The Dooyeweerd Centre for Christian Scholarship, ktoré odkazuje na holandskú tradíciu, pričom explicitne hlási non-apologetický prístup. Ďalší kanadský The Institute for Christian Studies pôsobí v Toronte už od roku 1967. Na svetových filozofických kongresoch sa pravidelne objavuje sekcia s názvom „kresťanská filozofia“, a to popri iných sekciách, ktoré tiež vyjadrujú náboženské východiská, ako sú budhistická filozofia, konfuciánska filozofia, daoistická (taoistická) filozofia, islamská filozofia a židovská filozofia.

Vyššie uvedená kategorizácia je úvodom do diskusie, ktorá môže priniesť nové pohľady a doplnenia, napriek tomu ju však považujeme za vylepšenú hypotézu odpovede na to, čím je kresťanská filozofia.

V sumarizácii je potrebné zdôrazniť, že ponúkané kritériá neuzatvárajú otázku kresťanskej filozofie do jednej odpovede. Naopak, kresťanská intelektuálna tradícia je historicky veľmi pestrá, pričom jej protagonisti vychádzali z rôznych východísk a akcentovali často odlišné momenty. Systematicky preto chápeme kresťanskú filozofiu ako pluralitnú platformu, na ktorej sa odohráva kreatívny a dynamický dialóg – teda sociálna prax, ktorá produkuje a ktorej sedimentom sú rôznorodé texty, ku ktorým sme sa snažili prispieť aj touto štúdiou.

Záver

V našej štúdii sme najprv ponúkli historicko-terminologické vyjasnenia, ktoré poukázali na niektoré dôležité historické a systematické problémy, ktoré sprevádzajú pojem kresťanskej filozofie. Problémy tohto typu sa ukazujú nielen v oblasti filozofie, ale i v iných humanitných vedách, napr. literárnej teórii (prípady Grahama Greena a Catholic novel).

Dôležitou etapou diskusie o pojme kresťanskej filozofie je obdobie od 30. rokov 20. storočia. Stručne sme predstavili autorov ako Bréhier, Maritain, Gilson a ďalších, ktorí diskutovali fundamentálnu zmysluplnosť výrazu kresťanská filozofia, a následne aj možnosti jej bližšej špecifikácie a vymedzenia.

Za kľúčového súčasného autora považujeme Josefa Seiferta, ktorého teóriu jednástich podmienok sme predstavili v štvrtej časti nášho textu. Tento prístup nazývame katafaktický, pretože zdôrazňuje pozitívne vymedzenie a črty, ktoré by kresťanská filozofia mala obsahovať.

V ďalšej časti sme na podklade koncepcie Josefa Seiferta ponúkli doplnenú a vylepšenú verziu kritérií kresťanskej filozofie. Tri komprehenzívne kritériá (afirmácia, otvorenosť transcencii, kresťanský étos) kategorizujú filozofický prístup, ktorý by mohol byť nazývaný kresťanská filozofia. Avšak zároveň vnímame, že kresťanská filozofia nie je obsahovo vymedzená len textami či kritériami kladenými na filozofické teórie, ale aj sociálnou praxou, ktorá sa deje najmä v kresťanských komunitách, v ktorých filozofi pôsobia.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ALLERS, Rudolph. St. Augustine's Doctrine On Illumination. In *Franciscan Studies*, 1952, roč. 12, č. 1, s. 27 – 46. <https://doi.org/10.1353/frc.1952.0020>
- AUGUSTINUS, Aurelius. *Against Julian*. New York : Fathers of the Church, Inc., 1957.
- AUGUSTINUS, Aurelius. *O Boží obci I*. Praha : Univerzita Karlova, Karolinum, 2007.
- BLONDEL, Maurice. *The Letter on Apologetics and History and Dogma*. Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1994.
- BRÉHIER, Émile. Ya-t-il une philosophie chrétienne? In *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1931, roč. 38, č. 2, s. 133 – 162.

- CAMBRONERO, Marcelo López. A Brief Introduction to Josef Seifert's Philosophy. In *Journal of East-West Thought*, 2017, roč. 7, č. 1, s. 1 – 8.
- CONRADIE, Ernst Marais. *An Ecological Christian Anthropology. At Home on Earth?*. London : Routledge, 2005.
- GILSON, Etienne. What is Christian Philosophy?. In *A Gilson Reader*. (ed. Anton Charles Pegis), Garden City; NY : Hanover House, 1957, s. 177 – 191.
- GILSON, Etienne. *Elements of Christian Philosophy*. Garden City, N.Y. : Doubleday, 1960.
- GILSON, Etienne. *The Spirit of Mediaeval Philosophy*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1991.
- GILSON, Etienne. *Christian Philosophy : An Introduction*. Toronto : Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1993.
- HADOT, Pierre. *Philosophy as a Way of Life. Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. (ed. Arnold Ira Davidson) Oxford; Cambridge, Massachusetts : Basil Blackwell, 1995.
- LONERGAN, Bernard Francis. *The Origins of Christian Realism*. In Robert Crocken – Frederick Crowe – Robert Doran (eds.). *Collected works of Bernard Lonergan*. 6. *Philosophical and theological papers 1958 – 1964*. Toronto : University of Toronto Press, 1996, s. 80 – 93.
- MARITAIN, Jacques. De la notion de philosophie chrétienne. In *Revue néoscholastique de philosophie*, 1932, roč. 34, č. 34, s. 153 – 186. <https://doi.org/10.3406/phlou.1932.2654>
- MARITAIN, Jacques. *An Essay on Christian Philosophy*. New York : Philosophical Library, 1955.
- MARITAIN, Jacques. *About Christian Philosophy*. In (ed. by Balduin Schwarz) *The Human Person and the World of Values: A Tribute to Dietrich Von Hildebrand by His Friends in Philosophy*. New York : Fordham University Press, 1960. s. 1 – 11.
- MARITAIN, Jacques. *Collected Works of Jacques Maritain XX. Untrammelled Approaches*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1997. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj79bz>
- MUDFORD, Peter. *Graham Greene*. Liverpool : Liverpool University Press, 1996. <https://doi.org/10.2307/j.ctv5rf47v>
- ROJKA, Luboš. Křesťanskí filozofi a ich filozofie. In *Radosť a nádej*, 2017, roč. 20, č. 1 – 2, s. 11 – 23.
- SEIFERT, Josef. *Filosofie. Pravda. Nesmrtnost. Tři pražské přednášky*. Praha : TF UK, 1998.
- SEIFERT, Josef. *De Veritate – Über die Wahrheit. Vom Wesen der Seinswahrheit, Erkenntniswahrheit und Urteilswahrheit. Band 1 : Wahrheit und Person*. Frankfurt : Ontos Verlag, 2009. <https://doi.org/10.1515/9783110330410>
- SEIFERT, Josef. *De Veritate – Über die Wahrheit. Wahrheit und Wahrheitstheorien. Band 2 : Der Streit um die Wahrheit*. Frankfurt : Ontos Verlag, 2009.
- SEIFERT, Josef. Auto-Presentation of My Philosophy. In *Journal of East-West Thought*, 2017, roč. 7, č. 1, s. 9 – 42.
- SEIFERT, Josef. *Christian Philosophy and Free Will*. South Bend, Indiana : St. Augustine's Press, 2019.
- SIMMONS, Aaron. (ed.) *Christian Philosophy: Conceptions, Continuations, and Challenges*. Oxford : Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198834106.001.0001>
- SÖRRIES, Reiner. *Spätantike und frühchristliche Kunst: Eine Einführung in die Christliche Archäologie*. Köln-Weimar-Wien : Böhlau Verlag, 2013.
- STADE, George – KARBIENER, Karen. (eds.) *Encyclopedia of British Writers, 1800 to the Present*. Second edition. 20th Century and Beyond. New York : Infobase Publishing, 2009.
- STEINOVÁ, Edita. *Konečné a večné bytie*. Bratislava : Európa, 2022.
- ŠPRUNK, Karel. Dějiny pojmu „křesťanská filozofie“. In *Salve*, 2009, roč. 19, č. 2, s. 9 – 15.
- VAN STEENBERGHEN, Fernand. La IIe Journée d'études de la Société thomiste et la notion de «philosophie chrétienne». In *Revue néo-scholastique de philosophie*, 1933, roč. 35, č. 40, s. 539 – 554. <https://doi.org/10.3406/phlou.1933.2820>

VOLEK, Peter. *Súčasný chápanie kresťanskej filozofie*. In *Viera a život*, 1998, roč. 8, č. 4, s. 388 – 392.

WHEELER, Gregory. *Bounded Rationality*. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). Edward Nouri Zalta (ed.). [on-line]. Dostupné na internete: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/bounded-rationality/>> [11.8. 2024]

WILLIAMSON, Beth. *Christian Art: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780192803283.001.0001>

SUMMARY

A Defense of the Pluralistic Concept of Christian Philosophy: A Critical Revision of Seifert's Cataphatic Approach in Light of the 1930 Debate

Throughout history, philosophers have variously employed the term 'Christian philosophy', exploring its nuanced meanings. Early Christian intellectuals like John Chrysostom and Aurelius Augustine innovatively identified it as a distinctive philosophical approach. However, their characterization remained primarily theological rather than methodological. These thinkers understood Christian philosophy through the lens of religious revelation and truth, without developing a systematic framework to differentiate it from other philosophical traditions.

The designation of "Christian philosophy" emerged as a contentious concept, particularly in the 1930s when Émile Bréhier challenged its fundamental validity. By drawing a parallel with the absurdity of 'Christian physics' or 'Christian mathematics', Bréhier sparked a significant philosophical debate.

The discourse quickly transcended its initial Francophone origins, attracting philosophers like Fernand Van Steenberghe, Jacques Maritain, Etienne Gilson, Edith Stein, and Bernard Francis Lonergan. These scholars proposed more nuanced interpretations, seeking to rehabilitate the term by recognizing philosophy's distinct character from natural scientific inquiry.

Unlike technical disciplines, philosophical work is deeply influenced by cultural context, individual perspectives, and worldview. This personal dimension is not unique to philosophy but permeates creative fields such as art, pedagogy, and psychotherapy.

Importantly, Christian philosophy is not a monolithic system but a rich, pluralistic tradition. It encompasses diverse approaches: Augustinian and Thomistic methodologies, personalistic and existentialist perspectives, phenomenological and transcendental frameworks, and both continental and analytic philosophical traditions.

This plurality reflects the dynamic and adaptable nature of Christian philosophical thought, which resists rigid methodological constraints while maintaining a fundamental coherence with Christian intellectual heritage.

The philosophical debate surrounding Christian philosophy continues to evolve, with Josef Seifert, an Austrian philosopher, making significant contributions to its conceptualization. Josef Seifert's approach is distinctive, defining Christian philosophy both positively (cataphatically) and negatively (apophatically) through eleven interconnected conditions.

These conditions are not mutually exclusive but collectively form a "cluster cataphatic conception" of Christian philosophy. Key characteristics include: compatibility with Christian revelation and faith, thematic proximity to theological discourse, epistemically positive relationship with faith-based knowledge, emphasis on virtues, apologetic character, practical wisdom orientation, philosophical humility, rejection of utopian philosophical ambitions.

Josef Seifert's framework provides a nuanced, flexible understanding of Christian philosophy that acknowledges its complexity and intellectual diversity.

This analysis conceptualizes Christian philosophy as a dynamic social practice performed by Christian philosophers. Building on Josef Seifert's original framework, the study distills his eleven conditions into three core criteria:

1. Affirmation: Ensuring philosophical positions cohere with core Christian doctrine
2. Openness: Receptivity to intellectual impulses transcending established philosophical boundaries
3. Christian Ethos: Incorporating both substantive content and propositional attitudes, including ethical and intellectual virtues

These criteria recognize the rich diversity of the Christian intellectual tradition. Rather than prescribing a singular approach, the study understands Christian philosophy as a pluralistic platform fostering creative dialogue and generating diverse philosophical texts.

Christian philosophy represents an intellectual approach that transcends methodological rigidity. It embodies a dialogical space where faith and philosophical inquiry intersect, allowing scholars to explore theological insights through rigorous philosophical analysis. This approach recognizes the complex relationship between philosophical reasoning and religious understanding, emphasizing intellectual openness, critical engagement, and profound spiritual contemplation.

Mgr. Ján Hrkút, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku,
Filozofická fakulta, Katedra filozofie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <jan.hrkut@ku.sk>
ORCID: 0000-0002-5268-1106

Elfride Petri Heidegger: relentless “custodian” of Heidegger's thought. An examination of several unpublished documents

FRANCESCO ALFIERI

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.113-135>

ABSTRACT: From research conducted at Herman-Leo Van Breda's legacy and Heidegger's two private libraries in Freiburg-Zähringen, as well as from direct acquaintance with the philosopher's descendants, I have been able to reconstruct, through a number of unpublished documents, some essential traits of Mrs. Elfride Petri Heidegger. A decisive figure who was able to initiate Heidegger's Gesamtausgabe and to preserve with determination her husband's thought over time.

Keywords: Van Breda; Fink; Baumgarten; Gertrud Heidegger; Heinrich Heidegger.

Photo

This photograph of Elfride Petri Heidegger (3.7.1893 - † 21.3.1992) was taken in 1953 and comes from the archive of her granddaughter Gertrud Heidegger, eldest child of the late Jörg Heidegger (21.1.1919 - † 22.2.2019)¹, who was the philosopher's eldest son.

During my periods of study in Freiburg, the late Prof. Friedrich-Wilhelm von Herrmann wanted me to get to know members of the Heidegger family. On July 10, 2016² we visited one of the philosopher's two residences in Freiburg-Zähringen, the house the Heideggers bequeathed to their granddaughter Gertrud and which contains one section of the philosopher's private library. The remaining portion is located in the residence in Filibachstraße which was inherited by Detlev Heidegger, third born child of the late Hermann Heidegger (20.8.1920 - † 13.1.2020) who was the philosopher's second son.

In this second residence, which is next door to the first and separated by a small garden, Heidegger furnished a new study where he kept the books he needed on a daily basis, and it was here that he spent the final years of his life. When I met Gertrud she kindly showed me her family photo album and I was particularly struck by the photograph above because it is the first time Frau Elfride is shown "smiling", a woman whom I had always heard described as surly, austere, or even worse (according to her detractors) an unrepentant Nazi. So I asked Gertrud if I could use this photograph should I ever find the time to write a contribution about her grandmother and she immediately consented. I still remember the great impression this picture made on Prof. von Herrmann. He had often frequented the Heideggers but could not recall ever seeing Frau Elfride with a smile on her face. Instead he often told me that every decision always needed to be arranged with her in advance and it was only after her prior approval that one was allowed to access Heidegger and propose any kind of project to him. In other words, Frau Elfride was a kind of gatekeeper in the Heidegger family and it is a well-known fact that anyone seeking to gain admittance to Martin needed first to obtain his wife's permission. According to Prof. von Herrmann this highly protective behavior of hers stemmed out of a wish to shield her husband and ensure that he had all the leisure he required for his studies and to spare him pointless wastes of time.

From my own perspective, after long periods of study spent in the archives, pouring over documents, Frau Elfride always seemed a controversial figure because of the very headstrong and protective attitude she took vis-à-vis her husband. An example of this is the fact that her two sons, Jörg and Hermann (from what they told me themselves during our meetings) were not allowed free access to their father without their mother's permission. During the Heidegger family's summer vacations in their cottage in Todtnauberg, the two boys were often shunted off to friends who lived in the neighborhood and with whom they would stay, so the philosopher might have time to pursue his studies without distractions. It was Jörg himself who often told me "we saw our father studying from a distance, but we couldn't ap-

¹ Allow me to refer the reader to my brief article on Heidegger's eldest son written after his death: ALFIERI, Francesco. Il mio "eterno ricordo" di Jörg Heidegger (21 gennaio 1919 - 22 febbraio 2019). In *Humanitas*, 2019, vol. 74, iss. 1, pp. 130 - 139.

² ALFIERI, Francesco. *Das Buch der Erinnerungen*, Bd. I, p. 42, private edition (Archive Francesco Alfieri - Nardò).

proach him as our mother didn't allow this". The fact remains that Elfride's protective spirit represented security for Heidegger and this is the reason he was so ready to defer to her judgment and to her instructions.

To this day Frau Elfride remains a highly *controversial* figure and her destiny was linked to her husband's when the shadow of alleged antisemitism fell over him. I was able to realize how controversial she was when, on June 29, 2022, I was reading a paper at the International Congress *Thinking in Crisis* – at the European Humanities University of Vilnius. My lecture was a homage to Frau Elfride Petri Heidegger in commemoration of the thirtieth anniversary of her death (1893 – †1992)³ and I suddenly found I had to defend myself from the onslaughts of several scholars who were convinced that Frau Elfride was an "unrepentant Nazi". I then had to unpack all the documents I had brought with me to explain how matters were actually much more complex; indeed, one needs a good deal of patience to counter arguments like this.

So where did my decision come from to write this contribution? I have recently been in the process of reorganizing certain sections of my archive which is located in Nardò, and while I was going through some papers from the *Husserl-Archief* section, I came across a number of documents donated to me by the archivist P. Baetens Jozef who, way back in 2007, was working on the *Nachlaß* of the Franciscan priest Herman-Leo Van Breda⁴, preserved in the provincial archives of Sint-Truiden in Belgium. The summer of that year I happened to be in Leuven working in the *Husserl-Archief*, when I received an invitation to visit the Herman-Leo Van Breda archive since this entire *Nachlaß* was soon going to be handed over to a state archive and would no longer be administered by the Franciscans. This was an excellent opportunity for me to study part of Van Breda's *Nachlaß*, not only because Van Breda was the founder of the *Husserl-Archief*⁵, he had also personally rescued Husserl's documents, had frequented Malvine Husserl and had managed to bring Eugen Fink and Ludwig Landgrebe to Leuven along with their respective families⁶.

³ ALFIERI, Francesco. What is the role of the intellectual today? How to overcome the *Machenschaft* we find ourselves in. In *Thinking in Crisis*. Vilnius : European Humanities University 2023, pp. 27 – 40.

⁴ Today the only work that covers the most important stages in the life of the Franciscan priest Herman-Leo van Breda and which documents the pivotal role he played in creating the *Husserl-Archief* and the phenomenological movement that revolved around Husserl in Freiburg is HORSTEN, Toon. *De pater en de filosoof. De avontuurlijke redding van het Husserl-archief*. Antwerp : Uitgeverij Vrijdag, 20214; tr. German: *Der Pater und der Philosoph. Die abenteuerliche Rettung von Husserls Vermächtnis*, translated from the Dutch by M. Müller-Haas. Berlin : Galiani, 2021.

⁵ VAN BREDA, Herman, Leo. *Die Rettung von Husserls Nachlass und die Gründung des Husserl-Archivs*, translated from the French by R. Bernet. in *Husserl-Archiv Leuven. In Geschichte des Husserl-Archivs. History of the Husserl-Archives*. Dordrecht : Springer, 2007, pp. 1 – 37. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5727-4_1 A very interesting account of the work done by Van Breda between Freiburg and Leuven to save Husserl's manuscripts and the countless difficulties he faced to create the archive, may be found in the following study : VAN BREDA, Herman, Leo. *Sauver les phénomènes. Le sauvetage de l'héritage husserlien et la fondation des Archives-Husserl*. Paris : Éditions Allia, 2018.

⁶ On April 2, 1971 Fink and Landgrebe were awarded a doctorate *honoris causa* from the Catholic University in Leuven and Van Breda gave a famous speech to thank them for all the hard work they had done in the archive, as well as for their courage when on May 10, 1940 the Germans invaded Belgium and they were deported to a camp in the south of France: Ibid., *Laudatio für Ludwig Landgrebe und Eugen*

Husserl's two private assistants were working at the *Husserl-Archief* from the spring of 1939. Van Breda had met Fink on September 2, 1938 at Husserl's home along with Husserl's widow Malvine (Husserl had died earlier that year on April 27) and around two weeks later in the same residence, Van Breda met Landgrebe. As Malvine was arranging to transport her husband's manuscripts and private library to Leuven she was always in the company of his two assistants. Landgrebe, after completing his studies in Vienna, had gone on to Freiburg and it was here that he was able to attend Husserl's courses for one semester. Husserl, who spotted his abilities, offered him the position of private assistant which he occupied until 1928 when Fink assumed the role. Landgrebe and Fink were the only two people close to Husserl at a time when National Socialism had completely isolated him, though Fink was the only one who was in physical proximity to the master and became his working colleague. For this closeness to Husserl, he was often referred to as Husserl's Jewish servant (*Judenknecht*). In spite of these insults Fink always remained on intimate terms with the Husserls and was a great aid to Malvine in arranging for the manuscripts to be transported to Leuven.

For his part, Van Breda was also a frequent visitor to Freiburg and had come into contact with the Heidegger family, most of all with Frau Elfride. To be able to consult Van Breda's papers was for me, a young student working on his doctorate, an opportunity to study the phenomenological movement of which Breda was not only a contemporary witness but *the* protagonist. While I was consulting this *Nachlaß* I found an interesting set of documents between the Franciscan and Edith Stein and I learned of the attempt (unfortunately a failed one) to remove Stein from the Carmel of Echt and bring her to Leuven. It was Van Breda's intention that Fink, Landgrebe and Stein should work full time on transcribing Husserl's manuscripts as they were the only ones able to decipher his handwriting in *Gabelsberger* stenography. But in spite of Van Breda's discussions with Stein in Echt and all his urging, she was adamant in her refusal and he had to make do with Fink and Landgrebe.

It is a well-known story that Van Breda often went to Freiburg to organize work on the *Husserl-Archief* and that during these trips he was meeting Malvine Husserl and Eugen Fink, but he was also thinking of establishing links with the Heideggers for the reason that this would help him recover useful material for the archive he was setting up in Belgium. And it was while I was on this "trail" that I happened to come across a letter from the philosopher and sociologist Eduard Baumgarten addressed to Elfride Heidegger in 1938. Van Breda was aware of the *Gerede* swirling around Heidegger and how trying this talk had been for the couple. He also knew about Frau Elfride's efforts to shield her husband from the hostile climate that was pervading Freiburg, especially in academic circles. It is quite telling that Van Breda had kept this letter among his papers, which very likely had been donated to him by Frau Elfride and which was given in turn to me by the archivist of Van Breda's *Nachlaß*, along with other material that I am preserving in my own archive.

Fink, in *Phänomenologie Heute. Festschrift für Ludwig Landgrebe (Phaenomenologica, 51)*. Den Haag : Martinus Nijhoff, 1972, pp. 1 - 13. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2838-7_1

Here I am providing the reader with a digital reproduction of the originals and the German transcription of the texts followed by an English translation. In the texts, I have inserted the page numbers in square brackets (and indicated where necessary r= recto and v = verso)

kurz
gefasst
h. H. 78

Ebnet, den 4. April 1938

Liebe Frau Heidegger,

meine Mißgriffe in
unserem Gespräch beschreiben mich. Über große
Dinge soll man angemessen miteinander reden
oder sie zurecht sich reihen lassen. — Heute
weiß jeder, daß 11. 1933 ein Ereignis von
allergrößter politischer und menschlicher Trag-
weite war. Ein wichtiges Moment in diesem
Ereignis bestand sicherlich darin, daß ein
vielfältig und großbegabter "Krankhafter"
überlebende Instinkte und glücklicherweise in
großangelegten "gesunden" Menschen aufzufinden
befähigt war. Darauf, unter anderem, beruhte
seine persönliche Macht. Daß Frau Heidegger
einen eindringenden autobiographischen Bericht
über diesen tiefen Zusammenhang schuldig
geblieben ist, das ist der historische Verlust, den
ich beklage. Stattdessen geriet unser Gespräch
— durch meine Schuld — in das übliche
seichte Fahrwasser der Diskussion über sachlich-
halbwahr oder ganz unwahr, zunächst nur
selbstgefällige und selbstgerechte, gegen ihn
herabsetzende und hämisch gemeinte Nachreden.

Nochmals grüße ich Sie herzlich als
Ihre alte
Eduard Baumgarten

Letter n. 1. Eduard Baumgarten to Elfride Heidegger, Ebnet April 4, 1938
(archive Francesco Alfieri - Nardö)

herzlich gedankt 6.IV.38
Ebnet, den 4. April 1938

Liebe Frau Heidegger,
meine Missgriffe in unserem Gespräch beschämen mich. Über große Dinge soll man angemessen miteinander reden oder sie zwischen sich ruhen lassen. Heute weiß jeder, dass „1933“ ein Ereignis von allergrößter politischer und menschlicher Tragweite war. Ein wichtiges Moment in diesem Ereignis bestand sicherlich darin, dass ein vielfältig und groß-begabter „Kranker“ urlebendige Instinkte und Glaubensweisen in großangelegten „gesunden“ Menschen aufzurufen befähigt war. Darauf, unter anderem, beruhte seine persönliche Macht. Dass uns Heidegger einen eindringenden autobiographischen Bericht über diesen tieferen Zusammenhang schuldig geblieben ist, - das ist der historische Verlust, den ich beklage. Stattdessen geriet unser Gespräch - durch meine Schuld - in das übliche seichte Fahrwasser der Diskussion über sachlich-halbwahre oder ganz unwahre, zumeist nur selbstgefällige und selbstgerechte, gegen ihn herabsetzend und hämisch gemeinte Nachreden.

Nochmals grüße ich Sie herzlich als Ihr alter
Eduard Baumgarten

With many thanks 6.IV.38
Ebnet, April 4, 1938^a

Dear Frau Heidegger,
My missteps in our conversation embarrass me. Of great things one should either speak in an appropriate manner or leave them be. Today, everyone knows that “1933: was an event of the greatest political and human magnitude. One important moment in this event was certainly that a multifaceted and highly gifted “sick person” was able to stir up primal instincts and modes of belief in highly placed “healthy” people. His personal power was also based in no small way on this. That Heidegger did not leave us a detailed autobiographical report of these profound connections- this is the historical loss that I regret. Instead, our conversation - through my own fault - ended up in the usual shallow channels of discussion about factually half-true or completely untrue, mostly only smug and self-righteous, derogatory and maliciously intended slander against him.
Once again, I greet you warmly as your old

Eduard Baumgarten

^a The year is not easily legible as the writing has faded over time, but in the list of material contained in folder 357 and edited by Van Breda, he reports the year as 1938.

During the years I was working on the volume *Martin Heidegger and the Truth About the Black Notebooks*⁷ from 2014 to 2016 together with the late Prof. von Herrmann, we amassed a great deal of documentation, part of which we included in the above mentioned volume. But, due to time constraints, we decided not to publish much of what we had collected. Otherwise, if we had continued to obsessively study further material we would never have managed to conclude our research and finish the volume. Now in what follows I am publishing a series of documents that were given to me by the late Hermann Heidegger and which show something of the decisive role his mother, Frau Elfride, played in the troubled months of Heidegger's rectorate. We need to remember that Heidegger's rectorate lasted a little less than a year: from April 21, 1933 when he was unanimously elected Rector of the University of Freiburg – his official investment with the post took place on May 27, 1933 – until the day he tendered his resignation, on April 24, 1934 which was accepted on the 27th of the same month.

Since Hermann Heidegger knew about my studies of the first public speech his father gave after being elected rector in the Aula Magna of the University of Freiburg, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*⁸, he wished to let me have this documentation so that I might emphasize how much his mother, as long as she lived, had always sought to shield his father from the *Gerede* that circulated around his compromise with the party and how during his rectorate Heidegger had tried to distance himself from the party's meddling, which, unfortunately, was becoming more and more insistent, so much so that it ultimately led him to resign from his post.

It is enough to look at the term "self-assertion" (*Selbstbehauptung*) in order for us to understand that for Heidegger this was attained if one was ready to defend with

⁷ Ibid.; VON HERRMANN, Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La verità sui Quaderni neri (Filosofia, 72)*, Premessa di A. Heidegger. Brescia : Morcelliana 2016; tr. tedesca: *Martin Heidegger. Die Wahrheit über die Schwarzen Hefte (Philosophische Schriften, 94)*, deutsche Übers. von P. David. Berlin : Duncker & Humblot GmbH, 2017. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55124-8>; tr. français: *Martin Heidegger. La vérité sur ses Cahiers noirs (Collection L'Infini)*, traduit de l'italien et de l'allemand par P. David. Paris : Éditions Gallimard, 2018. <https://doi.org/10.14375/NP.9782072730115>; tr. español: *Martin Heidegger. La verdad sobre los Cuadernos negros (Filosofía Hoy, 63)*, traducción del italiano y del alemán realizada por P.J. Teruel, revisión de la traducción llevada a cabo por D. Hereza. Albolote (Granada) : Editorial Comares, 2019; tr. română: *Martin Heidegger. Adevărul despre Caietele Negre (Epoché)*, Prefață de A. Heidegger, Postfață de Hermann Heidegger, traducere de P. G. Sandu, D. Grusea, A. Bejinariu, Oradea (România) : Ratio et Revelatio, 2021; tr. English: *Martin Heidegger and the Truth About the Black Notebooks*, translated by B. Radloff, Foreword by A. Heidegger, Series Co-editor D. Verducci, Postface by H. Heidegger, in *Analecta Husserliana CXXIII*. Heidelberg: New York; Dordrecht; London : Springer, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-69496-8>; tr. Chinese: 论海德格尔, by D. Yan (严登庸), H. Che (车浩驰), Shanghai : East China Normal University Press Ltd, 2023.

⁸ HEIDEGGER, Martin. *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i.Br. am 27.5.1933*, Breslau : Verlag Wilh. Gottl. Korn, 1934; for my research I have always used this edition published in 1933. The Nazis later banned this edition from being sold when Heidegger resigned from his post as rector. Later this speech was republished in HEIDEGGER, Martin. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges, Gesamtausgabe*, Bd. 16, Abt. 1: *Veröffentlichte Schriften 1910 – 1976*, hrsg. v. H. Heidegger. Frankfurt a.M.: Klostermann, 2000, § 51, pp. 107 – 117; tr. it. *L'autoaffermazione dell'università tedesca*, edited by C. Angelino. Genova: Il Melangolo, 1988, pp. 17 – 52.

extreme vigor the “autonomy” (*Selbstverwaltung*) of one's university. It is obvious, even to those who are *blind* that Heidegger intended to free the university and the administration of its internal structure from the “vice grip” of the “movement”. Thus, when he realized that he was not in the position to exercise the office of rector and that the outside interferences from the “movement” could no longer be managed, he decided to resign.

“Autonomy only acquires meaning on the basis of self-reflection”⁹. Only “true” knowledge can take root in the university and with it lies the source of our every capacity for self-reflection leading the human being to embark on the road towards the unseen: the roots of our being-there (*Da-sein*). The university no longer has the strength to “assert itself”, instead it has lost sight of this need since it is merely engaged in the maintenance of its activities. Thus, it no longer sees the “way” leading to that place where it experiences the need for knowledge in an original manner and out of which it makes its “tasks” flow. Heidegger was aware that “self-affirmation” should mean the fundamental confrontation with the great German historical-spiritual tradition, while instead the university has chosen to turn itself into a “scientific enterprise” (*Wissenschaftsbetrieb*) subservient to a certain kind of political education. The current situation of the university, as Heidegger perceived it, might well be oriented in *another* direction, if one were ready to allow oneself to be forged by the power of the *beginning*. It is only from here that there springs the foundational “knowledge” that makes us aware of the great and difficult future of being a “people”. But this is not the place to undertake an analysis of Heidegger's rectorate speech and of the *drift* of the university system, a very relevant topic for our own times, also because in *Martin Heidegger and the Truth About the Black Notebooks* as well as in my other studies¹⁰, I have already examined this speech and its current impact¹¹.

To return to the documents I am sharing here, in 1980 Frau Elfride felt the need to describe a recreational afternoon that was held at the university while her husband was rector. She organized the event herself which took place on December 16, 1933. It is of no small importance her emphasis on the fact that “there was no type of national socialist emblem to be seen anywhere”. Given that at various times ever

⁹ HEIDEGGER, Martin. Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i.Br. am 27.5.1933, cit., p. 6 [tr. it. p. 18].

¹⁰ ALFIERI, Francesco. *Martina Heideggera piezīmju burtnīcas. Domāt viņpus aklas polemikas*, tr. Latvian by G. Lo Bello, L. Dakša. In *Reliģiski-filozofiski raksti*, 2017, vol. 22, pp. 11 – 23; ALFIERI, Francesco. *Kdo má Černého Petra v případě Heideggerových Černých sešitů? Zpráva o hlavních aktech aktuální kontroverze*, Přeložil A. Novák. In *Filozofia*, 2018, vol. 73, iss. 4, pp. 329 – 337; ALFIERI, Francesco. *Notwendige Klärungen über die “Schwarzen Hefte”. Die vom deutschen Herausgeber ausgelöste blinde Polemik wendet sich dem Ende zu*. In *Heidegger Studies*, 2018, vol. 34, pp. 237 – 243. <https://doi.org/10.5840/heideggerstud20183413>; ALFIERI, Francesco. *La franqueza que proviene de un pensar a contracorriente. Análisis del actual «sistema» post-dictatorial*, translation from the Italian by F. Santos. In *Diálogo Filosófico*, 2019, vol. 105, pp. 369 – 380; ALFIERI, Francesco. What is the role of the intellectual today? How to overcome the *Machenschaft* we find ourselves in. In *Thinking in Crisis*, cit.

¹¹ ALFIERI, Francesco. The University “System” Has Long Been “Dead”. Who Were The “Perpetrators” of Its Demise?. In BORBONE, G., BRZECHCZYN, K. (eds.). *From Scientific Philosophy to Myth: An Unquiet Philosophical Journey*, vol I: *Studies Inspired by Francesco Coniglione (Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities)*, Leiden-Boston : Brill (Forthcoming).

new insinuations would arise about Heidegger's rectorate, Frau Elfride decided to intervene personally¹² with some remarks. We need only recall the controversies that arose around Heidegger's fraught relationship with Husserl and not forget that Edmund Husserl in April 1933 had been dismissed when Sauer was rector and that it was under Heidegger's rectorate that Husserl was informed that he could return to teaching. One ought to go back and look at *Ponderings V* in Heidegger's notebooks and *reflect* on what he spontaneously declares there, to get an idea of how much the historical events of "public opinion" between these two thinkers have been distorted.¹³ The slander and insults levelled against Heidegger were an occasion for Frau Elfride to bring back the objectivity of the facts that had really happened.

¹² We should remember that, immediately after the rectorate speech, a pamphlet was circulating at the University of Freiburg by the philosopher BALLMER, Karl. *Aber Herr Heidegger! Zur Freiburger Rektoratsrede Martin Heideggers*, Foreword by F. Eymann. Basel : Verlag von Rudolf Geering, 1933. Today the book is very hard to find and I possess a copy that was donated to me by the reverend Heinrich Heidegger, whom I will discuss a little later in this paper. Frau Elfride, after reading this completely *banal* and *imprecise* pamphlet, wanted to meet Karl Ballmer in person and there remains a trace of their dispute in the archive. Every time Frau Elfride was faced with *specious* and especially *fanciful* accusations she felt the need to intervene personally, also because she knew very well how doubtful Heidegger had been before accepting the post of rector, in troubled times, a position that would require him to sacrifice much of the free time he needed for his studies. Elfride knew very well that for her husband the university could renew itself on the basis of its own essence, that is, beginning with the essence of "truth". Instead, the university's hierarchical structure continued to insist on false institutional and organizational problems. Furthermore, when Heidegger realized that the party was continuing to interfere politically, pressing him to replace the heads of the medical and law faculties with persons of the party's own choosing, he took the *wise* decision to resign from the rectorate, to which he had been elected in 1933 by unanimous consent in a *plenary session* of the university. The effect of his resignation was immediately visible: the party prohibited publication of his writings and their sale in bookshops. Heidegger's experience in this matter and his speech were well known to Elfride which was why she felt obliged to intervene, especially when Heidegger, as was his custom, refused to allow anyone to broach the matter with him, since "silence" was his only reply to the rumors circulating about him. Over the years it was this "silence", his refusal to defend himself that generated misunderstanding about his work. That Heidegger wished to distance himself from all the din and clamor surrounding him and that "silence" was a weapon he could use to stifle his detractors is well known to anyone who, like Prof. von Herrmann, was in constant touch with him. Prof. von Herrmann often said to me: "no one dared to ask any questions that didn't pertain to his writings, and if they did, an icy, breathtaking *silence* would descend on the room". It is my view, even if various people at various times have attempted to fill that silence with innuendo, that we should respect Heidegger's silence.

¹³ VON HERRMANN, Friedrich, Wilhelm - ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La verità sui Quader- ni neri*, cit., *Annotazioni V* [52-54]. pp. 283 - 287.

ELFRIDE HEIDEGGER
Zu der Einladung
auf beiliegender Karte
Es war Sitte, dass der Rektor im Winter zum „Rektorball“ einlud u. zwar alle Professoren und Dozenten (Exordinarien u. -<->dozent) mit Frauen, Töchter, Söhnen. Zur Verfügung stand kaltes Buffet u. Tisch mit Getränken (Wein, Bier, Saft, Sprudel). Der Ball wurde von der Frau des Rektors geplant u. ausgeführt u. bot auch einige humoristische oder gesangliche Einlagen.

Ich entschloss mich, keinesfalls in dieser Notzeit einen Ball mit teurem kaltem Buffet [1v] zu arrangieren. Ich dachte, jüngeren Künstlern, die zu jener Zeit zum ersten Mal alte Musik auf alten Instrumenten spielten, mit einem Auftrag zu helfen, denn auch sie waren mit ihren Familien in großer Not, da sie nur selten zu einem Konzert aufgefordert wurden. Das Konzert fand in der Aula statt u. fand großen Beifall. Danach war in verräumter Aula eine Teetafel bereit, an der Kaffee oder Tee u. Gebäck gereicht wurde und eine angeregte belanglose Unterhaltung, auch ein paar belanglose Tänze der Jugend in der Vorhalle sich anschlossen. Ich hatte den Eindruck, dass alle sehr befriedigt von dieser [2r] Art des Rektoratsfestes waren.

Der Erzbischof (alle Spitzen der Behörden waren auch geladen) begrüßte mich mit besonderer Freundlichkeit u. sagte - zu meinem neben mir stehenden Mann - „da hast Du aber eine sehr nette Frau, MartinX, der ganze Nachmittag hat mir sehr gefallen“.

Der Erzbischof (alle Spitzen der Behörden waren auch geladen) begrüßte mich mit besonderer Freundlichkeit u. sagte - zu meinem neben mir stehenden Mann - „da hast Du aber eine sehr nette Frau, MartinX, der ganze Nachmittag hat mir sehr gefallen“.

Document n. 1. Elfride Heidegger, Freiburg July 1980
(archive Francesco Alfieri - Nardò)

[1r] Zu der Einladung auf beiliegender Karte

Es war Sitte, dass der Rektor im Winter zum „Rektorball“ einlud u. zwar alle Professoren und Dozenten (Exordinarien u. -<->dozent) mit Frauen, Töchter, Söhnen. Zur Verfügung stand kaltes Buffet u. Tisch mit Getränken (Wein, Bier, Saft, Sprudel). Der Ball wurde von der Frau des Rektors geplant u. ausgeführt u. bot auch einige humoristische oder gesangliche Einlagen.

Ich entschloss mich, keinesfalls in dieser Notzeit einen Ball mit teurem kaltem Buffet [1v] zu arrangieren. Ich dachte, jüngeren Künstlern, die zu jener Zeit zum ersten Mal alte Musik auf alten Instrumenten spielten, mit einem Auftrag zu helfen, denn auch sie waren mit ihren Familien in großer Not, da sie nur selten zu einem Konzert aufgefordert wurden. Das Konzert fand in der Aula statt u. fand großen Beifall. Danach war in verräumter Aula eine Teetafel bereit, an der Kaffee oder Tee u. Gebäck gereicht wurde und eine angeregte belanglose Unterhaltung, auch ein paar belanglose Tänze der Jugend in der Vorhalle sich anschlossen. Ich hatte den Eindruck, dass alle sehr befriedigt von dieser [2r] Art des Rektoratsfestes waren. Der Erzbischof (alle Spitzen der Behörden waren auch geladen) begrüßte mich mit besonderer Freundlichkeit u. sagte - zu meinem neben mir stehenden Mann - „da hast Du aber eine sehr nette Frau, MartinX, der ganze Nachmittag hat mir sehr gefallen“.

Die Teetische waren mit Tannengrün u. brennenden Kerzen geschmückt – irgendetwas nationalsozialistisches Emblem war nirgends vorhanden.

X Das „Du“ (?) Heidegger stammte aus der Zeit, in der der Erzbischof noch Rektor des Konstanzer Gymnasiums war, in das Heidegger als Jugendlicher [...].

[2v] Die sehr häuslichen Wandgemälde an der Nordfront der Aula wurden erst im folgenden Jahr durch Hakenkreuzfahnen ersetzt überdeckt.

Elfride Heidegger
Juli 1980

[1r] Concerning the invitation on the attached card
It was customary for the rector to invite all the professors and lecturers (full and (–^a)) with their wives, daughters and sons to the “rector's ball”. A cold buffet was made available and a table with drinks (wine, beer, juice and mineral water). The ball was organized and executed by the rector's wife and also included several comic or vocal interludes.

I decided that in these hard times I would not organize a ball with an expensive buffet. [1v]. I thought I would help younger artists who were in those days the first to play early music on period instruments as they and their families were also in great distress since they were only very seldom hired to play concerts. The concert took place in the Aula and was received with great applause. Afterwards, a tea table was set up in the cleared auditorium, where coffee or tea and sweets were served, followed by lively, informal conversation and a few informal dances by the young people in the vestibule. I got the impression that everyone was very pleased with this [2r] kind of rectorate party. The Archbishop (all the leading authorities had also been invited) greeted me with particular friendliness and said - to my husband standing next to me - “You have a very nice wife, MartinX, I really enjoyed the whole afternoon”.

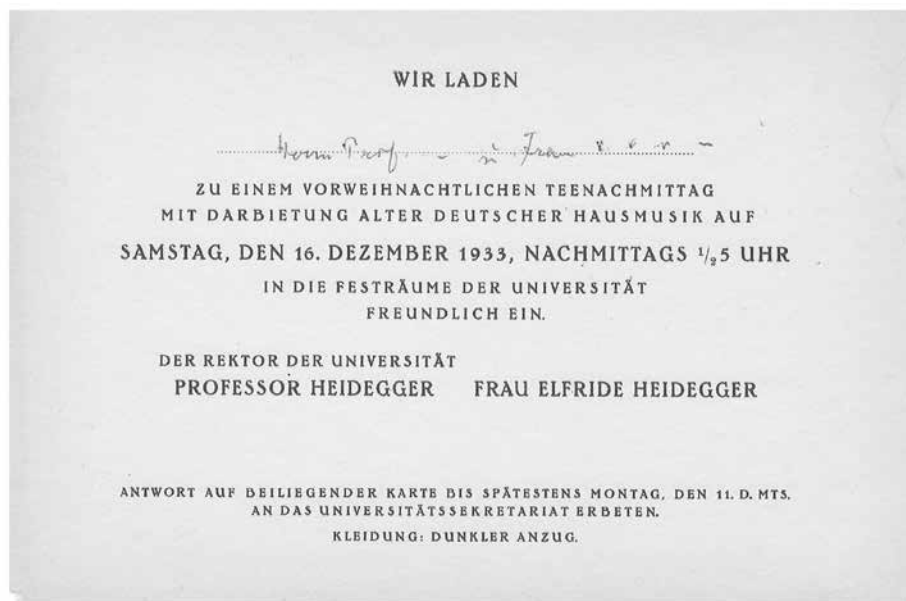
The tea tables were decorated with fir greenery and burning candles - there was no Nazi emblem to be seen anywhere.

X The “du” (?) addressed to Heidegger stems from the time when the archbishop was rector of the gymnasium in Konstanz where as a youth [...]^b.

[2v] The very homely murals on the north front of the assembly hall were only covered up the following year by swastika flags.

Elfride Heidegger
July 1980

^a Word is hard to decipher; ^b Hand writing is illegible.

Attachment n. 1a. Martin and Elfride Heidegger, Freiburg December 16, 1933 (archive Francesco Alfieri - Nardò)

WIR LADEN

Herrn Prof. u. Frau v.v.r

ZU EINEM VORWEIHNACHTLICHEN TEENACHMITTAG MIT DARBIETUNG
ALTER DEUTSCHER HAUSMUSIK AUF SAMSTAG, DEN 16. DEZEMBER 1933,
NACHMITTAGS ½ 5 UHR
IN DIE FESTRÄUME DER UNIVERSITÄT
FREUNDLICH EIN.

DER REKTOR DER UNIVERSITÄT
PROFESSOR HEIDEGGER

FRAU ELFRIDE HEIDEGGER

ANTWORT AUF BEILIEGENDER KARTE BIS SPÄTESTENS MONTAG, DEN
11. D. MTS.
AN DAS UNIVERSITÄTSSEKRETARIAT ERBETEN
KLEIDUNG: DUNKLER AZUG.

You are cordially invited
Prof and Frau v.v.r
to a pre-Christmas afternoon tea with early German chamber music,
Saturday, December 16, 1933 at 4:30pm
In the university ceremonial halls

The Rector of the University
Professor Heidegger Frau Elfride Heidegger

Kindly confirm with the attached card by Monday the 11th of this
month and send to the university secretariat.
Dress: black suit.

As a final document I would like to point to the decisive role Frau Elfride played in completing the publication of Heidegger's *Gesamtausgabe*. From research done in the archives it is clear how much Heidegger did not want a *Gesamtausgabe* and he often repeated to his wife and two sons that they should "lock up his archive because Germany was not yet ready to accept his thought". But it was Frau Elfride's tenaciousness, and also an intervention on the part of Fink that convinced Heidegger in 1972 to hire a private assistant to help him. And so from 1972 until the philosopher's death in 1976 the late Prof. Friedrich-Wilhelm von Herrmann became Heidegger's assistant. This was possible thanks to the close alliance between Elfride and Fink because it was they who convinced Heidegger that the time had come to look for help.

But Frau Elfride was still of the opinion that a complete edition of Heidegger's works should begin in Germany and in the end Heidegger gave in to his wife's insistence. In accordance with Heidegger's own wishes Prof. von Herrmann was appointed scholarly director of the *Gesamtausgabe*, which began appearing in 1975 and is still underway. We also need to remember that Frau Elfride initially thought to entrust this task to the philosopher Hans-Georg Gadamer, but then decided against him because, as Prof. von Herrmann often told me, Frau Elfride said to him "I first thought of Gadamer for this job, but in the end I decided in favor of you because Gadamer is too concentrated on his own philosophy and we risk considerably slowing down the publication of my husband's writings". In my opinion Frau Elfride made a very wise choice, also because Fink had assured her of the loyalty Prof. von Herrmann had shown him when he was Fink's private assistant from 1961 to 1970, a loyalty that von Herrmann would transfer directly to Heidegger after Fink freed him from his post as his assistant.

Thus once again Frau Elfride's role proved pivotal in launching Heidegger's *Gesamtausgabe* while the philosopher was still alive. After Heidegger's death in 1976 it was again Elfride who took the reins in hand and oversaw the work of publishing her husband's writings, in order that his wishes be carried out "to the letter". And Elfride's partnership with Prof. von Herrmann was necessary for Heidegger's wishes and instructions to be meticulously implemented. From the documents below we can see the role played by Frau Elfride after Heidegger's death as sole heir of his *Nachlaß*:

Weitere Bestimmungen Martin Heideggers über die Veröffentlichung
der Vorlesungen innerhalb der Gesamtausgabe seiner Schriften

Heidegger hat bei allen Besprechungen über die Veröffentlichung der Vorlesungen innerhalb der Gesamtausgabe seiner Schriften betont, daß dafür kein Gremium gebildet, kein Co-Editor ernannt, keine wie immer geartete Vorzensur für die Veröffentlichung eingerichtet werden dürfe.

Die Veröffentlichung soll so geschehen, daß in gemeinsamer Beratung zwischen mir als Alleinerbin und nach meinem Tod zwischen dem Vertreter der Erben, Herrn v. Herrmann und den Verlegern Klostermann sen. und jun. geeignete jüngere Gelehrte zu suchen seien, die die Veröffentlichung einer Vorlesung unter eigener Verantwortung vorzunehmen bereit wären.

Der Vertrag darüber sei zwischen dem Herausgeber und dem Verleger zu schließen. Die Verteilung des Autorenhonorares ist festgelegt: $\frac{1}{3}$ den Erben, $\frac{2}{3}$ dem Herausgeber.

Es sollten den Einzelherausgebern zur Bearbeitung der Vorlesungsbände jeweils aus Marbach die Fotokopien der Urschrift der Vorlesung, der Abschrift der Vorlesung und aller Nachschriften (falls vorhanden) zur Verfügung gestellt werden. Das druckfertige Manuskript sei dann ohne jede Vorzensur von irgendeiner Stelle dem Verleger zu übergeben, und die als Unterlagen gegebene Fotokopien seien umgehend nach Marbach zurückzusenden.

Heidegger war sich durchaus dessen bewußt, daß durch die Vergabe der Vorlesungsbände an Einzeleditoren trotz der gegebenen Richtlinien keine streng einheitliche Bearbeitung möglich ist. Er sah darin kein Übel, weil auch die Hörerschaft seiner Vorlesungen das gesprochene Wort unterschiedlich aufnahm.

Herr v. Herrmann wird von mir als Alleinerbin gebeten, auch weiterhin wie bisher eine ordnende Übersicht über laufende und beabsichtigte Arbeiten für die Herausgabe der Vorlesungen zu behalten.

10. I. 1977 Elfride Heidegger

* und gleichzeitig dem Nachlassverwalter und Herrn Prof. Dr. v. Herrmann Nachricht davon zu geben

Weitere Bestimmungen Martin Heideggers über die Veröffentlichung der Vorlesungen innerhalb der Gesamtausgabe seiner Schriften

Heidegger hat bei allen Besprechungen über die Veröffentlichung der Vorlesungen innerhalb der Gesamtausgabe seiner Schriften betont, dass dafür kein Gremium gebildet, kein Co-Editor ernannt, keine wie immer geartete Vorzensur für die Veröffentlichung eingerichtet werden dürfe.

Die Veröffentlichung soll so geschehen, dass in gemeinsamer Beratung zwischen mir als Alleinerbin und nach meinem Tod zwischen dem Vertreter der Erben u. Herrn v. Herrmann und den Verleger Klostermann sen. und jun. geeignete jüngere Gelehrte zu suchen seien, die die Veröffentlichung einer Vorlesung unter eigener Verantwortung vorzunehmen bereit wären.

Der Vertrag darüber sei zwischen dem Herausgeber und dem Verleger zu schließen. Die Verteilung des Autorenhonorars ist festgelegt: 1/3 den Erben, 2/3 dem Herausgeber.

Es sollten den Einzelherausgebern zur Bearbeitung der Vorlesungsbände jeweils aus Marbach die Photokopien der Urschrift der Vorlesung, der Abschrift der Vorlesung und aller Nachschriften (falls vorhanden) zur Verfügung gestellt werden. Das druckfertige Manuskript sei dann ohne jede Vorzensur von irgendeiner Stelle dem Verleger übergeben, und die als Unterlagen gegebene Photokopien seien umgehend nach Marbach zurückzusenden.X

Heidegger war sich durchaus dessen bewusst, dass durch die Vergabe der Vorlesungsbände an Einzeleditoren trotz der gegebenen Richtlinien keine streng einheitliche Bearbeitung möglich ist. Er sah darin kein Übel, weil auch die Hörschaft seiner Vorlesungen das gesprochene Wort unterschiedlich aufnahm.

Herr v. Herrmann wird von mir als Alleinerbin gebeten, auch weiterhin wie bisher eine ordnende Übersicht über laufende und beabsichtigte Arbeiten für die Herausgabe der Vorlesungen zu behalten.

10. I. 1977 Elfride Heidegger

X und gleichzeitig dem Nachlassverwalter und Herrn Prof. Dr. v. Herrmann Nachricht davon zu geben.

Further instructions of Martin Heidegger on the publication of the lectures within the complete edition of his writings.

In all discussions about the publication of the lectures within the complete edition of his writings, Heidegger always emphasized that no committee should be formed for this purpose, no co-editor appointed, no pre-censorship of any kind instituted for the publication.

The publication is to take place in the following manner: in joint consultation between myself as sole heir and after my death between the representative of the heirs and Mr. v. Herrmann and the publishers Klostermann sen. and jun., suitable young scholars are to be sought out who would be prepared to publish a lecture under their own responsibility.

The relevant contract is to be concluded between the editor and the publisher. The distribution of the author's fee is fixed as follows: 1/3 to the heirs, 2/3 to the editor.

For the purpose of editing the lecture volumes, the individual editors are to be provided in each case with photocopies of the original of the lecture, the transcript of the lecture and all transcripts (if available) from Marbach. The print-ready manuscript should then be submitted to the publisher without any pre-censorship on the part of any authority, and the photocopies that were provided as documents should be returned to Marbach immediately X.

Heidegger was well aware that despite the given guidelines, assigning the lecture volumes to individual editors would not result in strictly uniform editing. He did not see this as a problem because those who heard his lectures also interpreted his spoken words in different ways.

Mr. v. Herrmann is hereby requested by me as his sole heir to continue to maintain an orderly supervision of current and planned work for the publication of the lectures.

10.I.1977 Elfride Heidegger

X and at the same time to inform the administrator of the estate and Herr Prof. Dr. v. Herrmann.

Erläuterung

Die „Leitsätze“ für die Edition der II. Abt. der Gesamtausgabe (Vorlesungen) wurden in vielen Besprechungen zwischen Heidegger und Herta v. Hermann festgelegt. Die endgültige Fassung dieser Leitsätze durch Herrn v. Hermann wurde Heidegger vorgelegt und von ihm nach mehrwöchiger Prüfung ausdrücklich gebilligt. Er war bei allen vorhergehenden Besprechungen und der erteilten Billigung der formulierte Leitsätze zugegen und bezeugte hiermit das volle Einverständnis Heideggers mit diesen.

Anfang Mai 1976 hat Heidegger die mir in seiner Handschrift vorliegenden Hinweise geprüft und damit die Leitsätze ergänzt.

Freiburg 15. 10. Jan. 1977

Elfride Heidegger, geb. Nardi
als Alleinvertreter des Nachlasses.

Erklärung

Die "Leitsätze" für die Edition der II. Abtlg der Gesamtausgabe (Vorlesungen) wurden in vielen Besprechungen zwischen Heidegger und Herrn v. Herrmann festgelegt. Die endgültige Fassung dieser Leitsätze durch Herrn v. Herrmann wurde Heidegger vorgelegt und von ihm nach mehrtägiger Prüfung ausdrücklich gebilligt. Ich war bei allen vorbereitenden Besprechungen und der erteilten Billigung aller formulierten Leitsätze zugegen und bezeuge hiermit das volle Einverständnis Heideggers mit diesen.

Anfang Mai 1976 hat Heidegger die nur in seiner Handschrift vorliegenden Anweisungen formuliert und damit die Leitsätze ergänzt.

Freiburg/Br. 10. Jan 1977

Elfride Heidegger geb. Petri

Als Alleinerbin des Nachlasses

Declaration

The "Guidelines" for the edition of the second section of the Complete Edition (Lectures) were defined in many meetings between Heidegger and Herr. v. Herrmann. The final version of these guidelines drafted by Herr v. Herrmann was presented to Heidegger who expressly approved it after several days of review. I was present at all the preparatory discussions and when all the formulated guidelines were approved and I hereby testify to Heidegger's full agreement with them.

At the beginning of May 1976, Heidegger formulated the instructions, only available in his own handwriting, and thus supplemented the guidelines.

Freiburg /Br, January 10, 1977

Elfride Heidegger née Petri

As sole heir to the estate

I was already aware that Frau Elfride had a strong-willed, slightly surly character from what I had heard from Prof. von Herrmann and her sons Jörg and Hermann Heidegger as well as from other members of the philosopher's family. But one constant theme that continued to come up in our talks was Frau Elfride's unwavering determination, as sole heir of the *Nachlaß*, that all Heidegger's instructions for the publication of his writings should be respected and carried out to the letter. This responsibility always made Frau Elfride very firm in her decisions and not very flexible when it came to accepting any kind of changes.

Prof. von Herrmann himself was always compelled to *obey* Frau Elfride even when sorting the material that was to be deposited at the *Deutsches Literaturarchiv*

Marbach (DLA Marbach), where Heidegger's Nachlaß is "housed". In the wake of Heidegger's funeral Frau Elfride received many letters of condolence, not only from philosophers but also from people who had come into contact with Heidegger and who wanted to show their sympathy. Frau Elfride handed over all these letters to Prof. von Herrmann for him to make an inventory of them since she wanted this material to be housed in Marbach. Prof. von Herrmann duly performed this task and then gave the package of letters back to Frau Elfride as both would soon be going to Marbach to deliver this material. But upon arriving in Marbach Prof. von Herrmann noticed that missing from the package was the letter sent by his own father Wilhelm von Herrmann¹⁴, a protestant pastor to Frau Elfride to express his condolences. When Prof. von Herrmann drew Frau Elfride's attention to the missing letter she replied in a preemptory tone: "I removed that letter myself because its content is too catholic and I don't want it to be kept in Marbach"¹⁵. Naturally Prof. von Herrmann was initially a little upset given that the letter in question was from his own father, but then he realized that it was better for him not to react to this situation since once Frau Elfride had made a decision, there was no way to contradict her. Prof. von Herrmann told me this anecdote with a tinge of sadness and it made me understand how determined Frau Elfride's character was.

But Frau Elfride's *modus operandi* never surprised me, also because during the years I was working on *Martin Heidegger and the Truth About the Black Notebooks* I came into contact with the late Reverend Heinrich Heidegger from Meßkirch (31.3.1928 - † 30.3.2021). From 2016 to 2021 we wrote frequently and our correspondence comprised 101 letters from which I learnt many details about the Heidegger family¹⁶. Heinrich, the second born son of Martin's brother, Fritz Heidegger (1894 - † 1980), was the *memoria vivente* of the Heidegger family and was very often present during meetings between the philosopher and his father Fritz, a relationship that was so close it can only be understood from a study of the correspondence between the two brothers¹⁷.

¹⁴ For a look at the role played by Wilhelm von Herrmann as a protestant pastor and his opposition to National Socialism please see: Redaktion, Dank für Pflichttreue und langjährige Tätigkeit. Sechs Mitarbeiter der Firma Miele geehrt, in *Aus Stadt und Land* 228 (1. Oktober 1966); Ibid., 40jähriges Ordinationsjubiläum. Pfarrer von Herrmann seit sechs Jahren in Sudbrack, in *Aus Stadt und Land* 228 (1. Oktober 1966).

¹⁵ I was able to reconstruct these memories because it was my practice to take notes of all our conversations in a copy book. They usually took place at 5pm at the end of the working day. Professor von Herrmann liked to schedule our discussions around that time, because it reminded him of how he used to go and meet Heidegger at 5pm in his home. During our meetings he would usually talk to me about his experience with Heidegger and Fink and normally afterwards we would organize the work for the next day. Prof. von Herrmann always preferred that hour and even when we were extremely busy with work we had to drop everything and sit down in the living room for a talk and then summarize the work done that day. This was a duty that had to be performed with extreme diligence for whoever was Professor von Herrmann's guest and it was one I observed for the years I was his private assistant.

¹⁶ *Heinrich Heidegger und Francesco Alfieri. Briefwechsel 2016 - 2021*, private edition (Archive Francesco Alfieri - Nardò).

¹⁷ ALFIERI Francesco - VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm (eds.), *Martin Heidegger - Fritz Heidegger. Carteggio 1930 - 1949 (Filosofia, 92)*, tr. it. di F. Alfieri, Premessa di A. Heidegger. Brescia : Morcelliana, 2018.

In Heinrich's letters whenever the topic of Frau Elfride came up he always emphasized her "Prussian character", very stubborn and tough in all the decisions that needed to be taken for her family and above all for preserving her husband's manuscripts. To be fair, when I asked Heinrich for information about Elfride's alleged closeness to the Nazi party he replied in a letter of August 10, 2017: "I'm not in a position to say much. Hermann says that his parents advised him against joining the party. I think Hermann listened more to his mother than to his father. Because of her social work in Zähringen, she was probably viewed as a convinced woman of the party". He returned to the topic in a letter of August 21, 2017: "People were sometimes annoyed because Elfride often blocked visits to her husband as sometimes there would be a crowd. It appears that even J.P. Sartre was sent away in 1945/46 because Uncle Martin had (apparently) a cold. This was probably why theologians, for example, found it harder to get permission to see him. For that reason Max Müller advised Karl Lehmann to go with his brother Fritz and so he was successful.

That Frau Elfride decided the times when her husband was available and who would be allowed to meet him is a fact well-known to anyone acquainted with the family and this was always very annoying, especially to those who tried, in vain, to wring out even one brief encounter with the philosopher. And yet, in spite of this, as Heinrich stressed, we should remember that Elfride was a wise and far-sighted woman and in a letter to me dated March 17, 2020 Heinrich writes: "In April 1933 Elfride advised her husband against becoming rector after Möllendorf because she did not consider him suitable. Martin Heidegger, however, gave in to pressure from his colleagues and was elected unanimously". The experience of being rector proved harmful for Heidegger and for Frau Elfride, who led an intense social life, this was not difficult to foresee.

There was only one occasion when Frau Elfride did not comply with her husband's instructions: for his funeral in Meßkirch Heidegger wanted the Mass to be celebrated entirely in Latin, but his wife opposed this. Being a German she wanted the German language to be used, and though everyone knew what Heidegger's wishes were, no one opposed his wife's new instructions. As Prof. von Hermann and Heinrich Heidegger often told me: "no one dared to contradict Frau Elfride". The reigning climate was one of total obedience to a woman who had sacrificed her entire existence at Heidegger's side and "absolute respect" was required.

In my opinion, after spending a long time studying in the archives, I have come to a realization that much remains to be pieced together about Heidegger and his historical period and that one avenue to be explored is that of Frau Elfride Petri. She decided to leave to her niece Gertrud her entire correspondence with her husband as well as the publication rights of these letters. Frau Elfride had a special liking for her niece who was a nurse and also because Gertrud took care of her, especially during the years of her blindness. As a token of her gratitude she bequeathed this important correspondence to Gertrud, only part of which has appeared in print¹⁸.

¹⁸ «Mein liebes Seelchen!». *Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride 1915 – 1970*, hrsg. v. G. Heidegger, Deutsche Verlags-Anstalt, München 2005; tr. it. «Anima mia diletta!». *Lettere di Martin Heidegger alla moglie Elfride 1915 – 1970*, di P. Massardo e P. Severi, Genova : il Melangolo, 2007.

Many of these letters have yet to be published and I am convinced that when Gertrud makes them available for scholars for publication, many of the doubts and insinuations about Heidegger's antisemitism will be completely dispelled.

I would like to conclude here with a statement made by the reverend Heinrich Heidegger, which will give the reader an idea of how challenging research on Heidegger can be and how many difficulties one can encounter. Heinrich was always trying to recover documents on the period of his uncle's rectorate and in a letter to me dated January 24, 2018 he wrote: "some 30 years ago I heard (from persons inside the university) that in Freiburg a number of documents on Heidegger had vanished; unfortunately, it is practically impossible to prove this". This contribution of mine is only intended to be a reconstruction, the result of all my years spent in the archives of Martin Heidegger, Eugen Fink and Herman-Leo van Breda. But I wouldn't have been able to collect and study so much material had I not been introduced into these archives by the late Prof. Friedrich-Wilhelm von Herrmann and had it not been for the trust always shown to me by Heidegger's descendants and by Fink. And last but not least I owe a debt of gratitude to the late philosopher François Fédier (1935 - † 2021), himself a direct disciple of Heidegger's, for having enlightened me through our correspondence on several aspects which proved to be useful in my study periods in Heidegger's archives, especially with regard to the two private libraries in Freiburg. The trust in me shown by all these people is a reminder for me to be continually animated by that interior movement of what it means to be a researcher: the quest for Wahrheit, understood in the Heideggerian sense as "not covering" and "not counterfeiting". It is in this spirit that I have written my contribution which I now consign to the reader.

Elfride and Martin Heidegger, Freiburg 26 September 1974
(archive Francesco Alfieri - Nardò)

BIBLIOGRAPHY SOURCES

Bibliography

- ALFIERI Francesco – VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm (eds.), *Martin Heidegger – Fritz Heidegger. Carteggio 1930 – 1949 (Filosofia, 92)*, tr. it. di F. Alfieri, Premessa di A. Heidegger. Brescia : Morcelliana, 2018.
- ALFIERI, Francesco. *Das Buch der Erinnerungen*, Bd. I, p. 42, private edition (Archive Francesco Alfieri – Nardò).
- ALFIERI, Francesco. Il mio “eterno ricordo” di Jörg Heidegger (21 gennaio 1919 – 22 febbraio 2019). In *Humanitas*, 2019, vol. 74, iss. 1, pp. 130 – 139.
- ALFIERI, Francesco. Kdo má Černého Petra v případě Heideggerových Černých sešitů? Zpráva o hlavních aktérech aktuální kontroverze. In *Filozofia*, 2018, vol. 73, iss. 4, pp. 329 – 337.
- ALFIERI, Francesco. *La franqueza que proviene de un pensar a contracorriente. Análisis del actual «sistema» post-dictatorial*. In *Diálogo Filosófico*, 2019, vol. 105, pp. 369 – 380.
- ALFIERI, Francesco. *Martina Heideggera piezīmju burtnīcas. Domāt viņpus aklas polemikas*. In *elīgiski-filozofiski raksti*, 2017, vol. 22, pp. 11 – 23;
- ALFIERI, Francesco. Notwendige Klärungen über die “Schwarzen Hefte”. Die vom deutschen Herausgeber ausgelöste blinde Polemik wendet sich dem Ende zu. In *Heidegger Studies*, 2018, vol. 34, pp. 237 – 243. <https://doi.org/10.5840/heideggerstud20183413>
- ALFIERI, Francesco. The University “System” Has Long Been “Dead”. Who Were The “Perpetrators” of Its Demise?. In BORBONE, G., BRZECHCZYN, K. (eds.). *From Scientific Philosophy to Myth: An Unquiet Philosophical Journey*, vol I: *Studies Inspired by Francesco Coniglione (Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities)*, Leiden-Boston : Brill (Forthcoming).
- ALFIERI, Francesco. What is the role of the intellectual today? How to overcome the *Ma-chenschaft* we find ourselves in. In *Thinking in Crisis*, Vilnius : European Humanities University, 2023, pp. 27 – 40.
- BALLMER, Karl. *Aber Herr Heidegger! Zur Freiburger Rektoratsrede Martin Heideggers*, Foreword by F. Eymann. Basel : Verlag von Rudolf Geering, 1933.
- HEIDEGGER, Martin. Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i.Br. am 27.5.1933, Breslau : Verlag Wilh. Gottl. Korn, 1934.
- HEIDEGGER, Martin. *L'autoaffermazione dell'università tedesca*, edited by C. Angelino. Genova : Il Melangolo, 1988, pp. 17 – 52.
- HEIDEGGER, Martin. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges, Gesamtausgabe*, Bd. 16, Abt. 1: *Veröffentlichte Schriften 1910 – 1976*, hrsg. v. H. Heidegger. Frankfurt a.M.: Klostermann, 2000, § 51, pp. 107 – 117.
- Heinrich Heidegger und Francesco Alfieri. Briefwechsel 2016 – 2021*, private edition (Archive Francesco Alfieri – Nardò).
- HORSTEN, Toon. *De pater en de filosoof. De avontuurlijke redding van het Husserl-archief*. Antwerp : Uitgeverij Vrijdag, 2021.
- HORSTEN, Toon. *Der Pater und der Philosoph. Die abenteuerliche Rettung von Husserls Vermächtnis*. Berlin : Galiani, 2021.
- VAN BREDA, Herman, Leo. *Die Rettung von Husserls Nachlass und die Gründung des Husserl-Archivs*. In *Geschichte des Husserl-Archivs. History of the Husserl-Archives*. Dordrecht : Springer, 2007, pp. 1 – 37. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-5727-4_1

- VAN BREDÁ, Herman, Leo. Laudatio für Ludwig Landgrebe und Eugen Fink. In *Phänomenologie Heute. Festschrift für Ludwig Landgrebe (Phaenomenologica, 51)*. Den Haag : Martinus Nijhoff, 1972, pp. 1 – 13. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2838-7_1
- VAN BREDÁ, Herman, Leo. *Sauver les phénomènes. Le sauvetage de l'héritage husserlien et la fondation des Archives-Husserl*. Paris : Éditions Allia, 2018.
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger and the Truth About the Black Notebooks*. In *Analecta Husserliana CXXIII*. Heidelberg; New York; Dordrecht; London : Springer, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-69496-8>
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. Die Wahrheit über die Schwarzen Hefte (Philosophische Schriften, 94)*, Berlin : Duncker & Humblot GmbH, 2017. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-55124-8>
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La verità sui Quaderni neri (Filosofia, 72)*, Premessa di A. Heidegger. Brescia : Morcelliana 2016.
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La verdad sobre los Cuadernos negros (Filosofía Hoy, 63)*, Albolote (Granada) : Editorial Comares, 2019.
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La vérité sur ses Cahiers noirs (Collection L'Infini)*, Paris : Éditions Gallimard, 2018. <https://doi.org/10.14375/NP.9782072730115>
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger: Adevărul despre Caietele Negre (Epoché)*, Oradea (România) : Ratio et Revelatio, 2021.
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. 论海德格尔, by D. Yan (严登庸), H. Che (车浩驰), Shanghai : East China Normal University Press Ltd, 2023.
- VON HERRMANN Friedrich, Wilhelm – ALFIERI, Francesco. *Martin Heidegger. La verità sui Quaderni neri*, cit., *Annotazioni V* [52-54]. pp. 283 – 287.

Prof. Dr. Francesco Alfieri, Albert-Ludwigs-Universität (Freiburg im Breisgau)
 Vico Massimo D'Azeglio, 4
 73048 Nardò (LE), Italia
 e-mail: <frafrancescoalfieriofm@yahoo.it>

Ein Blitzlicht: Das Echo auf Martin Heideggers Antrittsvorlesung „Was ist Metaphysik?“, Freiburg 1930 bei Ida Friederike Coudenhove (1901 – 1971)

HANNA-BARBARA GERL-FALKOVITZ

A flashlight : The echo of Martin Heidegger's inaugural lecture "What is Metaphysics?", Freiburg 1930 by Ida Friederike Coudenhove (1901 – 1971)

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.Supp.136-141>

ABSTRACT: There is an unpublished longer note on Heidegger's inaugural lecture in Freiburg in 1930 "What is metaphysics?" by an eyewitness: Ida Friederike Coudenhove (later married Görres; 1901 – 1971), who was studying in Freiburg at the time. The notes are enthusiastic and at the same time critical of the Freiburg faculty, who attended somewhat "affected". This is the first time that these notes have been published from the original text and commented on and it is rather a philosophical-historical contribution.

Keywords: Ida Friederike Coudenhove, Martin Heidegger, Metaphysics, Philosophy of 'Nothingness', Catholic Youth Movement – Ecclesiasticism.

Die spätere Schriftstellerin und Lientheologin Ida Friederike Görres weilte ab dem Jahr 1927 unter ihrem Mädchennamen Coudenhove in Freiburg im Breisgau und führte dort Tagebücher, die größtenteils erhalten, aber noch nicht ausgewertet sind (jetzt unter „Freiburg VII, 18“ im Nachlass Görres im Erzbischöflichen Archiv in Freiburg).

Am 25. Juli 1929, dem Tag des Apostels Jacobus des Älteren, notierte sie einen Besuch in der dortigen Universität zu der bekannten Antrittsvorlesung Martin Heideggers vom 24.7. Der Bericht ist so lebhaft und gleichzeitig scharf beobachtend, dass es sich lohnt, ihn als Zeitzeugnis zur Kenntnis zu nehmen.

Wer war die Schreiberin zu diesem Zeitpunkt?

*

Friederike Maria Anna, die sich selbst später Ida Friederike nannte, wurde am 2. Dezember 1901 als sechstes Kind des Reichsgrafen und österreichischen Diplomaten Heinrich von Coudenhove (1856 Salzburg – 1906 Ronsperg) und der Japanerin Mitsuko (Maria Thekla) Aoyama (1871 Tokyo – 1941 Mödling/Wien) auf Schloß Ronsperg mitten im damals österreichischen Böhmerwald geboren. Ihr

Erscheinungsbild spiegelte die doppelte, europäisch-japanische Herkunft deutlich; sie selbst empfand aber auch ihre geistige Herkunft aus zwei so unterschiedlichen Kulturen heftig und nicht selten schmerzlich.

Ihr Vater starb, ihr kaum erinnerlich, bereits mit 50 Jahren. Die Mutter, von fremdartiger Schönheit und Zierlichkeit, hatte bis dahin vor allem gesellschaftlich repräsentiert; nach 1906 begann sie unerwartet die Familie zu befehlen. Ihren drei Töchtern Elsa, Olga und Ida stand sie herrisch gegenüber.

In den österreichischen Klosterschulen von Preßbaum (Sacré Coeur) und St. Pölten (Englische Fräulein) erzogen, begegnete Ida Friederike erstmals der Kirche in ihrer eher starren Form. Doch anfangs der 20er Jahre, im österreichischen Bund Neuland, vertiefte sich dieses Kirchenbild zu unerwarteter Lebendigkeit. 1929 kam sie in Berührung mit der geistigen Mitte des Quickborn, mit Romano Guardini auf Burg Rothenfels am Main. Zeitweise wurde sie Mitarbeiterin in der Rothenfeler Zeitschrift *Die Schildgenossen*, woraus ihr erstes Buch *Gespräch über die Heiligkeit* zum Elisabeth-Jubiläum 1931 erwuchs. Die Begegnung mit der Jugendbewegung blieb prägend.

Von 1923 bis 1925 weilte Ida Coudenhove als Novizin bei den Maria-Ward-Schwestern in St. Pölten. Das Studium der Staatswissenschaften 1925 – 1927 in Wien, dann der Sozialwissenschaften 1927-1929 an der Freiburger Sozialen Frauenschule und 1929-1931 an der dortigen Universität (Geschichte, Kirchengeschichte, Theologie, Philosophie) entfalteten ihren Intellekt. Einige später ebenfalls bekannte philosophische Namen, so Gustav Siewerth und Max Müller, werden in den Tagebüchern als Kommilitonen erwähnt. Beruflich tätig wurde Ida Coudenhove vom Mai 1932 bis Ostern 1935 als „Diözesansekretärin für die weibliche Jugendpflege“ des Bistums Dresden-Meißen. Gerade dort war ihre lebendige, ja glühende Art der Gedankenentwicklung schon ausgeprägt.

Als sie dem Berliner Carl-Joseph Görres (1905 – 1973) in Dresden begegnete, kam es zur Heirat an Ostern 1935. Ihr Mann bereitete ihr als Ingenieur und Wirtschaftsberater selbstlos die Möglichkeit, als Schriftstellerin, Dichterin und Theologin tätig zu sein. Rasch entstanden größere Werke neben vielen Vorträgen und aktuellen Kleinschriften, die insgesamt um Kirche und Theologie kreisen. Ihre Ehe war von vielen Freundschaften erhellt: zu Gustav Siewerth, Heinrich Kahlefeld, Otto Spülbeck, Werner Becker, Hans Asmussen, Manfred Hörhammer, Werner Bergengruen, Walter Nigg, Reinhold Schneider, Hermann Breucha, Paulus Gordan, Alfons Auer. Romano Guardini hatte sich ihr eigenartigerweise verschlossen. Zu Beginn der 50er Jahre erfuhr sie eine beflügelnde Freundschaft zu Alfons Rosenberg, und ab 1968 schätzte sie den jungen Joseph Ratzinger, damals Theologe in Tübingen.

Das Haus des Ehepaares Görres in Stuttgart-Degerloch, Elsaweg 28, stand auch während des Krieges für Gespräche offen; zeitweise wurde eine jüdische Bekannte verborgen. Im Kriegswinter 1944/45 war das Ehepaar Görres ausquartiert in Kirchheim unter Teck; das Kriegsende erlebte Ida Görres in der Nähe von Leutkirch auf Schloss Zeil. Ab 1960 wohnte das Ehepaar neben Mutter Rahner in einem Freiburger Altersheim. Zeitweilig erteilte Ida Görres Konvertitenunterricht, wofür sie eine tiefe Verantwortung empfand.

In diesen Jahren war ihre Schaffenskraft erstaunlich. 1943 erschien das große Buch über Therese von Lisieux *Das verborgene Antlitz*, 1946 der folgenreiche *Brief über die Kirche* in den *Frankfurter Heften*. 1949 folgten der Gedichtband *Der verborgene Schatz*, ferner: *Nocturnen. Tagebuch und Aufzeichnungen* und: *Von Ehe und Einsamkeit*, welcher „Wurf“ 1950 weitergeführt wurde mit: *Die leibhaftige Kirche*. Posthum 2004 erschien eine 1948 verfasste Studie über John Henry Newman unter dem Titel *Der Geopferte*.

Das II. Vatikanische Konzil erlebte Ida Görres zunächst freudig-aufmerksam, später eher mit Bangen wegen der in ihren Augen zweideutigen Folgen. Sie war neuen Aussagen und Formen gegenüber aufgeschlossen, sah aber auch Unverzichtbares im Wanken; siehe den Aufsatz 1969 über „Abbruchkommando in der Kirche“. Streitpunkte waren ihr der Zölibat, das Frauenamt in der Kirche und die Enzyklika *Humanae Vitae*, die sie verteidigte, und der Holländische Katechismus, den sie ablehnte. Wo sich die neuere Exegese gegen bisher anerkannte Wahrheiten aussprach – sei es die Existenz des Teufels, die Unfehlbarkeit des Papstes, die Glaubwürdigkeit der Wunder –, antwortete sie kämpferisch. 1969 erhielt sie die Berufung zur Teilnahme an der Würzburger Synode. Ihre Antwort hieß: „*Adsum*“.

Am 14. Mai 1971 nahm Ida Görres in Frankfurt (im Rahmen der Würzburger Synode) zu *Gottesdienst und Sakrament* Stellung und brach danach mit einer Gehirnblutung zusammen: Sie starb am 15. Mai 1971 im Frankfurter Marienkrankenhaus.

Joseph Ratzinger sprach im Freiburger Münster am 19. Mai 1971 die Gedenkworte. Auf ihrem Grabstein auf dem Freiburger Bergäcker-Friedhof steht „*Cave adsum!*“/ „Hüte dich, ich bin da!“ Zudem sind das Quickborn-Kreuz und der kämpfende, ihr so teure Erzengel Michael eingemeißelt.

*

Zum Inhalt der Notiz: Die Studentin teilt die Begeisterung der damaligen Heidegger-Hörer und erfasst seine Antrittsrede als Kontrapunkt zur zeitgenössischen Freiburger Theologie. Das Pathos der Philosophie des „Nichts“ hört sie allerdings selbst theologisch im Sinn einer klassischen *via negationis*. „Heideggers Nichts heisst christlich: Gott allein.“ Im Gegenzug empfindet sie die sichtbare Gleichgültigkeit, wenn nicht Langeweile der anwesenden theologischen Prominenz als ein Armutszeugnis der Fakultät, dessen sie sich schämt. Man kann in dem Text daher sowohl das Echo der neuen katholischen (Jugend-)Bewegung auf eine saturierte Kirchlichkeit erkennen als auch die ungemeine Faszination durch Heideggers radikale Existenzphilosophie der 30er Jahre. Sein doppeldeutiges Denken – das sich dem Christentum verdankt und es gleichzeitig zu verlassen strebt – ist in diesem Echo noch als ein Herzschlag der christlichen Botschaft (und im Raum des Apostelfestes) wahrgenommen.

Vorbemerkung: Das handschriftliche Tagebuch ist datiert „SS 1929 10.7.-15.12.“. Es enthält keine Paginierung und ist, wie bei Coudenhove üblich, meist ohne Datum, nur mit dem Heiligenfest datiert. Die Schreiberin verwendet kein ß, sondern immer ss. Schreibweise und Zeichensetzung wurden beibehalten.

25. Jak. Ap.

Gestern: Heideggers Antrittsrede: Was ist Metaphysik. Er könnte sich was einbilden: Hörsaal 1 war im Nu gestürmt und im Handumdrehen war auch die grosse Aula überfüllt zum Springen. - Aber es war auch danach. - Ich erinnerte mich dauernd lebhaftestens an jenen Vortrag von Berdjajeff im März 28, über die Freiheit; wo ich auch zum erstenmal // den philosophischen, metaphysischen Begriff des „néant“ mit solcher Eindringlichkeit und Leidenschaftlichkeit hörte. - Von der Lebensangst, von dem Nichts als dem Primären, in das unser Sein nur „eingetaucht“ ist, an das gehalten unser Sein erst „lebendig“ wird - an dem das grosse Staunen erst lebendig wird, dass das Sein ist - und nicht Nichts. Das alles hat mir grössten Eindruck gemacht: in dem Sinn, dass mir diese Gedanken, wenn auch nie so gehört, einfach altvertraut sind: die tiefe Selbstverständlichkeit, dass das Dasein des Seienden - nicht nur sein So-sein - das nie endende Wunder und Wundern ist, dass es eigentlich viel selbstverständlicher wäre, wenn „Nichts“ wäre als etwas: und dass, für uns eben - nie das Nichts dasein könnte sondern nur: der Néant des Geschöpflichen: und Gott. Heideggers Nichts heisst christlich: Gott allein. Das Nichts ist sozusagen der korrespondierende Begriff dazu von dem, der Gott nicht sieht. (Nicht als würde ich glauben, dass Heidegger Gott nicht sieht - aber „der Mensch“ der ohne Offenbarung allein in der Schöpfung steht.) Ich hab doch irgendwo ein Heftchen mit solcher „Philosophie eines Laien“ - stille Tage Dortmund Oktober 1927². Die sind garnicht so ohne. - // Die „Lebensangst“, die die Angst des Menschen vor dem „Nichts“ ist - - das sich umklammernd nähert, wenn ihm in der „Langeweile“ oder sonst wie die „Ganzheit des Seienden“ entgleitet - wie vertraut sind mir die Gedanken. - Ich hoffe sie noch einmal lesen zu können. Jedenfalls muss ich in sein Seminar.³ -

Was mir gestern überaus klar wurde: die Notwendigkeit des „ungläubigen“ Philosophen für den Glauben des Gläubigen. - Unser Glaube ist Antwort, gewiss; bergend und beruhigend; aber Antwort auf Fragen, die gestellt sein müssen, um überhaupt der Antwort gewahr zu werden. Nun kann aber die Sicherheit, dass es irgendwo letzte, restlose, absolut tragfähige Antwort gibt, auch wenn ich sie zufällig nicht weiss, das Fragen überhaupt im Keim ersticken, die Lebensangst noch eh sie erlebt ist, beschwichtigend lahmlegen; so dass der Mensch die „Not“ um alle Rätsel des Daseins, das Ringen mit dem Dunklen, all das - überhaupt nicht durchmacht; all das, was schlechthin zum Leben des Menschen, zum Mensch-//sein gehört; die Sicherheit hebt die Spannung, aus der doch allein alles Hohe und Edle und Tiefe wächst, einfach auf - Darum muss es sein, dass allzeit Männer wie Heidegger „draussen“ stehen, die die Fragen, die menschlichen Fragen aus der ganz reinen, akuten, ungeminderten Angst heraus stellen, so laut in die Welt hineinschreien, dass wir endlich wieder einmal inne werden, was es für Fragen gibt, wie gefragt

¹ Nikolai Alexandrowitsch Berdjajew (1874 Obuchowo - 1949 Clamart/Paris), russischer Religionsphilosoph, verließ 1922 Russland mit dem „Philosophenschiff“, lebte zuerst in Berlin, ab 1924 in Paris.

² Ein früheres Tagebuch Ida Coudenhoves (im Erzbischöflichen Archiv Freiburg).

³ Der Besuch eines Heidegger-Seminars ist nicht belegt.

werden muss, aus was für Fragen der Glaube uns den Weg zeigt. Das Denken in dem Sinn, die Philos., die, wie Tillich⁴ sagte, Notwehr ist gegen 1000 bedrängende und zermürbende Rätsel, und das aus dieser Not, diesem Durchkommen-müssen heraus wirklich Probleme bewältigt und bei dieser Höchstspannung von Kraft und Scharfsinn noch viel mehr nebenbei findet, als es zu suchen ausgegangen - dieses Denken, mit seinem ganzen Pathos, seiner ganzen Leidenschaft und Rücksichtslosigkeit wächst eben mit aus der Not, nicht aus dem Behagen, aus der Geborgenheit; dieses Denken, das nicht Sport, nicht „Interesse“, nicht Fach, nicht // Steckenpferd, nicht irgend eine Zutat zum Leben ist, nicht ein Auch-Entbehrliches, ein Geistesluxus oder so was - sondern not-wehrende, not-wendende Mühsal, um überhaupt leben zu können, um aufzukommen und nicht weggeschwemmt zu werden gegen das Leben. - Mit dieser Eindringlichkeit fragt freilich nicht jeder, vor allem nicht der, der im Grund überzeugt ist, dass alles längst gelöst und geordnet ist - - der gleichsam nur so tut, als ob er „fragen“ würde und seiner Antwort in irgend einem Auflösungsbuch schon gewiss ist. -

Hier liegt ganz ernsthaft die Frage, die Max Müller⁵ am letzten Stieler-Abend⁶ stellte: ob ein Katholik wirklich Philosoph sein könne. Man könnte natürlich von einer Seite antworten: er hat es nicht notwendig, er hat seine not-wendenden Antworten schon, er hat sie von anderer Seite, er stellt diese Fragen nicht mehr, jedenfalls nicht mehr im Ernst, höchstens als Schulbeispiele - Aber darum geht es ja garnicht. - Kann der Katholik noch Philosoph sein? - Vielleicht nur dann, wenn er noch viel tiefer ist als ein anderer; so selbst-los, dass er //nicht mehr damit befriedigt und beruhigt ist, dass sein Heil klar ist, dass er im letzten nicht schwebt; sondern so weit, dass er die menschheitlichen Fragen gerade aufs Neue, sie stellvertretend, eindringlich durchlebt; ihnen nicht aus dem Weg geht, sondern bis aufs letzte nachspürt, weil er demütig Mensch sein will, weil er nicht in der Etappe sein will, weil er wissen will, von was allem ihn Christus erlöst hat, weil er wissen muss, wie die Welt ohne Offenbarung ausgesehen hätte, wie weit der Mensch mit letzter Anspannung eigener geschöpflicher Kräfte kommen kann - um die Gnade um so realer und in ihrer Besonderheit zu erfassen. - Ich weiss nicht wo, aber ich fühl in dieser Argumentation den Haken - die Schwäche und Gezwungenheit. Irgendwas stimmt nicht, vielleicht will ich nur aus irgendwelchen Gründen, Wunschgründen zweiter Ordnung, „beweisen“, dass der Kath. auch Philosoph sein kann - und es geht doch nicht, es sind einfach 2 verschiedene geistige Schicksale. -

Die theol. Fakultät war gestern dabei, dass Gott erbarm. Krebs⁷ und andere in sanfter Freude. „Herr, ich danke Dir, dass wir solche Fragerei nicht // notwendig haben - - wie gut haben wir es doch; Deo gratias! - Die armen Menschen, die wo

⁴ Paul Tillich (1886 Starzeddel - 1965 Chicago), protestantischer Dogmatiker und Religionsphilosoph.

⁵ Max Müller (1906 Offenburg - 1994 Freiburg), Professor für Philosophie an den Universitäten Freiburg und München.

⁶ Ein Seminar-Abend mit Georg Stieler (1884 - 1959), Philosoph und Psychologe, ab 1934 Leiter des Instituts für Psychologie an der Universität Freiburg; Vorlesungen: „Psychologie des politischen Denkens“, „Psychologie der Masse“, „Gefühle und Affekte“; Übung zur Kinder- und Jugendpsychologie.

⁷ Engelbert Krebs (1881 Freiburg - 1950 Freiburg), Priester und Professor für Dogmatik an der Freiburger theologischen Fakultät, 1936 von den Nazis entlassen.

so fragen müssen usw -, „Göller⁸ sass vorn wie die inkarnierte Arroganz und Verständnislosigkeit und gähnte ostentativ in die Welt - es war wirklich deprimierend - ich empfand wieder die ungeheure Unbeteiligtheit, innere Unbeteiligtheit, trotz mancher pastoralen Mimikry - des Durchschnitts (auch Über-durchschnitts-) Geistlichen an den wirklichen „brennenden Fragen“ - so sehr, dass ich nachher den kleinen Kaplan aus Lahr, Franz Graf⁹, der mir Nachrichten von Hans Schneider¹⁰ brachte, fast unhöflich kurz abfertigte - ich zum erstenmal, ich wollte nicht öffentlich in der Aula mit einem Kaplan herumstehen!!! Ist das the limit an Illoyalität? „sich seines Glaubens schämend?“¹¹ - ich würde mich nie des Kreuzzeichens od. Rosenkranzes od. so was schämen - aber der ungeistigen Gesichter unserer Clerici.

em. Univ.-Prof. Dr. phil., Dr. h. c. Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz

Professor Emeritus of Religious Philosophy and Comparative Religious Studies, Technical University of Dresden, Germany

&

Director of the European Institute for Philosophy and Religion at the Pope Benedict XVI Philosophical-Theological University, Heiligenkreuz, Austria

email: <hanna-barbara.gerl-falkovitz@tu-dresden.de>

ORCID: 0000-0002-6727-8627

⁸ Emil Göller (1874 Berolzheim - 1933 Freiburg), Priester und Professor für Kirchengeschichte an der Freiburger theologischen Fakultät.

⁹ Nicht ermittelt.

¹⁰ Hans Schneider, Freund Coudenhoves aus der katholischen Jugendbewegung.

¹¹ Anspielung auf Lk 9,26 : „Denn wer sich meiner und meiner Worte schämt, dessen wird sich der Menschensohn schämen, wenn er in seiner Hoheit kommt und in der Hoheit des Vaters und der heiligen Engel.“

Publication Ethics and Malpractice Statement

Kultúrne dejiny/Cultural History (KD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against publication malpractice. Any kind of unethical behaviour is not acceptable, and Cultural History does not tolerate plagiarism in any form. Authors submitting articles to Cultural History affirm that manuscript contents are original. Furthermore, they warrant that their article has neither been published elsewhere in any language fully or partly, nor is it under review for publication anywhere. The following duties outlined are obligatory for authors, editors, reviewers and publisher, and hereby they must also adhere to Cultural History Policies.

I. DUTIES OF AUTHORS

1. *Reporting Standards:* Authors should present an accurate account of their original research as well as an objective discussion of its significance. Fraudulent or knowingly inaccurate statements constitute unethical behaviour and are unacceptable.
2. *Originality and Plagiarism:* Authors should ensure that they have written entirely original works, and if the authors have used the work and/or words of others this must be appropriately cited or quoted.
3. *Data Access and Retention:* Authors should provide raw data related to their manuscript for editorial review and must retain such data.
4. *Multiple Publications:* In general, manuscripts based on the same research should not be published by an author in more than one journal or primary publication. In case of an update or extension of a previously published article, a reference of it ought to be quoted in the introduction. It is unethical and unacceptable to submit the same manuscript to more than one journal.
5. *Acknowledgement of Sources:* Authors should acknowledge all sources of data used in the research and cite publications that have been influential in research work.
6. *Authorship of the Paper:* Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the conception, design, execution, or interpretation of the reported study. All those who have made significant contributions should be listed as co-authors.
7. *Disclosure of Financial Support and Conflicts of Interest:* All authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflicts of interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript. All sources of financial support for the project should be disclosed.
8. *If the author's text is an output from the project,* the names of the co-investigators of the project must be mentioned in order to avoid a conflict of interests in the peer review.
9. *Fundamental Errors in Published Works:* If at any point of time, author discovers a significant error or inaccuracy in submitted manuscript, then the error or inaccuracy must be reported to the editor.
10. For further information concerning responsibilities of authors see also *Guidelines for Contributors*.

II. DUTIES OF EDITORS

1. *Publication Decisions:* The editor(s) in chief of Cultural History can accept, reject, or request modifications to the articles submitted to the journal which are to be published.

2. *Review of Manuscripts:* First, the formal aspects of the studies are considered upon their submission in Slovak, Czech, English, German or Polish language. The editor in chief must ensure that each manuscript is initially evaluated by the editor/co-editor, who may make use of appropriate software to examine the originality of the contents of the manuscript and after passing this test, the manuscript is forwarded to two referees for blind peer review, each of whom will make a recommendation to publish the manuscript in its present form or to modify or to reject the same. The review period will be up to 30 days.

3. *Fair Play:* Manuscripts shall be evaluated solely on their intellectual merit without regard to authors' race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship, or political philosophy.

4. *Disclosure and Conflicts of Interest:* If both reviews are positive, the paper is accepted after approval by the editorial board. If both reviews are negative, the paper is denied. If one review is positive and the other is negative, the author is asked to finalize the paper. After the finalization, the paper is re-reviewed. Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used by anyone who has a view of the manuscript in his or her own research without the express written consent of the author.

5. *Confidentiality:* The editor in chief must ensure that information regarding manuscripts submitted by the authors is kept confidential. The relationship between authors and reviewers is anonymous on both sides.

6. *Development:* Editors should strive to meet the needs of readers and authors, continually improve the journal, ensure the quality of the material they publish and champion freedom of expression.

III. DUTIES OF REVIEWERS

1. *Promptness:* Accepted papers are forwarded to two reviewers who are experts in the field and come from different institutions than the author of the paper. In case any reviewer feels that it is not possible for him/her to complete review of manuscript within stipulated time then the same must be communicated to the editor, so that the same could be sent to any other reviewer.
2. *Confidentiality:* Information regarding manuscripts submitted by authors should be kept confidential and be treated as privileged information.
3. *Acknowledgement of Sources:* Manuscript reviewers must ensure that authors have acknowledged all sources of data used in the research. Any kind of similarity or overlap between the manuscripts under consideration or with any other published paper of which reviewer has personal knowledge must be immediately brought to the editor's notice.
4. *Standards of Objectivity:* Reviews should be conducted objectively. There shall be no personal criticism of the author. Reviewers should express their views clearly with supporting arguments.
5. *Conflict of Interest:* Reviewers should not review manuscripts in which they have conflicts of interest resulting from competitive, collaborative, or other relationships or connections with any of the authors, companies, or institutions.

IV. DUTIES OF PUBLISHER

The publisher defines the relationship between publisher, editor and other parties in a contract, respects privacy (for example, for research participants, for authors, for peer reviewers), protects intellectual property and copyright, and fosters editorial independence.

(This publication ethics and publication malpractice statement of Kultúrne dejiny/Cultural History was based on Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit and COPE's Code of Conduct for Journal).

„Vyhlasenie o publikačnej etike a nečestnosti“
v slovenskom preklade nájdete na stránke
<<http://kulturnedejiny.ku.sk/>>